Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Lokal Historie

fra Sydøstjylland 2014

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lokalhistorie for Sydøstjylland 2014.
© Historisk Samfund for Sydøstjylland og bidragyderne.

Prepress og tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN: 978-87-997726-0-5

www.hsso.dk

Redaktionsudvalg:
Vigand Rasmussen, Svanholmsgade 5, 7100 Vejle, Tlf.: 75 82 26 56

Ulla Kellermann, Bjerregade 28 st., 8700 Horsens, Tlf.: 75 67 62 22/60 63 81 28

Astrid Fristoft Wandel, Trannisvej 29, 6040 Egtved, Tlf.: 75 55 20 14

www.hsso.dk

Besøg foreningens hjemmeside, hvor der er aktuelle meddelelser og forskellige tilbud, bl.a. om arrangementer og køb af bøger.

Omslagsbilledet:
Fæstningen Fredericia den 24. oktober 1657. Se billedtekst s. 29.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lokal Historie

fra Sydøstjylland 2014

(fortsættelse af Vejle Amts Årbog)
(110. årgang)

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets
dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted,
Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt
den tidligere Nørre Snede Kommune

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SYDØSTJYLLAND

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sponsormedlemmer:

Billund Airport

Lokalhistorie fra Sydøstjylland er udgivet med støtte fra Vejle Kommune.

vejle
KOMMUNE

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Historisk Samfund for Sydøstjylland.
Se foreningens hjemmeside www.hsso.dk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indhold

4 Sponsormedlemmer

7 Harald Blåtands palisade i Jelling
– af Charlotta Lindblom

18 Pjedsted sogn i 1600-tallet set fra kirkeregnskaberne
– af Karsten Merrald Sørensen

33 Da 4500 heste svømmede over Lillebælt
– af Bodil Højlund

40 Rytterfægtningen ved Højen Kro den 8. marts 1864
– af Kirsten Fruelund og Per Thornberg

50 De demokratiske foreninger
– af Erik Voss

65 Nikolaj Nissen Jøkers erindringer om skoletiden og de første ungdomsår
– af Bente Thorsen

77 Erindringer fra Thyregod præstegård
– af Elsebet Juul-Nyholm

82 Forbindelsen over grænsen
– af Mogens Ladegaard

103 I Evald Tangs stue 1926
– af J. M. Lauridsen

109 Skoleminder fra en lille skole
– af Lars Peter Lund

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

121 Klinikkens Historie
– af Jørn Lillemark med indledning af Lars Bjørneboe

131 Kampen om Hjørnehuset i Horsens 1996
– af Lars Bjørneboe

153 Beretninger fra arkiver og museer

184 Referat af Historisk Samfunds årsmøde 2014
– af John Juhler Hansen

187 Regnskab

188 Bestyrelsen 2014/2015

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Harald Blåtands palisade i Jelling

Med opdagelsen af resterne af den velbevarede palisade i Smededammen er vi igen rykket et trin nærmere løsningen af gåden om kongsgården i Jelling. Det fremkomne egetræ var velbevaret nok til at give en dendrokronologisk datering, der viste, at træet fra palisaden sandsynligvis var fældet år 968 e.Kr. De nye dateringer kan med sikkerhed forbinde palisaden til Jelling-dynastiet og navnlig til én konge – Harald Blåtand.

Af Charlotta Lindblom

Billedet af vikingetidens Jelling har det med at forandre sig, hver gang arkæologerne stikker spaden i jorden. De arkæologiske undersøgelser, der påbegyndtes i 2006 og er fortsat frem til 2013, har rykket ved forståelsen af vikingetidens Jelling. Vi er gået fra at have haft flere enkeltstående dele i monumentområdet til at have et samlet billede.

Vi ser i dag sporene efter et sammenhængende monumentområde, hvor den gigantiske palisade danner rammerne omkring kirken, gravhøjene, skibssætningen og husene og omkranser et areal på ikke mindre end 12,5 ha. Et fund, som er unikt både i Danmark og i udlandet. Jellings unikke status med de spektakulære anlæg blev allerede tidligt anerkendt, og i 1994 blev Jelling optaget på UNESCO's liste over Verdensarven. Mellem de to store høje, den nordlige med et gravkammer fra år 958-59, står den store runesten, rejst af Harald, og ved siden af står den lille runesten, rejst af Haralds far til minde om Dronning Thyra. Den sydlige gravhøj indeholdt ingen grav, men er bygget henover en større skibsformet stensætning. Mellem de to gravhøje ligger den nuværende stenkirke, som er rejst, hvor tre ældre bygninger har stået samt over en anden kammergrav fra 900-tallet. Alt dette omkranses af en mægtig palisade med form som en rombe, og hvor formen følger den store skibsformede stensætning. Inden for palisaden er der indtil videre fundet tre såkaldte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 1: Oversigtsbillede af monumentområdet med palisadeforløbet markeret med rødt (luftfoto: L. Helles Olesen 2010).

"Trelleborghuse", dvs. huse som typisk findes i vikingetiden ringborge, og som nærmest kan betegnes som en slags modulhuse fra Harald Blåtands tid.

De seneste arkæologiske undersøgelser

De seneste arkæologiske undersøgelser i Jelling har især koncentreret sig om palisaden, dens form og konstruktion, samt hvad det er, den indhegner. I gennem de seneste år har palisaden indtaget en afgørende placering i forskningen omkring Jelling, såvel lokalt som nationalt. Mange af disse spor efter palisaden er også tidligere fremlagt og beskrevet, bl.a. af Leif Baun i Lokal Historie fra Sydøstjylland fra 2010[1]. Palisaden er fremkommet og undersøgt ved anlægsarbejde, forskningsgravningerne under Jelling-projektet[2] samt ved anlægsarbejdet i forbindelse med udførelsen af "helhedsplanen" i Jelling, f.eks. ved kloaksaneringen på Vestergade, hvor vi fandt et fantastisk godt bevaret stykke af palisadeforløbet.

Den af Vejle Kommune vedtagne helhedsplan har også medført omlægning og nedlægning af veje, hvilket har resulteret i en del arkæologiske undersø-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gelser. Disse udgravninger har været med til at give ny og spændende viden om den store palisade, bl.a. om konstruktionsprincipperne, om træplankernes dimensioner og palisadens strikte geometriske udformning. Det var dog beslutningen i 2012 om at flytte Smededammen, der for alvor satte skub i undersøgelserne.

Spor efter palisaden

Denne artikel skal ikke gennemgå de forskellige steder, hvor palisaden er fremkommet[3]. Artiklen vil snarere beskrive, hvordan evidensen for palisadens konstruktion er blevet mere håndfast. Fra de tidligste fund af spor efter palisaden og til de seneste undersøgelser har bevaringsgraden af selve palisadens tømmer nemlig vist sig at være bedre og bedre. Den enkle forklaring på dette er, at jo fugtigere miljøet omkring tømmeret er, jo bedre er træet bevaret. Dette ses tydeligt på billeder af palisadesporene som de blev påtruffet fundet henholdsvis i palisadens nordøstlige hjørne, i Vestergade, på Gorms Torv samt endelig de mere eller mindre intakte planker i bunden af Smededammen. Ser man på billederne fra disse fundsteder i rækkefølge, er det nærmest, som at følge hvordan konstruktionen i sin tid langsomt blev bygget op.

De typiske jordfundne spor efter palisaden i dennes nordøstlige hjørne bestod af en grøft med meget ensartet fyld af mørkebrunt, muldet sand. Her kunne der ikke udskilles enkelte konstruktionsmæssige detaljer, bortset fra de velkendte "udposninger", hvor støttestolperne har stået, samt at palisadegrøften havde en flad bund og spor af trækul i toppen.

I palisadeforløbets vestlige side i Vestergade kunne der tydeligt udskilles aftegninger af de enkelte planker, ca. 15-20 cm nede i nedgravningen. Dette var

Fig. 2 a: De jordfundne spor efter palisaden i det nordøstlige hjørne (foto: P.M. Christensen 2007).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 2 b: De jordfundne spor efter palisaden i Vestergade (foto: C. Lindblom 2011).

Fig. 2 c: De jordfundne spor på Gorms Torv (foto: S.W. Andersen 2010).

første gang, at plankerne var tydelige i palisadeforløbet under helt almindelige jordbundsforhold.

Aftryk af planker og støttestolper kunne også ses på Gorms Torv i 2010, men dette område var også under vikingetiden en del af en fugtig lavning[4]. Det interessante ved palisadesporet ved Vestergade var, at plankeaftrykkene kunne sammenlignes med de plankeaftryk, der var iagttaget i det vestligste af Trelleborghusene, nord for nordhøjen. Dimensionerne på plankeaftrykkene var begge steder ca. 10-15 cm X 30-35 cm. Dette var en spændende iagttagelse, da det klart viste tegn på en samhørighed mellem Trelleborghusene og palisaden. Undersøgelserne på Gorms Torv viste som sagt de første mere håndgribelige spor efter palisaden i form af klare aftryk af planker og støttestolper i bunden af den udgravede grøft. Nu kunne vi med sikkerhed sige, at palisaden bestod af en gravet fladbundet grøft gravet ca. 0,80 cm under nuværende overflade. Heri stod en solid væg af store egeplanker – med støttestolper sat parvis over for hinanden og i et lettere uregelmæssigt interval på ca. 1,25 m.[5]

Optakt

I forbindelse med udførelsen af "on site"-markeringen af monumentområdet i henhold til Vejle Kommunes helhedsplan, blev det planlagt at flytte den nuværende Smededam mod nord. Dette var umiddelbart til stor begejstring for de arkæologer, der havde arbejdet med undersøgelserne i Jelling, da det kunne forventes at palisadens sydlige forløb gik i gennem Smededammen. En

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

undersøgelse ville måske ikke alene hjælpe os med at blive klogere på Smededammens alder. Det fugtige miljø kunne i bedste fald indeholde bevaret træ. Dermed kunne vi sidst men ikke mindst få en præcis datering af palisadeforløbet og på den måde tidsfæste en af de afgørende perioder i Jelling-monumenternes og Jelling-dynastiets historie.

Bevaret træ i Smededammen

Muligheden for at finde noget bevaret træ er som regel forholdsvis lille ved helt almindelige arkæologiske udgravninger. Af denne grund havde arkæologerne allerede i et stykke tid haft kig på Smededammen, som den sidste mulighed for at få en præcis dateringen af palisaden. Indtil den planlagte flytning af Smededammen var der dog ikke nogen realistisk mulighed for en undersøgelse, da dammen til dagligt var fyldt med vand. Men i december 2012 blev Smededammen tømt for vand, og den arkæologiske forundersøgelse kunne gå i gang. Da man ved, at Smededammen er oprenset flere gange, var forhåbningerne beskedne. Men da toppen af den første planke tittede frem, var glæden stor – men stammede stolperne i virkeligheden fra et langt senere forstærkning af den sydlige brink? Det kunne dog fastslås, at stolpernes placering i forhold til det formodede forløb af palisaden var ret præcis.

En hastedatering (kulstof-14) af træet blev gennemført og prøverne viste, at prøven stammede fra et over tusind år gammelt egetræ[6], som var fældet mellem år 670 – 940 e.Kr. og altså dermed med sikkerhed var fra vikingetidens palisade og ikke fra en senere regulering af dammens sydlige kant. Dette resultat medførte, at palisadeforløbet i dammen blev fredet, og dermed indgik der også et krav om at det fugtige miljø skulle bibeholdes, for at plankerne ikke skulle tage skade. Dog fik arkæologerne lov til at undersøge det stykke af palisaden, der ved prøvegravningen havde været eksponeret for ilt. Undersøgelsen blev udført som en forskningsgravning under Jelling-projektet.

Undersøgelsen – den 1000-årige palisade ser dagens lys

I april 2013 blev Smededammen atter tømt, og arkæologerne gik i gang med at fjerne mudder og ler for at komme ned til de dyrebare stolper og planker. Det viste sig, dels at der stod en yderst velbevaret sektion af palisaden, og dels

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at palisaden ikke var nedbanket i et vådområde, men rejst i en gravet grøft, præcis som de andre steder i palisadens forløb. De samme konstruktionsdetaljer, som tidligere var iagttaget kunne ses i Smededammen.

Palisadegrøften var gravet gennem det gamle tørvelag, og heri var de mægtige planker rejst side om side med de velkendte parvise støttestolper på hver side af plankeværket. Det opgravede blåler fra undergrunden opblandet med muld var derefter brugt som stabiliserende fyld omkring planker og stolper. Det gennembrudte tørvelag kunne hermed vise, at Smededammen i vikingetiden sandsynligvis har været et tilgroet vandhul i en fugtig lavning, som strakte sig mod vest til det nuværende Gorms Torv. Planker og stolper var forholdsvis velbevarede, og dimensionerne stemte overens med de tidligere iagttagelser. En trækonservator deltog ved optagningen og indpakningen af træet. Der var nogle interessante detaljer at se, bl.a. at palisaden hældte ret kraftigt mod nord. Et faktum der kan skyldes en bevidst handling, måske i forbindelse med ødelæggelsen af palisaden eller en senere naturlig forskydning. I bunden af palisaden kunne der nogle steder ses mindre justeringer i form af stabilisering med en trækile, små planker eller flade sten. Hugspån tyder også på, at man har tilpasset plankerne på stedet, men at tømmeret i store træk sandsynligvis har været præfabrikerede andetsteds. I den vestlige profil var en trækulsstribe tydeligt at se.

Den udgik fra plankens nordlige side og kunne følges mod nord ind i dammen. Denne trækulsstribe i forbindelse med plankerne er en væsentlig detalje, som vi havde observeret tidligere i palisadens forløb samt i stolpehullerne tilknyttet trelleborghusene inden for monumentområdet[7]. De store mængder trækul kunne tyde på en afbrænding af anlægget: en rituel afbrænding eller måske en ødelæggelse i forbindelse med en krigshandling.

Fig. 3: Palisadeforløbet set i Smededammen (foto: C. Lindblom 2013).

Fig. 4: Det vestlige profil i Smededammen (foto: C. Lindblom 2013).

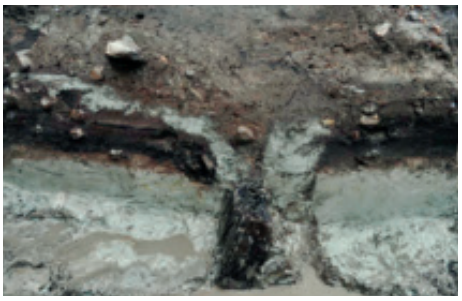

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hvor gammel er palisaden?

Et af de vigtigste og samtidig vanskeligste spørgsmål relaterer sig til palisadens præcise alder.

For at opnå en mere præcis aldersbestemmelse skal der foretages en dendrokronologisk analyse. En metode i hvilken man ser på den varierende serie af tykke og smalle årringe i træet. Ved at sammenligne denne serie af årringe med tidligere indsamlede vækstkurver fra samme geografiske område, vil man men held kunne indsnævre dateringen af palisaden betydeligt. Det bevarede træ fra Smededammen viste sig at være velegnet til en dendrokronologisk datering. Der blev i alt opsamlet 17 stykker bearbejdet egetræ og 7 mindre fragmenter. Den dendrokronologiske analyse blev foretaget af Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser. Resultaterne viste, at træet er fældet mellem årene 958 og 985, sandsynligvis omkring år 968 e.Kr[8].

Palisadens nærmiljø

Det vestlige profil i Smededammen viste også en fantastisk flot lagdeling velegnet til pollenanalyse. Fra denne profil blev der udtaget en søjle til pollenanalyse, som efterfølgende viste sig at være meget givtig. Der kunne ses en del træpollen nederst i lagene, hvorimod de næsten var forsvundet i toppen. Dette samtidig med at antallet lyngpollen er højest under toplaget. Der kan altså ses en udvikling i den omkringliggende vegetation fra et landskab domineret af skov til et mere afskovet landskab, hvor lyng dominerer. I den vestlige profil ses opbygningen af palisaden meget tydeligt – hvordan den nedgravede grøft skærer knivskarpt gennem blåleret og med en yderst velbevaret planke siddende i profilen. Kigger man nøje på denne profil, kan man på den udvendige side af palisaden (mod syd) se en pude af opkastet blåler, stammende fra anlægningen af grøften og oven på dette lag af blåler ses en pude af opkastet muldjord. Denne observation er interessant, for den kunne lede tankerne hen på en slags opkastet jordvold. Men det er kun spekulationer.

Et andet væsentligt aspekt for forståelsen af monumentsområdets nærmiljøet er, om der har ligget flere samtidige bebyggelser op til området. Den eneste sikre, samtidige bebyggelse, vi kender, ligger ved Skovgade 400-500 m fra det sydøstlige palisadehjørne. Ved Skovgade blev der i 1992 undersøgt dele af en bebyggelse, som tidsmæssig strækker sig fra ca. 700-1000/1100-tallet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den ældre del af bebyggelsen bestod af et 30 m langt hus, fem mindre huse og fem grubehuse. Disse kan dateres til germansk jernalder og vikingetid. Mod nord fandtes to større huse, som har afløst hinanden og kan placeres i 800 og 900-tallet. Ved undersøgelserne blev der gjort en del interessante fund, bl.a. en del jernslagger, slagge fra avlsten, esseslagger, vævevægte, basaltlava, keramik i form af halvkuglekar samt keramik med runde korsstempler. Den fremkomne bebyggelse er formodentlig kun en del af en større bebyggelse, og det er svært at udlede noget klart om pladsens funktion, men den må klart have haft en form for tilknytning til monumentområdet. Umiddelbart syd for Gorms Torv ved sydhøjen er der ved metaldetektorafsøgning fundet et Berdal-spænde, som kan dateres til 700-800-tallet.

De seneste fremkomne fund fra vikingetid stammer fra Haughus, som ligger ca. to km øst for Jelling. Her blev der ved en detektorafsøgning fundet et trefliget bronzespænde fra 900-tallet, en fuglefibula i bronze fra 1000-tallet samt dele af et forgyldt bronzespænde fra 900-1000-tallet. 2-3 km mod vest og sydvest er der ved Skærmklint bl.a. fundet en del flotte fuglefibler fra 1000-1100-tallet, og ved Trollerup er der flere bebyggelsesindikerende træk[9].

Layout og konstruktion

Efter de seneste års arkæologiske undersøgelser står vi nu over for et mægtigt og unikt bygningsværk – både hvad angår form og konstruktion. Palisaden danner en ca. 360 × 360 m stor rombe. Tegner man en diagonallinje fra hjørne til hjørne, mødes disse i et midtpunkt i nordhøjens kammergrav, og hele palisadekomplekset er således anlagt over en stor korsformet skabelon, hvor de enkelte monumentdele er passet ind. For en mere udførlig gennemgang af de geometriske principper henvises til en artikel om palisaden udkommet i 2014, som i detaljer diskuterer de gennemgående geometriske principper bag Harald Blåtands bygningsværker[10]. Dette format tyder på en reguleret udstikning og en høj grad af symmetri, hvilket jo er i fuld overensstemmelse med andre bygningsværker fra Harald Blåtands tid, såsom ringborgene og Ravning-broen over Vejle Ådal. Det stringente layout er et klart gennemgående træk i disse anlæg. Det var sandsynligvis et helt nyt og unikt koncept, der kunne ses ved den imponerende palisade i Jelling. Der er ingen kendte paralleller til palisaden i det samtidige materiale i Danmark eller Skandinavien. På trods af mindre palisader/indhegninger i bl.a. Erritsø, Tissø og Vorbasse[11] er Jelling unik i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

form og størrelse og skal betragtes som et helt nyt arkitektonisk udtryk, men inden for rammerne af en skandinavisk tradition.

Nogle steder har palisaden været gravet mere end 1 meter ned under den oprindelige markoverflade. Dette vidner om en palisade af en anselig højde på 3-4 m.

Støttestolpernes placering tyder også på en mulig "overbygning" på palisaden, måske en slags "vægtergang", hvorfra palisaden har kunnet bevogtes. I den nordlige side lå en mindre 2 m bred indgangsport, men der har sandsynligvis været flere indgange til monumentområdet.

Tolkning – Befæstning eller kongsgård

Det er klart, at man skal se palisadekomplekset i Jelling i en større national og international sammenhæng for at forstå årsag og virkning. Det er svært kun at holde sig til én tolkning eller funktion af det palisadeindhegnede område. Funktionen kan meget vel have skiftet fra at være en kongsgård til at blive en samlingsplads og senere til et befæstet område. Dette skifte kan have fundet sted i løbet af ret kort tid, afhængig af de udefra kommende krav, og det har været en turbulent tid, som har krævet både godt diplomati og strategiske beslutninger. Dog virker det klart, som om Harald Blåtands aftryk i Jelling kan kædes sammen med en kraftig markering af kongemagten samt en oprustning og dermed en tydelig iscenesættelse af denne magt.

Dateringen af palisaden til ca. 968 e.Kr. kan kæde opførelsen af palisaden og Trelleborghusene inden for denne sammen med de forstærkninger, der blev foretaget på Dannevirke og som er dendrokronologisk dateret til år 968 e.Kr. Det samme gælder for opførelsen af den vestgående forstærkningsvold Kovirke, som løb fra Hedeby og mod vest. Fra de skriftlige kilder ved man,

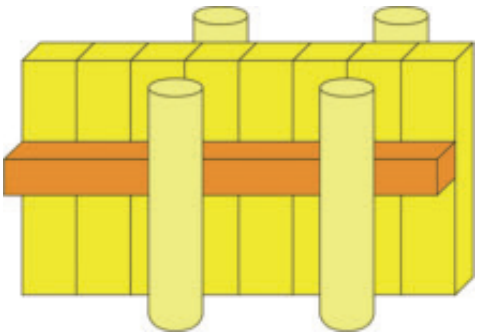

Fig. 5: Et forsøg på rekonstruktion af palisaden (grafik: P.Jensen 2013).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at den ottonske kejser Otto II i 974 e.Kr erobrede Dannevirke og Hedeby. Kort efter allierede Harald sig med abodritternes fyrste Mistivoi og giftede sig med dennes datter, Tove. Abodritterne var det slaviske folk, der boede tæt på grænsen til det danske rige. Harald indgik en alliance med Mistivoi for at holde ottonerne på afstand[12]. Samtidig ses en yderligere militarisering af landet i form af opførelsen af ringborgene og ikke mindst den imponerende bro over Vejle Ådal i Ravning Enge. Alle disse anlæg kan dateres indenfor dette relativt snævre tidsrum mellem 975 og 983 e.Kr. Disse handlinger kunne tyde på en mobilisering i forhold til det ottonske rige. Særlig interessant er den enorme Ravningbro over Vejle Ådal. En 760 m lang bro, som var 5 m bred og kunne bære op til 5 tons. Det er svært at se denne bro som en helt almindelig bro. Man kunne nemt forestille sig, at det kunne bruges til en hurtig mobilisering af tropper i en krisesituation. Ved brug af Ravningbroen, i stedet for Hærvejsforløbet mod vest, har sandsynligvis forkortet transporttiden. I hvert fald er den næppe blevet opført til helt almindelig overførsel. I hvert fald ved vi, at Harald i 983 e.Kr. generobrede Hedeby.

Afsluttende bemærkninger

Palisaden fortæller om en overordnet, stringent arkitektonisk plan for Jelling. Linjeføringen er blevet udlagt med en imponerende præcision, som også gælder for ringborgene og Ravningbroen. Alt dette vidner om en stærk central styring af konstruktionsarbejdet. Harald Blåtand var en innovativ konge, som brugte nye idéer og virkemidler, men med et solidt afsæt i de gamle traditioner. Dette er palisaden og de øvrige bygningsværker et godt eksempel på. Der kendes intet lignende, dog ser det ud til at de brugte måleenheder har rødder længere tilbage og har været både i Fyrkat og Aggersborg[13]. Jellingmonumenterne er et kongeligt bygningsværk, som med sikkerhed kan kobles sammen med Jelling-dynastiet. Det er klart dette faktum, som er med til at gøre Jelling og herunder palisadeindhegningen bemærkelsesværdigt. De arkæologiske spor i bebyggelsen inden for palisaden samt det tynde lag af trækul, som kunne spores i Smededammen tyder på en voldsom ødelæggelse. Det samme tyder den kraftige hældning mod nord af plankerne i Smededammen på. Hvad der ligger til grund for denne ødelæggende begivenhed vides ikke, men der er som sagt flere muligheder – alt fra en rituel afbrænding, en afbrænding for at undgå at anlægget faldt i fjendens hænder og til en krigshandling. Mulighederne er

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mange. Det, vi med sikkerhed ved, er, at levetiden for palisadeindhegningen i Jelling har været forholdsvis kort, hvilket også ser ud til at være tilfældet med Ravningbroen. Palisaden og husene forsvinder sandsynligvis i forbindelse med Harald Blåtands død ca. 985-986 e.Kr eller kort derefter. På trods af dette står de resterende monumentdele tilbage som markører i landskabet, og Jelling beholder en særlig status.

Museumsinspektør
Charlotta Lindblom, Vejle Museerne

Noter

1. Lokal Historie fra Sydøstjylland 2010: L, Baun. Kongens gård i Jelling, s. 23-34.
2. Jelling-projektet er et samarbejde mellem Nationalmuseet, VejleMuseerne og Aarhus Universitet.
3. Se Leif Baun. 2010. Kongens gård i Jelling. Lokal Historie fra Sydøstjylland, 2010.
4. Andersen, S.W. 2010. VKH 7056 Gorms Torv. Vejle Museum.
5. Andersen et a.l 2012: Holst, M.K; Dengsø Jessen, M; Andersen, S.W & Pedersen, A. 2012. The Late Viking-Age Royal Construction at Jelling, central Jutland, Denmark. In Preahistorische Zeitschrift 2012; 87 (2). 474-504.
6. BETA 337621-337624, 2013. VKH 7352.
7. VKH 6924 Port og Hus: Beretning af Mads Dengsø Jessen, 2011.
8. NNU Rapport 38 – 2013. Dendrokronologisk undersøgelse af prøver fra Smededammen i Jelling. Niels Bonde. NNU j.nr. A5516.
9. Lindblom, C, 2014:Jelling – fund og kulturlandskab i det lokale område. Vikingetidens aristokratiske miljøer. Arkæologi på Saxo-Instituttet. Det Humanistiske Fakultet. Københavns Universitet, s. 21-32.
10. Jessen, M.D; Holst, M.K.; Lindblom, C.; Bonde, N. & Pedersen, A, 2014: A Palisade fit for a King: Ideal Architecture in King Harald Bluetooth's Jelling. Norwegian Archaeological Review, s. 1-23.2014.
11. VKH 6810 Erritsø. P.M. Christensen 2007; Hvass, S, 1980: Jørgensen, L, 1998.
12. Jensen, J. 2004. Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid, s. 286-287, s. 392-399.
13. Dengsø Jessen, M, Holst, M.K, Lindblom, C, Bonde, N & Pedersen, A. 2014, s. 12.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pjedsted sogn i 1600-tallet set fra kirkeregnskaberne

Af Karsten Merrald Sørensen

På Lokalhistorisk Arkiv i Fredericia findes en gul mappe, der indeholder en række A4-sider. Den ene halvdel består af fotokopier af originale kilder, mens den anden halvdel er den samme tekst renskrevet på pc. Indholdet stammer fra en regnskabsbog for Pjedsted kirke i årene 1617 til 1656 – originalen findes på Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg på sin rette plads. Denne udgave er renskrevet af Kamma Varming i 2008, og er et rigtig godt eksempel på, hvor mange oplysninger der kan læses ud af forskellige kilder fra fortiden – i dette tilfælde en regnskabsbog. Skriftlige kilder opdeles gerne i to typer af kilder. Der er normative kilder og kognitive kilder. Den normative kildegruppe består af udsendte retningslinjer som eksempelvis love. De bidrager til at udstikke rammer og vilkår for handlinger og muligheder, mens den kognitive

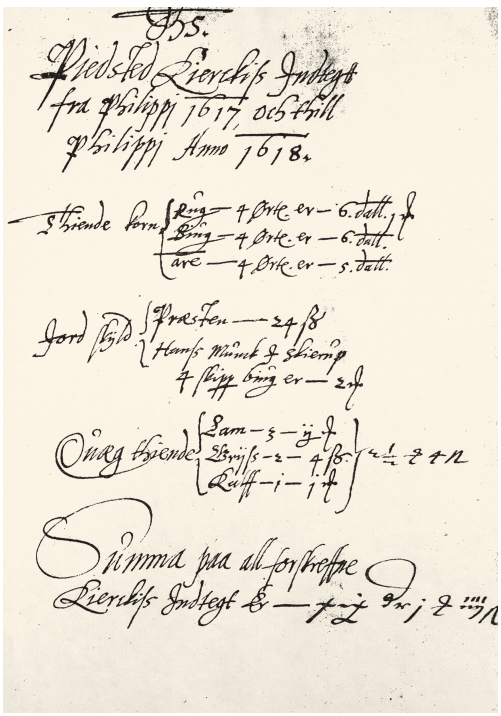

Indtægterne for Pjedsted kirke 1617-1618. Indtægterne blev delt op i henholdsvis tiendekorn, jordskyld og kvægtiende. Møntfoden er daler, mark og skilling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kildegruppe er berettende kilder. Dette kan være lokale skriftlige kilder som beretter om handlinger og muligheder i udfoldelsen. En kirkeregnskabsbog er netop en kognitiv kilde, da den blev ført lokalt og omhandlede den lokale gøren og laden.

I denne artikel vil jeg fortælle lidt omkring kirkeregnskaber som kilde generelt og fortælle lidt om, hvad denne specifikke regnskabsbog beretter for os om den lokale kirke og sognet i særdeleshed. De danske kirker og sogne blev også i datiden påvirket af ydre lokale, nationale og internationale begivenheder, og kirkeregnskaberne vil blandt andet fortælle om dette i sin lokale kontekst.

Kirkeværger og kirkeregnskaber

Først vil jeg berette lidt om kirkeregnskaber generelt. For at kende til kirkeregnskaberne må vi først beskrive de normative kilder, der udstak retningslinjerne for kirkeregnskaberne – lovteksterne. Reformationen i 1536 ændrede ved mange forhold for Kirken i Danmark. Først og fremmest blev den danske konge leder af den danske kirke, og alle præster skulle aflægge en troskabsed til kongen. Sammen med Kirkens egen ledelse forsøgte den danske konge at skabe klare retningslinjer for præsterne og den danske kirke i en ny lutherskevangelisk retning. Dette blev i første omgang fremlagt i den danske kirkeordinans i 1537 og igen i 1539, men gennem det meste af 1500-tallet og 1600-tallet vedblev lovgiverne at tilføje og rette i disse retningslinjer for orden og styring af alle aspekter vedrørende kirkerne og de danske menigheder – i de første ca. halvanden hundrede år efter Reformationen forsøgte kongemagten og Kirken således at opdrage befolkningen til at følge de nye måder at gå i kirke og modtage Guds ord på.

I de lokale sogne skulle præsten varetage den kirkelige side af sagen, mens der blev udpeget to kirkeværger til at varetage den økonomiske administrative side. Disse skulle tage vare på kirkernes, præsternes, skolemestrenes og degnenes ejendomme og værdier. Det var i og for sig ikke en ny anordning med kirkeværger. Det byggede på en meget gammel tradition. De middelalderlige kirkeværger blev valgt af sognemenigheden til at varetage kirkens tarv i almindelighed og føre tilsyn med kirkebygningen, oppebære kirkens indtægter og afholde dens udgifter. Herudover skulle værgerne sammen med sognepræsten føre kirkens regnskab. Regnskabet skulle én gang om året fremlægges for provsten til godkendelse. På trods af at kirkeværgerne i det daglige

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

administrerede kirkens indtægter og udgifter samt bygninger og inventar, har alle vigtige afgørelser i forbindelse med eksempelvis bortfæstningen af kirkens jord formentligt krævet en godkendelse fra provsten i hans egenskab af visitator for kirken. Efter Reformationen blev der ikke umiddelbart foretaget ændringer i kirkeværgernes arbejdsopgaver. Der skulle fortsat være to værger valgt af menigheden. Disse stod for bestyrelsen af kirkens formue og indtægter under tilsyn af biskoppen.

Efter Reformationen var kirkeværgerne fortsat ansvarlige for kirkens indkomster og udgifter, med provsten skulle de sikre præsten retshjælp og sikre at præsten fik sin retmæssige indkomst til tiden. De skulle desuden se til, at kirkens og præstens jord og ejendomme blev holdt ved lige, og forblev uforandret. Der skulle vælges to kirkeværger, der holdt et register over kirkens indkomster. Af dette skulle kirkeværgerne hvert kvartal – eller når det efter en biskoppelig anvisning kunne lade sig gøre – yde kirkens tjenere deres sold (det vil sige deres løn). Kirkens regnskab skulle hvert år under overværelse af biskoppen og øvrigheden aflægges offentligt. Herudover havde værgerne ansvaret for kirkens bygninger, for at kirkegården blev holdt i anstændig orden og sikret, så husdyrene ikke kom derind, og for at kirkegården var et værdigt og roligt sted, hvor de levende kunne finde trøst og tænke på deres afdøde.

Kirkeværgernes pligter i 1500-tallet var i høj grad de rent administrative. De skulle indkræve kirketiende og afgifter, som enten blev betalt i naturalier eller i rede penge. Naturalierne skulle sælges, og pengene skulle opbevares hos værgerne selv. For dette skulle de årligt føre et nøje regnskab, som fortsat skulle godkendes af kirkens visitator. Herudover skulle kirkeværgerne holde opsyn med kirkens bygninger og ejendomme. De skulle sørge for vedligeholdelsen og foretog ofte udlæg for betalingen af disse, hvis ikke kassebeholdningen var stor nok. I mange tilfælde kom kirkeværgen til at ligge inde med store pengesummer for kirken, når alle indtægterne var indsamlet. Først i 1600-tallet kom der påbud om, at disse penge skulle sættes på rente. Dette antyder, at kirkeværgerne indtil da ikke satte kirkens penge på rente for kirken, men for sig selv.

Kirkeværgerne blev ideelt set valgt for en periode på tre år, og de skulle indsamle klokkepengene under eget ansvar – hvis ikke det skyldige beløb blev opkrævet, skulle de selv betale restancerne. Kirkepengene skulle sættes på rente – hvilket vil sige, at de skulle lånes ud – renterne skulle indsamles og registreres årligt. Værgerne skulle desuden være præsten og kirkens øvrige tjenere til hjælp blandt andet ved at holde opsyn med deres jorder, skove og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bygninger, og sørge for at eventuelle skader blev udbedret. Herudover skulle de sammen med sognemændene og præsten hvert år åbne og besigtige kirkeblokken.

I løbet af 1600-tallet blev kirkeværgernes pligter i Kongeriget udvidet til ikke kun at indeholde opsynet med kirkens økonomi og bygninger. Kirkeværgen blev præstens medhjælper og skulle blandt andet også holde opsyn med menighedens moral, liv og levned. Kirkeværgerne fik pligt til at meddele det til præsten, hvis de erfarede at personer i sognet førte et syndigt liv. Herefter havde både præst og værge pligt til at rette op på det syndige liv. Lykkedes det ikke skulle de bringe sagen videre til provsten og i sidste instans den civile øvrighed. Kirkeværgerne indgik således i en storstilet disciplinering af folket, som kendetegnede det meste af 1600-tallet. Nyt var det også, at kirkeværgerne fra 1629 ikke længere blev valgt af menigheden, men i stedet af amtmanden efter provstens råd blandt de mest gudfrygtige, de bedste og mest vederhæftige sognemænd, og de valgte havde ikke mulighed for at afvise en udnævnelse. Især Christian 4. udstedte en del forordninger og recesser, der udpenslede kirkeværgernes pligter i Danmark og de kongelige dele af Slesvig. I 1615 blev kirkeværgerne beskyldt for at beholde kirkernes penge som deres egne, hvorfor det bestemtes, at kirkepengene skulle sættes på rente, og fra 1643 skulle kirkeværgerne selv betale renter af kirkens penge, hvis ikke de fik dem sat på rente hos andre. Det

Christian 5. udstedte i 1683 Danske Lov. Heri samledes blandt andet alle de gældende kirkelove for kongeriget Danmark.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skulle dog efterhånden vise sig, at embedsperiodens længde var problematisk. Det var ikke muligt i alle egne at finde tilstrækkeligt med egnede personer til at påtage sig kirkeværgeembedet hvert tredje år. Derfor blev embedsperioden i 1780 udvidet til seks år. At denne bestemmelse var nødvendig ses eksempelvis i Halk sogn ved Haderslev. Helt tilbage til 1620'erne kan det dokumenteres, at en kirkeværge her kunne sidde i embedet i mere end 10 år. Andres Jørgensen fra Medstedgård i Halk var således kirkeværge i tiden 1626-1635, mens Peter Knudsen fra Halk var kirkeværge 1668-1678. Jørgen Petersen fra Halk og Anders Petersen fra Sode var kirkeværger i henholdsvis minimum 17 og 16 år fra 1697-1714 og 1698-1714. I Vonsild kirke ved Kolding blev der desuden i år 1692 begravet en kvinde, hvor faderen, Anders Poulsen, havde været kirkeværge og sandemand i 27 år og sognefoged i 17 år i Thyregod sogn.

Pjedsted kirke og sogn

Pjedsted sogn ligger i Holmans herred tæt ved Fredericia – der som bekendt først blev grundlagt ved midten af 1600-tallet. Sognet er hverken stort eller lille, men skal eftersigende have bestået af noget ganske god landbrugsjord. I 1600-tallet bestod sognet kun af én landsby, hvor kirken også stod, samt enkelte spredte gårde. I 1721 blev der opført en af de mange rytterskoler i Danmark i Pjedsted sogn. Inden 1580 fandtes der to adelige sædegårde i sognet. Disse to mageskiftede kong Frederik 2. sig til i 1580. Dette prægede sognet i høj grad, da der kun var tre selvejergårde. Resten var fæstegårde under den danske krone, og de blev administreret fra Koldinghus len. Dette prægede også kirken i Pjedsted, da patronatet ligeledes hørte til kronen, og alle store udgifter skulle forhåndsgodkendes af sognets kirkevisitatorer –

Pjedsted kirke er letgenkendelig på grund af sit store klokketårn, der noget utraditionelt er placeret vest for kirkeskibet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pjedsted kirke har i dag ikke mange vidnesbyrd om 1600-tallets begivenheder, inventar eller personer, men fremstår helt enkel med middelalderlig altertavle og døbefont i centrum.

Den nuværende prædikestol blev opført i 1871, mens kirkens oprindelige prædikestol findes på Nationalmuseet. Hvis man kan stole på en indskrift skulle den stamme helt tilbage til reformationstiden og dermed være blandt de ældste prædikestole i Danmark.

lensmanden på Koldinghus og provsten – og årsregnskabet skulle fremlægges for lensmanden på Koldinghus.

Størsteparten af de danske landsbykirker blev opført i den romanske kirkebyggeperiode ca. 1150-1250 – sjældent findes der en eksakt datering af landsbykirkerne. Pjedsted kirke er også opført i denne periode som en mindre kirke, der i den gotiske tid mod slutningen af 1400-tallet blev forlænget mod vest. Ved samme tid fik kirken tilbygget det utraditionelle kombinerede våbenhus og tårn på skibets sydside. Pjedsted kirke fremstår i dag helt enkel efter en restaurering i 2006-2007. Døbefonten er en særlig arkadefont, der kendes fra hele det sønderjyske område og op til Vejle. Altertavlen stammer fra den sidste tid inden Reformationen i 1536, mens prædikestolen er fra 1871. Pjedsted kirkes oprindelige prædikestol findes på Nationalmuseet. Grunden hertil er, at prædikestolen formentligt blev opført kort tid efter Reformationen – med årstallet 1536 indridset – hvilket gør den til en af de ældste prædikestole i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Danmark. Prædikestole blev først almindelige og et fast inventar i danske kirker op mod år 1600.

Pjedsted sogn blev i den grad mærket af krigshandlinger i 1600-tallet. Således stod 14 af sognets 19 gårde øde efter svenskekrigene 1657-1660. Under denne krig udnyttede herredsfogden, Jens Bertelsen Høgh, der havde en gård i sognet, Pjedsted kirke som et helligt eller sikkert sted. Han gemte en del af sine breve i kirken, så de ikke skulle gå til under krigen. Det var muligvis klogt nok, da hans egen gård var blandt dem, der blev lagt øde, men desværre var kirken ikke undtaget for krigsfolkenes hærgen. Den blev ligeledes raseret, og herredsfogdens breve gik til.

Pjedsted kirke var som alle andre danske kirker i 1600-tallet med til at opdrage befolkningen i den luthersk-evangeliske tro i samarbejde med den danske kongestat. Helt kort var der en række grundregler, der skulle følges. Alle skulle gå til kirken for at høre gudstjenesten – der skulle høres til ende – og hviledagen skulle holdes hellig. Det var således også forbudt at holde kro i gudstjenestetiden. Den 30. januar 1671 indgav sognepræsten i Pjedsted, hr. Holger Sørensen samt kirkeværgerne og præstens medhjælpere således en klage på Holmans herredsting. Klagen gik på, at kromanden Søren Nielsen, der boede i et lidet gadehus ved siden af Pjedsted kirke, holdt åben kro med salg af brændevin udenfor og indenfor huset både før og efter prædikenerne. Såvel om natten som om dagen blev der i huset "*fylderi og brændevins søleri, undtagen når brændevinen en enkelt gang slipper op for kromanden*." Præsten Holger Sørensen forlangte derfor ved retten, at da førnævnte Søren Nielsen holdt et så uskikkeligt hus lige ved kirken, Gud til største fortørnelse, menigheden til forargelse og ungdommen til forførelse imod recessen og ordinansen (kirkelovene i 1600-tallet, red.), at han derfor burde rydde sit hus, have sit fæste forbrudt og desforuden at stande til rette.

Søren Nielsen var dog selv til stede på tinget og han svarede, at han ikke holdt kro, men at han undertiden tjente en skilling med en lille brændevinskedel. Han boede i et jordløst hus (vel som daglejer), og han skulle jo skaffe sig nogen fortjeneste for at svare sine udgifter. Brændevinskedlen var stemplet, og han betalte skat af den efter forordningen. Ved flere lejligheder havde han endda slet ikke haft noget brændevin. Søren Nielsen fortsatte med at sige, at ingen med sandhed kunne sige, at udskænkningen skete under prædikenen, eller at drikkeriet hos ham kunne vække forargelse. Sidst gjorde Søren Nielsen opmærksom på, at de menige folk i sognet jo da heller ikke førte klager over ham (Sic!).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Denne lille sag fra herredstinget viser blot en lille side af de mange forskellige opgaver, der var knyttet til de danske kirker i 1600-tallet. Præsten og dennes medhjælpere skulle holde øje med sognets beboere i forhold til moral og livsførelse. Kirken var en stor del af det lokale samfund – i særdeleshed landsbykirkerne. Derfor afspejler de forskellige skriftlige kilder om handlinger i og omkring kirkerne også datidens samfund.

Kirkeregnskabsbogen fra Pjedsted

Pjedsted kirkes regnskabsbog fra 1617 til 1656 blev ført af sognets kirkeværge. Det var ikke helt tilfældigt, at den blev indledt i 1617. Dette år blev der udpeget en ny lensmand på Koldinghus, Otto Brahe Pedersen. Han fulgte op på en kongelig reces fra 1615, hvor alle kirkeværger blev beordret til at føre et årligt register over kirkens indtægter og udgifter. Otto Brahe Pedersen førte dette ud i livet straks i 1617, hvor alle kirker under lenet fik besked om at købe en særlig bog til regnskaberne.

For Pjedsted kirkes vedkommende i 1617 var kirkeværgen ikke valgt blandt sognets menige gårdmænd, og der var ikke to, men kun én kirkeværge. Det var sognets præst, Berendt Berendtsen Fahlenkamp. Det var egentligt ikke meningen, at præster skulle varetage denne administrative post, men i starten af 1600-tallet var det ikke usædvanligt. Der kan tænkes forskellige årsager til, at præsten blev kirkeværge i et sogn. Stillingen som kirkeværge stillede en række økonomiske krav til personen, der skulle være i stand til at udlægge penge på vegne af kirken som løn til præst og eventuelle håndværkere samt til indkøb af materialer. Herudover skulle kirkeværgen stille hus og bord til rådighed for håndværkere, der blev hentet udefra for at arbejde ved kirken. Derfor kunne det i fattige egne være svært at finde to egnede personer blandt sognets beboere.

Om det er dette, der har været tilfældet i Pjedsted sogn er dog nok lidt tvivlsomt. Der er intet i kirkeregnskabsbogen der tyder på, at kirkens og sognets økonomi havde problemer i starten af 1600-tallet, hvor sognets bønder betalte deres tiende til kirken. En anden årsag til at præsten optrådte som kirkeværge kan også hænge sammen med kombinationen af en stærk præst i et velstillet sogn. Det var nemlig således, at i sogne hvor kirken var sikker på sine indtægter, var det muligt for kirkeværgen at gøre sin stilling, som ellers ikke var lønnet, ganske rentabel. Kirkeværgen var jo som bekendt ansvarlig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

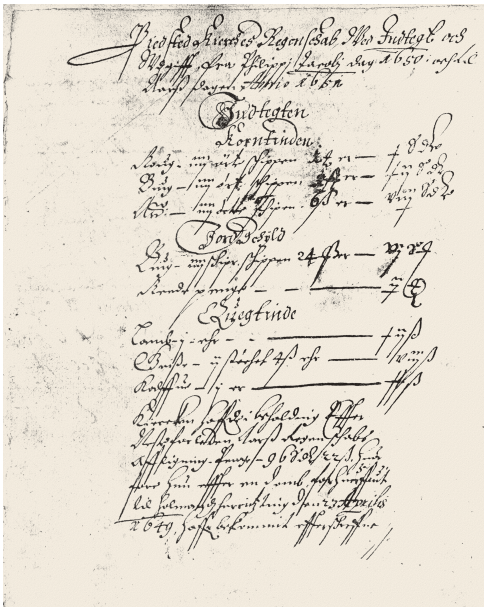

Udsnit af kirkeregnskaberne for 1650/1651, hvor sagen mod præsten omtales.

for kirkens økonomi og gods, og stod også for at udlicitere kirkens jord til en landmand, der mod en fast afgift kunne dyrke og sælge afgrøderne selv. Det har formentligt været udslagsgivende i Pjedsted, hvor præsten Berendt Berendtsen Fahlenkamp var kirkeværge i næsten hele regnskabsbogens periode. Fahlenkamp var udover at være præst i sognet også selv ejer af en bondegård, og han havde denne licitering på kirkens korn. Han skriver endda i regnskabsbogen, at han havde fået kongeligt brev på denne rettighed.

Herudover var der en ekstra mulighed for at omgå reglerne som kirkeværge i velstillede sogne, hvis man havde modet til det. Kirkeværgen skulle som nævnt agere bank for kirken og opbevare kirkens kassebeholdning. Hvis kirken havde en stor kontantbeholdning skulle kirkeværgen sørge for at disse blev udlånt til en rente på 5 %. Gennem det meste af 1600-tallet blev der dog udsendt flere forordninger der tyder på, at mange værger havde mere end svært ved at modstå de mange penge, og derfor selv beholdt renteindtægterne. Dette var muligvis også tilfældet i Pjedsted. Årsregnskabet for 1650 viser således en interessant indførsel, der for første gang ikke blev ført af præsten. Der står:

> "Kiercken haffde i beholdning Effter Neste forleden Aars Regenschabs aff rigning Penge 96 Sdlr 22 ss Huor fore hun effter en domb for huorffuet til Holmands Herritzthing den 23 Aprilis 1649 haffe bekommit effterskreffne Mestet aff hendes forige verge Hrr Bernts Boe. Nemlig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i Håndskrift aff Her Jens i Nykircke
Udgiffuen paa Penge: 55 daler
Thuende Gamell heste for 16 daler
Adschillig Slags Korn for 28 daler 23 skilling
Noch haffde Kiercken derfor uden i beholdning Mursteen 2000 stk."

Det er en interessant indførsel i regnskabsbogen. Der er sket det, at præsten Fahlenkamp er blevet erstattet som kirkeværge af bønderne Jost Thommesen fra Andkær og Christen Pedersen fra Pjedsted. Det blev han fordi kirken førte en sag mod præsten ved Holmans herredsting den 23. april 1649. Sagen gik på, at Fahlenkamp ikke kunne overdrage kirkens pengekasse, han som kirkeværge havde opbevaret. Som udlæg for de 96 daler og 22 skilling, som kirken havde til gode hos kirkeværgen, fik man et håndskrift af Jens fra Nykirke (bror til Fahlenkamp og præst i Nykirke), 55 daler i rede penge, to ældre heste til en anslået værdi af 16 daler og en hel del opmagasineret korn og mursten. Året efter afskrives de to heste dog, da de ret hurtigt døde.

Denne sag er formentligt netop et eksempel på, at kirkeværgerne kunne have svært ved at se forskel på deres egen pengekiste og kirkens. Derfor blev Berendt Berendtsen Fahlenkamp afsat som kirkeværge, men fortsatte som præst til sin død i 1658. Man kan kun forestille sig, hvordan det videre forhold har været mellem menighed og præst.

Regnskabsbogens indhold

Kirkernes regnskabsbøger indeholder dog også et væld af andre, ofte mere praktiske, oplysninger. I regnskabsbogen skulle kirkeværgerne indføre kirkens indtægter og udgifter. Ofte blev der tale om samlede udgiftsposter for et helt år. Kirkernes indtægter bestod af både *visse* og *uvisse* indtægter. Blandt de visse, eller sikre, indtægter figurerede tienden og lejeindtægter fra kirkens jord. Blandt de uvisse, eller usikre, indtægter figurerede renterne af kirkens udlån og beholdning, betalinger for kirkebegravelser og klokkepenge. Kirkernes udgifter var ligeledes opdelt i visse og uvisse udgiftsposter. Til de visse udgifter hørte udgifter til vin og brød, lys samt udgifterne til revision og visitation. Til de uvisse udgifter hørte gæld til kirkeværgen i tilfælde af et underskud året inden, betalinger til håndværkere og handelsfolk, indkøb af materialer eller genstande og økonomisk hjælp til andre kirker og institutioner.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den "gamle" klokke i Pjedsted er fra 1751. Den blev skabt ved at en ældre og nedslidt klokke fra Pjedsted blev omstøbt i København af klokkestøber Johan Bartold Holtzmann.

Når man ser på en kirkes økonomi over en længere periode kan man læse forskellige ting frem. Først og fremmest vidner indtægtssiden om tidernes konjunkturer. Det er således slående, at der ikke blev ført regnskaber i to perioder. 1627-1630 og 1644. Begge gange var Jylland besat af fjendtlige tropper, først af de kejserlige tropper under Trediveårskrigen og senere af svenske tropper under Torstensonskrigen. Krigene efterlod sig dog ikke kun spor i regnskabernes indtægtsside. Sammen med de fjendtlige tropper fulgte også ødelæggelse, afbrænding, tyveri osv. To år efter de kejserlige troppers besættelse af Jylland i 1632 havde kirken i Pjedsted således fundet penge til at reparere kirkens store kalk, der var blevet sønderknust i fjendernes tid – det kostede kirken 3 daler. Andre kirker kunne være lige så slemt ramt, og så blev mere velhavende kirker kommanderet til at yde hjælp. Derfor sendte Pjedsted

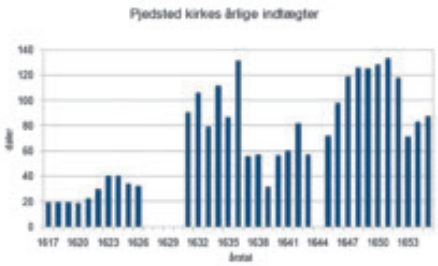

Oversigt over Pjedsted kirkes indtægter angivet i mark. En rigsdaler består af 6 mark. Det ses af denne oversigt, at i krigsårene havde Pjedsted kirke ingen indtægter, for der blev ikke ført kirkeregnskaber.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fæstningen Fredericia den 24. oktober 1657. Da Fredericia blev grundlagt i 1650, havde man besvær med at lokke folk til. For at skabe et befolkningsgrundlag blev fire landsbyer tvangsflyttet til byen og Ullerup kirke nedlagt. Som det ses på billedet blev byen allerede i 1657 angrebet og nedbrændt af svenske tropper, hvorefter den blev genopbygget.

i 1643 hele 10 rigsdaler til Skærup kirke for at erstattet de ornamenter, der var blevet stjålet fra kirken af svenske soldater.

I det hele taget ser man i regnskaberne, at de kongelige påbud om hjælp til lidende kirker (som kan ses i bogværket Kancelliets Brevbøger) rent faktisk blev fulgt. I de 20 år fra 1635 til 1655 sendte Pjedsted kirke økonomisk hjælp til 16 kirker. Den største hjælp blev naturligvis ydet i 1652, hvor Frederik 3. beordrede at halvdelen af kirkens beholdning skulle sendes til Frederiks Odde Kirke. Der er tale om den da helt nyanlagte fæstningsby, der senere fik navnet Fredericia. Hertil sendte Pjedsted kirke 41 daler og 5 skilling.

Kirkeregnskaberne afslører også mere lavpraktiske handlinger. Som nævnt tidligere skulle kirken have tilladelse til større udgifter. Det var sjældent, at man kunne iværksætte store projekter uden videre. Kirken og dens bygninger skulle imidlertid holdes ved lige, og det ses tydeligt i regnskaberne. Næsten årligt er der udgifter til enten indkøb af materialer eller til håndværkere. Det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

foregik gerne således ved store byggeprojekter at man indkøbte mursten, kalk, træ og jern over en årrække inden arbejdet blev udført – det var derfor Berendt Berendtsen Fahlenkamp havde 2000 mursten for kirken. Det afsløres eksempelvis i 1618, hvor kirken indkøbte 200 mursten i Kolding. Disse sten skulle sammen med 300 andre sten, som kirken havde købt år forinden bruges som gulv i kirkeskib og kor.

Kirkerne rundt omkring var bygninger, der blev brugt til mere og andet end kun gudstjenesten. Det var rummet, hvor sognets beboere mødtes, og det var et rum, hvor man kunne fremhæve særstatus. Kirken var hellig, og derfor var det særlig godt at blive begravet inde i selve kirken under gulvet. Dette kostede ekstra i forhold til at blive begravet på kirkegården. Der er kun et enkelt tilfælde på en kirkebegravelse i Pjedsted i 1617-1656. I 1646 modtog kirken 3 daler mod at Peder Thommesen kunne blive begravet inde i kirken. Herudover blev kirkeklokken brugt til at annoncere forskellige ting som begravelse, gudstjeneste, kongebegivenheder osv. Den har formentligt i folkeopfattelsen haft en form for magisk evne. Helt lavpraktisk så betød en stor brug af klokken, at kirken jævnligt havde udgifter til renovering af klokken og især til indkøb af nye klokkestrenge. I årene efter Reformationen blev det især i Kongeriget flere gange indskærpet af myndighederne, at kirkernes klokker ikke måtte misbruges. Det var især i forbindelse med begravelser, at sognets beboere lod klokkerne ringe for meget. Klokkeren måtte ikke ringe med klokkerne før der var blevet betalt de såkaldte klokkepenge. Gjorde han det alligevel, og kunne de efterladte efterfølgende ikke betale klokkepengene, skulle klokkeren selv stå for denne udgift. I 1576 og 1578 blev der i Kongeriget udsendt missiver til de danske stifter om, at der kun måtte ringes én gang for hvert lig – og det var i forbindelse med selve begravelsen – hvorimod traditionerne flere steder var, at sognefolkene ringede to til tre gange med klokken i forbindelse med et dødsfald.

Anderledes stod det til, når klokkerne skulle ringe for kongehuset, eksempelvis i forbindelse med markeringen af et royalt dødsfald. I 1586 døde kong Frederik 2.'s svigermoder, Elisabeth. Derfor skulle alle kirker i riget hver dag klokken 12 ringe med klokkerne i "en halv fjerdingstund" indtil liget blev begravet. To år senere døde Frederik 2. selv, og alle kirker i riget skulle nu ringe med klokken i en halv time fra klokken 12 hver dag, indtil kongens lig blev begravet. Dette missive blev udsendt den 5. april, og kongen blev begravet i Roskilde domkirke onsdag den 5. juni. På begravelsesdagen skulle kirkernes klokker markere dette ved at ringe i to timer fra klokken 10 til 12.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der fandtes fire gravsten nedlagt i Pjedsted kirkes gulv. Disse blev i forbindelse med en gulvrenovering flyttet ud på kirkegården. Desværre er indskrifterne ulæselige, men det er muligt, at en af disse gravsten tilhørte Peder Thommesen, der fik en kirkegulvsbegravelse i 1646.

Det samme mønster med klokkeringningen fandt sted ved alle kongelige dødsfald efterfølgende.

Sidst men ikke mindst får man også en fornemmelse af, at kirken var et brugsrum som skulle være rart at opholde sig i gennem kirkeregnskaberne. I 1652 er der udgifter for en mark til, at kirken bliver "mayet og Strøget". Det der henvises til er den folkelige tradition, som Roskildebiskoppen Peder Paladius omtaler i sin visitatsbog fra 1540'erne:

"Både gulvet og stolestaderne skal være rene, og om sommeren skal I bære maj herind i kirken og være glade for, at I har sådanne Guds gaver i skov og mark. Gode danske kvinder og piger skal vænne sig til om sommeren at bære græs og grønt i deres forklæder ind i kirken og strø det på gulvet i deres husbonds og deres egne stolestader. Når I sådan holder det dejligt og smukt, så får man rigtig lyst til at komme herind."

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Afsluttende bemærkninger

Jeg har med denne artikel forsøgt at vise, hvordan en velkendt, men ikke så benyttet, kilde som kirkeregnskaber kan berette meget mere end først antaget. Udover de ting jeg har valgt at fremhæve kan kirkeregnskaber også afsløre meget omkring de mennesker, der færdes i sognene i fortiden. Udover kirkeværgerne, præsterne, provsterne og lensmændene som direkte havde med regnskaberne at gøre, så springer håndværkere også frem. Kirkeregnskabsbogen fra Pjedsted afsluttes med en regning fra blytækker Niels Jensen, der har lagt et nyt tag på kirken. Dette arbejde skulle han selvfølgelig have løn for. Eftersom kirkeværgerne i Pjedsted skulle have deres årsregnskab godkendt af lensmanden på Koldinghus og provsten, måtte de have en kvittering fra blytækkeren. Sådanne kilder kan findes i eksempelvis regnskabsbøger, og de giver et lille indblik i dagligdagens gøremål.

Litteratur og kilder

Corpus Constitutionum Daniæ: Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660, Bind 1-6. Udgivet ved V. A. Secher af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1887-88.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. Rigsarkivet 1885-2005.

Kirkeordinansen 1537/39. Tekstudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten. Odense 1989.

Landsarkiv for Nørrejylland, Viborg: *Regnskabsbog for Pjedsted kirke 1617-1656.* (Transskriberet og renskrevet ved Kamma Varming 2008, Lokalhistorisk Arkiv, Museerne i Fredericia)

Palladius, Peder: *En Visitatsbog.* (Ved Martin Schwarz Lausten) København 2003.

Ravn, J. J.: *En historisk-topografisk beskrivelse af sognene i Holmans og Elbo herreder.* Vejle 1918.

Sørensen, Karsten Merrald: *Det dynamiske kirkerum. Kirkerummets brug og funktion i hertugdømmet Slesvig fra Reformationen til ca. 1800.* Ph.d.-afhandling i historie. Aarhus Universitet 2013.

Tofthøj Nielsen, Inge: "Kirkeværger, sognemænd og øvrighed i Koldinghus Len 1580-1660". *Vejle Amts Aarbog 1972.* s. 122-201.

Karsten Merrald Sørensen
Arkivar. ph.d.
Museerne i Fredericia

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da 4500 heste svømmede over Lillebælt

Historien kan studeres i dokumenter, bøger og på museer, men begivenhederne har fundet sted på bestemte steder. Når vi taler om historiens vingesus, så er det den særlige følelse, der griber en, når man befinder sig på et sted, hvor en afgørende eller spektakulær begivenhed har fundet sted. Det bør man som historielærer skrive sig bag øret, for det giver megen umiddelbar motivation for en flok elever at beskæftige sig med en historisk begivenhed, der hvor den fandt sted. Især de to folkekære historieformidlere Erik Kjersgaard og Palle Lauring var sig denne effekt bevidst. Sidstnævnte har inspireret til følgende historie.

Af Bodil Højlund

Enhver, der har sejlet under den gamle Lillebæltsbro og set de stærke strømhvirvler omkring bropillerne må forbavses ved beretningen om, at en dansk hærfører lod 4500 heste svømme over Bæltet netop på dette sted, og at kun tre heste druknede under forløbet.

Den dristige manøvre fandt sted d. 4. november 1659, og det handlede om at generobre Fyn, som i lighed med resten af Danmark, bortset fra København, var besat af den svenske krigerkonge Karl X Gustav. I to lynkrige (1657-58 og 1659-60) havde Karl Gustav rendt Danmark over ende og sat sig på det fulde herredømme over Øresund og Østersøen. Havde det ikke været for især hollandsk støtte, ville Danmark have været gået under som selvstændig nation.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Her fra Snoghøj svømmede 4500 heste over Lillebælt til Kongebroen d. 4. november 1659

Karl X Gustavs krige mod danskerne

Det hele begyndte med, at Frederik d. 3. i juni 1657 erklærede Karl Gustav krig for at få nogle landområder tilbage, som svenskerne tidligere havde erobret. Karl Gustav havde på det tidspunkt hænderne fulde i Polen, hvor han var i fuld gang med at udvide territoriet, men den danske krigserklæring kom meget belejligt for ham, da felttoget i Polen var kørt fast. Karl Gustav brød derfor op og marcherede mod Danmark. Som en stormvind fejede Karl Gustavs hær op gennem Jylland og besatte halvøen. Men så kunne de heller ikke komme videre. Den danske flåde forhindrede svenskerne i at komme over til øerne. Da var det, at Karl Gustavs krigslykke igen slog igennem. Vinteren 1657-58 blev en af de koldeste i Danmarkshistorien, de indre danske farvande frøs til is, og Karl Gustav foretog det uhørt dristige træk at føre sin hær over isen til Sjælland via Fyn, Langeland og Lolland-Falster. Det var ikke nogen søndagskoleudflugt! En svensk officer skildrer den 15 km. lange march over isen fra Langeland til Lolland således: *"Når jeg skal holde mig til sandheden, må jeg bekende, at det var skrækkeligt at bevæge sig over dette frosne hav ved nattetid. Ikke mindst fordi de mange heste, som kongen førte med sig havde stampet så meget i rutens sne, at der stod mindst to fod vand ovenpå isen. Man frygtede ustandselig, at man skulle træde ud i det åbne hav. Der var mange efternølere, som kom på gale*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

stier i nattemørket og var i stadig fare for at støde på for tynd eller ligefrem brudt is." Men svenskerne kom over til Sjælland uden nævneværdige tab.

Danskerne måtte give op og indgå en ydmygende fred i Roskilde i 1658, hvor vi måtte afstå Skåne, Halland og Blekinge. Men Karl Gustav var ikke tilfreds. Hvorfor nøjes med mindre end hele Danmark? Desuden var det også et problem, hvad man skulle stille op med en lejet krigsmaskine, så Karl Gustav gik i gang igen og sendte sine tropper direkte mod København for at belejre byen. Men nu blev det for meget for andre europæiske lande, som ikke var interesseret i, at svenskerne fik eneherredømmet over Østersøen og Øresund. Holland, Brandenburg og Polen ilede til hjælp, og svenskerne blev fortrængt fra Jylland. Nu skulle Fyn erobres, men to gange i løbet af sommeren 1659 var danske forsøg på at indtage øen slået tilbage.

Strategien aftales

Så mødtes de to øverstkommanderende for den danske hær i Eckernförde d. 20. oktober 1659 for at aftale taktikken. Det var feltmarskal Ernst Albrecht v. Eberstein og feltmarskal Hans Schack. Som det oftest er tilfældet, nå to ambitiøse mænd konkurrerer om hæder og ære, var der kold luft mellem de to. Hans Schack var af Frederik d. 3. udnævnt til hærens øverstkommanderende, men Eberstein var den ældste og havde højest anciennitet. Han havde – som en af meget få – gjort hele Tredveårskrigen med. Det vil sige, at han var indtrådt i en krigsførende hær i alder af 11 år i 1618, og var først færdig med den krig i 1648. Nu deltog han så på dansk side i krigene mod Karl Gustav af Sverige. Det lykkedes dog de to selvbevidste herrer at finde den rette tone, og strategien til erobringen af Fyn blev aftalt.

Planen var, at Schacks hær skulle landsættes ved Kerteminde, mens Ebersteins tropper skulle sætte over ved Middelfart. Vel ovre skulle de to hære mødes og angribe svenskerne. Det var helt afgørende for strategiens succes, at den hollandske flåde som lovet stillede en større mængde orlogsskibe og transportfartøjer til rådighed. Eberstein skulle f. eks. have mere end 4000 heste bragt over Lillebælt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Grev Ernst Albrecht von Eberstein
1605 – 1676

To amfibieangreb

En dansk-hollandsk konvoj medbringende Schacks tropper stod ud fra Kiel d. 26. oktober med kurs mod Langelandsbæltet. Sent på aftenen d. 29. lagde troppetransporten sig for anker ud for Spodsbjerg, mens en hurtigsejlende kaper blev sendt i forvejen for at rekognoscere. Det blev besluttet, at landgangen skulle foretages lige nord for Kerteminde ved Bådsbækkens udløb. Kl. 2 om eftermiddagen d. 1. november blev 3000 musketerer sat på 30 store fladbundede transportbåde for at blive roet i land. Men fladbundede eller ej, bådene kunne ikke gå så langt ind under kysten som beregnet, bådene gik på grund, og musketererne var nu de værgeløse ofre for svenskernes beskydning. "Til angreb" lød pludselig råbet, og samtlige 3000 soldater væltede ud i de kolde bølger og kæmpede sig ind mod land med musketterne hævet over hovedet. Så snart de kom på skudhold fyrede de musketterne af i retningen af svenskerne. Det var ikke muligt at sigte præcist med en musket, men heldet kunne jo være med én, og det lykkedes da også ret hurtigt at få drevet den mindre svenske styrke på flygt. Under landgangsprocessen blev Kerteminde udsat for et så kraftigt bombardement af de ledsagende orlogsfartøjer, at det aldrig rigtigt senere lykkedes byen at rejse sig til fordums betydning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ebersteins tur

Men Schack var på Fyn. Nu kunne han sådan set ikke gøre andet end at vente på Ebersteins tropper. Det vidste Eberstein godt, men hans hær var på vej til fods fra Holsten mod Kolding. Hertil nåede de d. 2. november, altså dagen efter Schacks landgang. Eberstein red videre til Snoghøj med en fortrop for at tage forholdene i øjesyn. Desværre manglede der en helt afgørende forudsætning for at komme over bæltet: de hollandske transportskibe, som skulle have været fremme nu. Det hjalp heller ikke på situationen, at der lå et par svenske fregatter ved Fænø. De havde dog ikke bemærket noget usædvanligt på land, så de lettede anker og sejlede sydpå. Men de hollandske skibe var ikke i sigte. Senere skulle det vise sig, at de havde ligget stille for modvind i Alssund.

Eberstein må have været en utålmodig sjæl. Det passede ham ikke henslæbe tiden i venten efter – i øvrigt alt for få – transportskibe, så han begyndte at gøre undersøgelser over, hvor det var bedst at sætte over bæltet. Hans valg fald på en linje mellem Snoghøj og Kongebroen. Der så ikke ud at være nogen imponerende svensk styrke posteret her, og afstanden tværs over bæltet var så kort, at det var muligt at beskytte overgangen med artilleriild fra Snoghøj.

4500 heste ude at svømme

Eberstein spejdede forgæves ned mod Fænøsund. Heller ikke fra bagtroppen var der melding om, at hollandske skibe var på vej til undsætning. Hvad der var til rådighed for overfarten var nogle få fiskerbåde og et par småfærger. Da traf Eberstein en dristig beslutning: "Vi lader hestene svømme over!" Det, han havde for sig er et af Danmarks dybeste og mest strømfulde farvande. Lokalkendte kunne dog konstatere, at strømmen var svagere end sædvanlig og vind og strøm var nordlig, så den forvovne plan blev sat i værk. Først blev der sendt nogle både med 60 musketerer over for at rydde kysten for svenske stillinger. Da de svenske ryttere for frem fra skovene, blev de beskudt af kanoner fra Snoghøj, så de tog hurtigt flugten i retning af Middelfart. Så steg stemningen på Snoghøjsiden, og den dristige overførsel af hestene begyndte. Rytterne sad i bådene og holdt de svømmende heste i hver sin line. På den måde lykkedes det at få ca. 4000 heste over til Fyn den første nat. Kun 3 heste druknede. Men nu begyndte transportsituationen at lysne. Middelfartborgerne fremskaffede alle de både, de kunne skrabe sammen, og resten af tropperne og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Marinemaleren Christian Mølsted (1862 – 1932) har her givet sin opfattelse af den dramatiske landgang ved Kerteminde. Foto: Kerteminde Byhistoriske Arkiv

hestene blev overført med både. Den 5. november kunne Eberstein opslå sit hovedkvarter i Middelfart. En af de mest maleriske og risikofyldte manøvrer i dansk krigshistorie var vel tilendebragt.

Slaget ved Nyborg

På en mærkelig måde virkede det som om Karl Gustav havde mistet sin krigslykke. Fra at have stået i spidsen for en altødelæggende krigsmaskine, der tilsyneladende uovervindelig var fejet ned gennem det østlige Europa og Danmark, måtte han nu se sig lammet og uskadeliggjort i sit kvarter i Korsør. Han kunne ikke komme sine tropper på Fyn til undsætning på grund af den hollandsk-danske flåde, der patruljerede i Storebælt.

De svenske tropper på Fyn samlede sig nu i Nyborg, hvor man håbede at kunne forskanse sig, indtil hjælpen eventuelt kom frem. Nu var det så bare et spørgsmål, om Schack og Eberstein kunne samarbejde om at gøre arbejdet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

færdigt. Det gik ikke alt for godt. Først blev Eberstein noget fornærmet over, at Schack havde sat sig på den bedste indkvartering i Odense og så syntes Schack ikke, at de var nødvendigt, at de to mødtes for en nærmere aftale, inden slaget gik i gang. Det lykkedes dog for nogle mæglere at få et møde i stand. Schack mente, at man skulle belejre svenskerne i Nyborg, mens Eberstein mente, at den danske hær var stærk nok til at levere svenskerne et slag. Man skiltes uden at have fået nogen klar aftale, men de to stridbare herrer var dog blevet enige om, at de skulle føre deres korps hver for sig og skiftes til at tage têten, når og hvis slaget gik i gang. Så brød de to feltmarskaler op og førte deres tropper mod Nyborg. Eberstein svor, "at han ville gå lige løs på fjenden ad den korteste vej", og sådan blev det. Schack var nødt til at følge trop. Da der endelig for alvor kom gang i slaget, viste de to feltmarskaler dog professionalisme nok til at holde sig til den strategi, de havde aftalt.

Slaget ved Nyborg fandt sted d. 14. november 1659 og varede godt 5 timer. Det medførte svenskernes totale kapitulation. Men Danmark fik ikke Skåne, Halland og Blekinge tilbage. Det passede de europæiske stormagter godt, at den vigtige strategiske passage gennem Øresund ikke var domineret af en enkelt nation.

Litteratur

Palle Lauring: Her skete det, bd.3, Kbh. 1974
S.A. Sørensen: Kjøbenhavns Belejring og Fyens Gjenerobring, Kjøbenhavn 1896

Om forfatteren

Bodil Højlund er cand. mag. og leder af Børkop Lokalhistoriske Arkiv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rytterfægtningen ved Højen Kro den 8. marts 1864

Om min tipoldefar, Lars Nielsen Dømmestrup, og hans indsats i krigen 1864

Af Kirsten Fruelund og Per Thornberg

Den 10. februar 1900 blev Lars Nielsen udnævnt til Dannebrogsmand og dermed tildelt 'Sølvkorset'.

Ordenskapitlets protokol, bemærkning: **Tog 8. Marts 1864 v. Højen Kro Grev Zerning tilfange.**

Tilbagetoget fra Dannevirke i natten mellem den 5. og 6. februar 1864 foregik i dyb stilhed. Mange af dragonernes kapper og uniformer var dyngvåde. De var trætte og valgte ofte at ride tre og tre således, at den midterste dragon blev støttet af de andre, mens han forsøgte at få lidt søvn.

Den 6. februar var 6. dragonregiment nået til Frøslev. Regimentet hørte til i 4. division.

Lars Nielsen Dømmestrup med orden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den 10. februar var de nået til Kolding, og her fik dragonerne og ikke mindst deres heste mulighed for at hvile nogle dage.

Men så krydsede preussiske og østrigske kavalerienheder "grænsen" til Nørrejylland, og divisionen trak sig tilbage til Vejle. Syd for Vejle blev etableret forposter.

Den 28. februar kom det til en træfning ved Blåkærskov.
Feltposten ved Højen Kro under ledelse af sekondløjtnant Saint-Aubain fra 6. dragonregiments 4. eskadron udsendte den 28. februar en patrulje på fem dragoner, som under et rast blev overrasket af et prøjsisk rytterkommando. Patruljen søgte tilbage mod Højen Kro, men blev en efter en indhentet af det fjendtlige rytteri. Tre dragoner blev taget til fange. Den fjerde dragon, Niels Kjeldsen, blev skudt. Kun en – en korporal – nåede tilbage til feltposten ved kroen.

Denne historie og myten om drabet på Niels Kjeldsen har siden 1864 været stærkt omdiskuteret.

Lars Nielsen, dragon Dømmestrup, var soldaterkammerat med Niels Kjeldsen, dragon Ullerup, i 6. Dragonregiments 4. eskadron og kan have været med på feltposten under ledelse af Saint-Aubain ved Højen Kro den 28. februar.

Dagen efter – d. 29. februar – fandt der en større rytterfægtning sted ved Vorbasse, hvor det lykkedes danskerne at tage en del preussiske dragoner til fange.

Man blev snart klar over, at der var både preussiske og østrigske regimenter på vej nordpå.

Man gjorde klar til kamp – i Vejle blev træer fældet og skydegange blev gravet.

Den 7. marts fik fjenden af Bismarck bemyndigelse til at begynde en indtrængning i Nørrejylland.
Den 8. marts var de preussiske tropper rykket meget tæt på Fredericia og de østrigske på Vejle, hvilket førte til forskellige forpostfægtninger.

Feltvagten ved Højen Kro den 8. marts

Sekondløjtnant Cai de Saint-Aubain fra 6. dragonregiment, 4. eskadron lagde sig i baghold bag kroen med sine 25 dragoner for at foretage et angreb på det østrigske rekognosceringskommando på 16 mand med Generalstabs-Haupt-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mann grev Uexküll, premierløjtnant grev Czernin og patruljeføreren Jakuba, som var på vej fra Kolding mod højdedragene syd for Vejle.

Afstanden til fjenden var 300 m, da Saint-Aubain beordrede angreb. I spredt orden galopperede dragonerne fjenden i møde. Windischgrätz-dragonerne trak deres pistoler og skød mod danskerne uden at ramme. Nu var det deres tur til at gøre det ubehagelige bekendtskab med den tunge danske dragonsabel. I nærkampen omringede danskerne den østrigske rytterpatrulje og huggede løs på dem fra alle sider.

Resultatet af rytterfægtningen blev, at de østrigske dragoner måtte flygte efterladende sig premierløjtnant grev Czernin, som var blevet hårdt såret af dragon Dømmestrup, samt tre sårede menige dragoner. Af de flygtende østrigske dragoner blev de syv sårede.

En dansk korporal blev kun lettere såret.

Hvad har jeg fundet frem til om fægtningen den 8. marts og om dragon Dømmestrups egen indsats?

Da det ikke var muligt at finde frem til Dømmestrups egen dagbog, måtte jeg ty til andre kilder.

Den officielle kilde:

Kavaleri-Feltvagten under Løjtnant St. Aubain.
Armeens Overcommando, Hovedquarter Sønderborg 25. Marts. 1864
Dagsbefaling:
'Beretning fra Krigsministeriet om Fægtningen ved Vejle den 8de Marts 1864.

Klokken 9 Formiddag angreb fjendtlig Kavaleri de yderste Forposter, men blev ved et energisk Angreb ad Cavalleri – Feltvagten ved Højen Kro under Lieutenant St. Aubain afvist med et Tab for Fjenden af 1 Officeer og 3 Menige.'

Feltvagtføreren og deltageren i fægtningen:

Kilde: Våbenhistorisk Tidsskrift årgang 2004. På feltvagt ved Højen Kro i marts 1864. Kay W. Petersen
Løjtnant Saint-Aubain skriver til sin bror 9. marts 1864 fra Serridslev:
"Nu ere vi atter på Retraite, 1 Mil Nord for Horsens. Du ved, at jeg den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

7'og 8'igjen skulde paa den Farlige Feltvagt ved Højen Kro, og at jeg kom der med det Forsæt at hævne mit sidste Tab *(Niels Kjeldsen, red.)*, dersom Lejlighed dertil bød sig. Ganske rigtigt! Det lykkedes mig over forventning, og jeg aabnede derved en Fægtning, som bragte os hertil efter en Marche fra igaar Eftermiddag indtil Kl. 3 imorges. Hør nu! Der var min første Bedrift, for hvilken jeg blev modtagen med Bifaldsytringer og Gratulationer, da jeg kom tilbage. Efter at være trukken ind i Veile om Natten, rykkede vi den 8', igaar, atter ud Kl. 5 Morgen for at indtage Feltvagtstillingen. Vi forblev tilhest, parate til at modtage Angreb, indtil Melding indløb om, at Egnen var afsøgt og intet Fjendtligt opdaget, hvorefter jeg lod noget Mandskab sidde af og nogle Heste, hvoriblandt min egen, fodre. Men næppe havde vi begyndt hermed, Klokken henved 10, førend Skud fra mine Poster forkyndte, at Fjenden havde vist sig, og hurtigt kom vi tilhest og holdt færdige, ventende paa nærmere underretning. Den udeblev heller ikke. Jeg fik snart Melding om, at Fjenden fra Blaakær Skov trængte frem med en stærk Kavelleripatrouille, og mine Poster trak sig tilbage. Jeg gjorde da os parate til Angreb, lod trække Sabler og holde Pistoler i Beredskab, rangerede Mandskabet saaledes, at jeg havde 4 Underofficerer foran, og opfordrede til ikke at spare paa Kræfterne.

Nu saa jeg den fjendtlige Patrouille komme imod mig en Fjerdingsvej Afstand ned ad en Bakke, men forholdt mig rolig, indtil jeg kunne se, at der intet fjendtligt fulgte efter i nær Afstand, og rykkede saa frem til Angreb. Der faldt nogle Skud paa os, inden vi naaede Fjenden, men uden Virkning.

Da vi vare komne et Par Tusind Alen frem, det sidste Stykke i Karriere, mødte vi hinanden. Jeg foran. Saa de 4 Underofficerer og saa mandskabet, i alt 28 Heste imod 38 Fjendtlige, huggede ind under gjensidige Hurraraab.

Jeg fik kun hugget 2 Hug, 1 paa en stor Østriger, som dukkede Hovedet, saa han fik det i Hjelmen, og 1 til den anden Side, uden at jeg ved, hvor det ramte, saa var jeg færdig. Jeg var midt inde imellem Østrigerne, min Hest fik et Hug tværs over Panden dybt ind i Benet, stejlede, og gjorde omkring, og Gud ved hvad. En red paa mig, jeg væltede af Hesten og ned under den, den traadte mig i Hovedet og løb tilbage.

Der laa jeg midt paa Landevejen, omringet af Østrigerne. Den ene hest løb mig over efter den anden og traadte paa mig; jeg dukkede Hovedet – et rædsomt Øjeblik! – Fangenskab drømte jeg mig i og saa ikke, hvad der passerede over mit Hoved, men hørte kun Kladsk paa Hjelme og Klirren af Sabler. Efter 4-5 minutters Forløb blev der stille. Alt galopperede bort, men til hvilken Side? – det vidste jeg ikke, men tænk dig en Glæde, da jeg løftede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

K. Hansen Rejstrups skildring af udfaldet fra Højen Kro den 8. marts 1864.

Hovedet og kun saa mig omgivet af løse Vaaben og vore redne mod Syd! En Underofficer med et Hug over Næse og Mund holdt ved mig. Han spurgte mig, da jeg rejste mig, "Er De saaret Hr. Lieutenant?" "Nej", sagde jeg, "lad mig faa en Hest!" "Tag min" sagde han, "jeg kan ikke mere." Han sad af, og jeg op, men jeg kunde ikke faa den frem, den var dybt saaret i Krydset. Længere fremme holdt en Dragon med en østrigsk Officershest (dejligt fuldblodsdyr), den sprang jeg op paa, og af sted gik det. Jeg naaede snart mine Folk og vakte stor Forbavselse. "Lieutenanten er ikke saaret!-almindelig Glæde. Det var de forreste. Østrigerne vare drevne paa Flugt, og nu samlede jeg mit Mandskab og vort Bytte. En Officer laa i Grøften, forhugget fra øverst til nederst og aldeles rød paa den hvide Kappe. Vi toge en Vogn i nærmeste Gaard og kjørte ham bort. 3 Dragoner toge vi desuden til fange. Da jeg kom til Kroen, steg jeg atter paa min egen Hest. Officerens Hest lod jeg føre ved Haanden, og Dragonerne lod jeg føre til Veile. Officeren var efter Lægens Udsagn meget haardt saaret og kunne ikke leve. Vi mistede ingen og fik kun 2 Underofficerer saarede. En Officer med en Fjerbusk i den trekantede Hat, som løftede Sablen til Hug mod mig, blev hugget i Hatten af en Underofficer og fik endnu et Hug i nakken, saa han faldt forover ned paa Hesten, men han kom dog bort. Fjenden har vist en del saarede, der faldt mange svære Hug.

Jeg blev kort efter afløst paa Feltvagten og marcherede til Regimentets Allarmplads, hvor vi saa holdt den øvrige Del af Dagen under Kampen i Vejle. Stemningen blandt mine Folk var fortræffelig, og med Sang marcherede vi bort. Vi kom igennem Vejle, hvor Befolkningen strømmede til og var henrykt. Min saarede Hest gjorde megen opsigt ligesom hele min Person, da jeg var indsølet fra Hjelm til Sporer. Saadan skal de have det! Jeg fejler intet, mærker kun i dag en Smule Ømhed i den venstre Skulder. Hils alle fra din hengivne Broder Cai de Saint-Aubain."

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den professionelle:

Kilde: Premierløjtnant Sørensen, notat i Vejle Byarkiv:
"Den 8de Marts Kl. 9 om Morgenen kom det fjendtlige Fortrav til Blåkærskov, en Mils Vej Syd for Vejle og jog vore Patrouiller tilbage. Sekondløjtnant St. Aubain, der kommanderede Feltvagten ved Højen Kro rykkede frem med sine Dragoner og jog Østrigerne på Flugt. En Officer og 3 Ryttere såredes og toges til Fange, hvortil kommer, at 7 af dem, der undslap, såredes alvorligt. Herunder et Medlem af den østrigske Generalstab, Så vel havde vores Dragoner forstået at bruge deres Klinger. Selv havde vi kun en såret."

Historikeren:

Kilde: Gardehusarregimentets Historie af Fr. Engelbrecht 1912:
"Fægtningen blev indledet med en lille Rytterkamp ved Højen Kro, hvor der stod en Feltvagt af 6. Dragonregiment under Sekondløjtnant de Saint-Aubain. Da Løjtnanten fik Meldingen om, at en fjendtlig Rytterstyrke nærmede sig, var han ikke i Tvivl om, at den var efterfulgt af en større Styrke, men desuagtet samlede han hurtigt sine Dragoner og jagede frem til Attake. Den fjendtlige Patrouille, der var et Rekognosceringskommando paa 16 Windischgrätzer-Dragoner, med Generalstabskaptajn Greve Uexküll-Gyllenband, en Ordonnansofficer og Føreren, Løjtnant Greve Czernin i Spidsen, blev kastet. Patrouilleføreren og tre saarede Dragoner blev fangne, Resten, hvoraf Generalstabskaptajnen og seks Dragoner blev saarede, lykkedes det at slippe bort. Vor Felt- vagt, som havde iagttaget et fjendtligt Rytterregiment under Fremmarche, gik tilbage til sin Standplads og indsendte Melding."

Pressen:

Kilde: Horsens Avis / Skanderborg Avis 9. marts 1864.
Afskrift med nutidig retstavning:
"Gårdsdagens begivenheder ved Vejle åbnedes i går formiddags kl. 9½ med en lille kavalerifægtning ved Højen. En afdeling østrigske dragoner på 30-40 mand af regimentet Windischgrätz rykkede frem og stødte på to fra en felt-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vagt af 6. dragonregiments 4. eskadron udstillede poster, der under fjendens forfølgelse trak sig tilbage til feltvagten.

Denne, der nu i alt udgjorde 22 mand under løjtnant Saint-Aubain, red straks frem mod de østrigske dragoner, og da man havde nærmet sig hinanden, satte man, uden at løsne et skud, ind på hinanden i galop. Efter en kort fægtning, under hvilken vore huggede dygtigt løs på "møllersvendene" (østrigerne bar hvide kapper), gjorde fjenden omkring og flygtede, forfulgt af vore dragoner, der tog tre mand og en såret officer til fange. Den østrigske officer, en premierløjtnant, gjorde imidlertid, efter at han under et tappert forsvar var taget til fange og havde afleveret sine våben, et forsøg på at ride bort fra vore dragoner, men en af disse, der holdt længere fremme, red ind på ham og bibragte ham endnu et hug på det blottede baghoved, så han vendte mølle ned i vejgrøften.

Østrigerne jog til Blåkærskov, hvorhen vore ikke turde forfølge dem af frygt for, at der dersteds skulle ligge et baghold. Vi mistede ikke en eneste mand, og kun to korporaler fik et par ubetydelige skrammer i ansigtet. Løjtnant Saint-Aubain red under indhugget i spidsen for dragonerne og fik straks sin hest såret; men han kastede sig op på en af de fangne fjendtlige heste og deltog herefter i forfølgelsen."

Præstedatteren fra Gauerslund Agnete Gad skriver i sin dagbog den 9.marts:

Kilde: Agnete Gads dagbog, Børkop Lokalarkiv.

"En dél af vore Folk skulle igaar i Vejle være blevne fangne. Dog have ogsaa vi gjort nogle faa Fanger. En østrigsk Officer blev tagen; han overgav sig til to danske Dragoner, men drog i det samme en skjult Pistol frem og fyrede paa dem, satte Sporene i Hesten og vilde echappere. Han blev dog atter naaet gruelig saaret, og ført bort. Det skal have været en Greve."

Soldaterkammeraten Rasmus Nielsen:

Sune Wadskjær Nielsen – Det danske rytteri:
Feltvagten ved Højen Kro 8. marts 1864

Dragon Rasmus Nielsens dagbogsoptegnelser ligger til grund for nedenstående:

I nærkampen omringede danskerne den østrigske rytterpatrulje og huggede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Østrigsk maleri fra ca. 1880, der viser det øjeblik, hvor grev Czernin segnede af hesten. De østrigske ryttere blev kaldt møllesvende på grund af de hvide kapper.

fra alle sider løs på dem. Hurtigt udså de sig officererne. Både grev Uexküll og grev Czerning var i færd med at overgive sig til Rasmus Nielsens kammerat dragon Dømmestrup.

Rasmus Nielsen, der ikke selv var med i kampen, gengiver hvad Dømmestrup oplevede:

"Da der stadig kæmpedes omkring dem, gav han (Czerning) sin hest sporene, så de styrtede af sted fra de kæmpende. Dømmestrup så det, gav sin hest sporene, og var med èt inde på greven og gav ham et hug, så han styrtede af hesten, og så overgav han sig" fortæller Rasmus Nielsen. Czernin var hårdt medtaget. Hele ni hug havde danskerne fået ind på ham."

Vidnet:

Højskoleforstander H. Rosendal i Vejle amts årbøger 1905:
"Der var altsaa uro i Luften, og den 8de Marts brød det løs. Det var vist lidt over Kl. 10 Formiddag, der blev blæst Allarm, og derpaa lod vi Drengene gaa hjem fra Skolen, og jeg begav mig om på Raadhustorvet, hvor Brigadechefen Oberst Max Müller og Regimentscheferne Beck og Sticker holdt. Her kom lidt efter en dansk Dragonafdeling med fire fangne Østerrigere, hvoraf en, Løjtnant Grev Czernin, var hugget slemt i Ansigtet. Jeg kom til at veksle et Par Ord med den fynske Dragon (*Dømmestrup*, *red.*), der havde saaret og fanget ham; han var meget vred paa Greven, fordi denne havde gjort Mine til at ville overgive sig, men derefter saaret hans Hest slemt.

Ikke længe efter at Dragonerne var kommet ind med deres Fanger, kom hele Eskadronen tilbage og meldte, at Fjenden nu rykkede frem med alle tre Vaabenarter."

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Modstanderne:

De østrigske k.k. (kejserlige og kongelige) dragoner var på vej mod bakken, hvor Højen kro var beliggende, da der pludselig viste sig en flok danske dragoner.

Kilde: "Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864. Nach authentischen Quellen bearbeitet. K.K. Generalstabs-Bureau für Kriegs-Geschichte – Wien 1870" i oversættelse:
"Med ham (grev Uexküll – Generalstabs-Hauptmann) red premiereløjtnant grev Czernin, sammen med ordonnanzofficer ritmester baron Joë og 16 dragoner i skarpt trav frem mod bakkerne; fjenden trak sig tilbage og k.k. dragonerne satte straks i galop for at forfølge ham. Lige før de nåede bakkerne, kom en fjendtlig dragon afdeling imod dem. Disse var talmæssigt overlegne, men et tilbagetog tænkte ingen på. Efter få øjeblikke var de østrigske omringet af fjenden, brød igennem, men blev herpå omringet fra alle sider. En anden dansk dragonafdeling for frem og danskerne fik derved en sådan overmagt, at de østrigske ryttere næppe kunne tænke på at flygte, da alle og enhver var omringet af 4-5 danskere. Premierløjtnant Czernin, der kæmpede forrest i kamptumlen, faldt af hesten ramt af 9 hug og blev slæbt væk. De fleste k.k. dragoner blev såret, på patruljeføreren Jakuba, som fra hesten havde stukket adskillige fjender, blev hånden hugget af, netop som han førte et stik mod en fjendes hals.

Generalstabs-Hauptmann Uexküll fik også flere hug ovenpå hovedet, dog lykkedes det ham trods fjendens overmagt med 13 dragoner, hvoraf de seks var sårede, at slippe fri af kamptumlen, fjenden tænkte ikke på at forfølge disse tapre. Foruden premierløjtnant grev Czernin faldt endnu tre sårede dragoner i fjendens hånd. Fra fjenden lå to døde tilbage på stedet og 13 mand var dækket af mere eller mindre svære sår."

Bortset fra Saint-Aubains beretning er de øvrige otte beretninger om samme hændelse alle andenhåndsberetninger.

Det må konkluderes, at den østrigske beretning på mange måder afviger ret så meget fra de danske!

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hvordan gik det senere med Dømmestrup?

Dragon Dømmestrup deltog efterfølgende i 4. divisions tilbagetog fra Vejle til Mors og i Vestre Strejfkorps' kommandoraid ned i Midtjylland samt i divisionens evakuering fra Frederikshavn i juli måned med henblik på en forstærkning af forsvaret af Fyn. Han blev hjemsendt den 28.september 1864.

Fra forskellige beretninger ved vi, at det ikke har været behageligt for de hjemsendte at møde den civile danske befolkning og "heltene fra treårskrigen 1848 -50". Nogle skulle jo klandres for nederlaget, og hvem var nærmest? Selvfølgelig soldaterne der ikke holdt stand og ydede den nødvendige modstand under krigen.

Lars Nielsen vendte efter krigen hjem til sin fødeegn. Sandsynligvis var han tjenestekarl på forskellige gårde i området, indtil han i 1870 giftede sig med Johanne Hansdatter. Med hende fulgte en gård. De fik en søn i 1871. Johanne døde allerede samme år.

I 1873 giftede Lars Nielsen sig igen med enken Ursuline Madsen. Hun havde to børn, og sammen fik de fem børn. Ursuline ejede Kildemosegård i Bellinge sogn. Ved ægteskabet med Ursuline solgte Lars sin gård, og sammen drev de Kildemosegård i mange år. Lars var i flere perioder sognerådsformand i Bellinge sogn. Samtidig var han også lægdsmand.

I hans nekrolog i Fyns Stiftstidende d. 25. juli 1918 kunne bl.a. læses følgende:

"Politisk var han konservativ og mødte derfor ikke så sjældent stærk modstand (*de fleste i sognerådet var jo nok venstrefolk*, red.) når politiske spørgsmål drøftedes. Ordene kunne vel falde lidt hårdt engang imellem, men det gjorde aldrig noget skår i vores agtelse og ærbødighed for den gamle hædersmand. Hans veje var ikke altid vore, men vi vidste, at vort folks og lands vel lå ham varmt på sinde."

Nekrologen slutter således: "Hans minde vil blive bevaret længe blandt os."

Kirsten Fruelund og Per Thornberg er slægtsforskere.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De demokratiske foreninger

Danmark var på randen af en borgerkrig for ca. 125 år siden. Et stort flertal af folketingets medlemmer ville have indflydelse på, hvad borgernes skattekroner skulle gå til. En sådan indflydelse brød regeringen sig ikke om. Derfor indførte den foreløbige finanslove i en længere årrække. Hvordan visse dele af befolkningen reagerede på dette, kan du læse om her.

Af Erik Voss

En forårsaften i Hejls

I Hejls blev der afholdt grundlovsfest i 1891. Det var der ikke noget mærkeligt i. Det havde man f. eks. gjort siden 1854 i Kolding. Her blev der som regel nedsat en komite til at arrangere festen. I Hejls var det derimod Den demokratiske Forening, der stod for festlighederne.

"Man samledes Kl. 4 ved Friskolen og gik saa med Musik og Faner i Procession gjennem Gaarden Bygebjergs store, smukke Have og videre til Gaardens, af afd. Amtsraadsmedlem Jep Fink anlagte og plantede overordentlig smukke Anlæg paa Skrænten ud mod Hejlsminde Fjord."

Her blev der talt af bl.a. red. Enevold Sørensen (der siden 1872 havde været redaktør af Kolding Folkeblad og som siden 1887 havde været medlem af Folketinget for Venstre) og amtsrådsmedlem N. Dall, Bæklund. Sidstnævnte omtalte "den sidste Vinters sørgelige Politik, og mindede om de tidligere Lejligheder, da en Del af Venstre faldt fra."[1]

Den sørgelige politik vender vi tilbage til.

Der deltog godt 150 i festligholdelsen af grundloven denne dejlige fredag aften. De havde madkurve med og sad i græsset og nød maden og udsigten til Sønderjylland på den anden side af den lille fjord. Senere fik de punch og sågar en svingom i forsamlingshuset. Alle var de medlemmer af Den demokratiske Forening i Hejls.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Haveparti fra gården Bygebjerg fra ca. 1910 – 1920. Det er altså efter Jep Finks tid. Foto fra Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. B3102

Men hvad var nu det for en størrelse?

For at forstå dette må vi lidt tilbage i tiden.

Ved folketingsvalget i 1872 fik Venstre absolut flertal. Partiet sad på 53 af de104 pladser. Efter vor tids opfattelse burde C. Berg – Venstres leder eller fører, som man kaldte det dengang – derfor have overtage statsministerposten efter Holstein-Holsteinsborg. Men sådan spillede klaveret ikke i de tider. Da blev regeringen ikke udskiftet, bare fordi den var kommet i mindretal. Det var nemlig – efter lovens bogstav – kongen, der udpegede ministrene.

Gården Bygebjerg set fra haven ca. 1910 – 1915. Foto fra Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. B3293:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Elevhold fra Hejls fri- og fortsættelsesskole 1891 – 1892. Billedet er fra forsamlingshuset, som også rummede friskolen. Foto fra Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. B5270

Bag regeringen stod *De Nationalliberale*, som med ungdommelig gejst havde fået indført grundloven i 1849, men som med tiden gled længere og længere til højre, *Mellempartiet*, der nok var en smule til venstre for de nationalliberale, men som ikke var i nærheden af Venstre og endelig en stor, reaktionær blok af *godsejere* osv., der stod til højre for de Nationalliberale.

Kamp om forfatningen

At der slet ikke blev taget hensyn til Venstres valgsejr, skulle blive startsignalet til den mere end 20 år lange forfatningskamp.

Samfundets ledende mænd var blottet for forståelse for demokratiets spilleregler. De gik ud fra som en selvfølge, at når de nu havde den økonomiske magt, så skulle de også have den politiske.

Sådan så Venstre ikke på det. Især Berg kæmpede indædt for at få anerkendt flertalsstyret. Han ville have parlamentarisme. Regeringen skulle ikke kunne sidde imod et flertal i folketinget.

Et af midlerne i denne kamp var, at da regeringen ikke kunne regere lovligt uden finansloven, så kunne man spænde ben for den ved at nægte at give den en finanslov. Det gjorde man så i 1877.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Følgerne af Venstres finanslovsnægtelse kom formentlig helt bag på partiet selv. Estrup, der var blevet konseilspræsident – sådan kaldte man statsministeren dengang – i 1875, sendte nemlig folketinget hjem og gennemførte finansloven provisorisk. Man lavede altså en midlertidig lov.

Venstres medlemmer blev rasende over dette overgreb. Andre sendte takketelegrammer til Estrup.

Grundlovsværneforeningen

Venstre fik organiseret modstanden mod Estrup – og hans sympatisører – i Grundlovsværneforeningen. Den blev stiftet i Middelfart i april 1877 og havde højskolemanden fra Horsens, Peter Bojsen – ikke at forveksle med hans broder, politikeren Frede Bojsen – i spidsen.

Mange mennesker mente, at den almindelige valgret var blev trådt under fode, og at folketingets skattebevillingsret var blevet sat ud af kraft. Selv svorne modstandere af Venstre, som f. eks. lærer Høyer i Kolding, mente, at den provisoriske finanslov ikke var i overensstemmelse med grundloven.[2]

Regeringen blev nok lidt rystet over reaktionerne på den provisoriske finanslov. I hvert fald indgik den forlig med den moderate del af Venstre, som blev ledet af Frede Bojsen. Det skete i efteråret 1877. Og Berg blev endnu mere rasende.

Estrup gned sig selvfølgelig i hænderne over denne splittelse i Venstre. Han havde fuldt ud forstået Cæsars "del og hersk"-filosofi.

I den situation var der røster fremme om, at man skulle nægte at betale skat. Så langt ville Berg dog ikke gå, selv om der på Kolding-egnen var tilløb til et så drastiske skridt.[3]

Det var virkelig en provokation for Berg og hans tilhængere, at den moderate del af Venstre var gået på kompromis med Estrup. 1500 deltagere fyldte da også foreningen "Fremad"s gårdrum i Låsbygade i Kolding, da Berg i maj 1878 talte dunder. Ikke til de fremmødte, for Kolding Folkeblad kunne konstatere, at der ikke var gået moderation i Koldingkredsen. Nej, det var de moderate, der måtte stå for skud. Af dem deltog næppe mange.[4]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der er heste- og kreaturmarked i Staldgården ved Koldinghus engang mellem 1890 og 1900. Mange folketingsvalg blev afholdt i denne gård. Foto i Kolding Stadsarkiv. B14981

Folketingsvalg

De selvsamme folk kårede Berg til folketingsmand 3. nytårsdag 1879 på Staldgården ved Koldinghus. Valghandlingen skulle have foregået i ridehuset, men her var der også for lidt plads, så man måtte rykke ud på gårdspladsen.[5]

Mod Berg stemte kun 3-4.

Der var slet ingen modkandidat ved dette folketingsvalg. De regeringsvenlige skulle ikke nyde noget af at stille op mod Berg. Heller ikke ved det følgende valg var der nogen, der ville vove pelsen. Partiet Højre var ellers ved for alvor at blive dannet i 1881.

Ved det andet valg i 1881 – 1 ½ måned efter det første – fik Berg da også en modkandidat i Kolding. Det var prokurator Zahn. Men han fik ikke et ben til jorden. Berg havde næsten 1000 stemmer i overskud.[6]

Mødet i Hillerød 1883

Bergs mål var at få genindført junigrundloven af 1849 i fuldt omfang. Han havde ganske vist selv stemt for "den gjennemsete Grundlov" i 1866, selvom den jo var skyld i mange af ulykkerne. Den gav nemlig privilegeret valgret til Landstinget. Dvs. de rigeste i landet havde overvældende indflydelse på sammensætningen af denne del af rigsdagen. Derfor var regeringen og Landstinget jo også pot og pande. Regeringen kunne til enhver tid regne med Landstinget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et middel i denne kamp mod regering og landsting og for grundloven var visnepolitikken. Berg & Co. ødelagde ganske enkelt regeringens lovgivningsarbejde ved at stemme imod så godt som alle forslag. Da de havde flertal i folketinget var dette ganske simpelt. På snesevis af møder rundt i landet samlede de så tusindvis af deltagere, der var utilfredse med, at regeringen lod hånt om, at den kun blev støttet af et mindretal. I Hillerød – hvor Berg boede på dette tidspunkt – gik det særlig hedt til, da Højre i sommeren 1883 afholdt et møde, hvor bl.a. arkitekten bag provisorieloven – professor Henning Matzen – talte for et par tusinde meningsfæller. Venstre trommede 12-14.000 sammen til moddemonstration. Disse vedtog en skrap udtalelse mod landstinget. De mente, at kun folketinget kunne udtale sig i folkets navn.[7]

Det var på denne tid, de demokratiske foreninger begyndte at blive dannet. Hensigten var at skabe så stor modstand mod regeringen som muligt. Estrup og hans provisorister skulle have modstand på alle fronter. I Folketinget havde Berg og hans folk som bekendt i et par år forsøgt at kvæle al lovgivning med visnepolitikken. Nu ville man så ydermere have befolkningen til at yde aktiv modstand. Ligesom dengang med Grundlovsværneforeningen, der for øvrigt ikke havde fået noget langt liv, da balladen i Venstre bl.a. blev udkæmpet i den forening.

De demokratiske foreninger på Koldingegnen

På Koldingegnen blev der dannet demokratiske foreninger i Alminde, Hjarup-Bramdrup, Vonsild, Vilstrup, Dalby, Vamdrup, Starup-Nebel, Sdr. Stenderup, Sdr. Bjert og selvfølgelig Kolding. Der har sikkert også været foreninger i andre af egnens småbyer. Billedet har næppe været anderledes i resten af landet. En enestående mobilisering. Måske er disse foreninger forklaringen på, at Venstre også i dag har et finmasket netværk i snart sagt hver eneste krog af landet?

Kolding Stadsarkiv besidder et lille gulnet hæfte "Love for demokratisk Forening for Vejle Amts 2. Valgkreds".

Foreningen havde 2 formål.
"a. at værne om den ved Grundloven hjemlede Frihed og modarbejde enhver Indskrænkning af Valgretten og Bevillingsretten samt at støtte Venstre i og udenfor Rigsdagen i dets Kamp mod det nuværende Ministerium.
b. at forberede folkelige Valg saa vel til Rigsdagen som til de kommunale Raad."

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Steen Andersen holder Sdr. Bjert Demokratiske fane højt. Foto: Erik Voss.

Der var ikke stukket noget under stolen. Foreningen var helt klart på Venstres side og imod Højre.

Lovene er i øvrigt gængse foreningslove.

Det særlige ved foreningen er, at den dækker sognene i valgkredsen. Af ovenstående byer hørte Hjarup-Bramdrup, Vonsild, Dalby, Sdr. Stenderup og Sdr. Bjert ikke til Vejle 2., som Bergs kreds hed i almindelig tale.

I et magasin på Koldinghus ligger Koldingforeningens fane, men den er desværre så skrøbelig, at den ikke kan fotograferes.

Så dårligt står det heldigvis ikke til med den fane, der befinder sig i Lokalhistorisk Forening for Sdr. Bjært Sogn. Den blev ifølge Sonja Hansen syet færdig 11-11-1883.[8] Den har altså et langt liv på bagen. Og den har set mangt og meget.

Provisorietiden

I 1885 var finanslovsarbejdet atter gået i hårdknude. Som sædvanlig var finansloven ikke blevet færdig til 1. april. I denne situation valgte Estrup så for 2. gang at gennemføre den provisorisk efter at folke- og landstingets medlemmer

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var blevet sendt hjem. Dette blev indledningen til provisorietiden. Regeringen gennemførte fra 1885 til 1894 alle finanslovene provisorisk. Men ikke nok med det, man vedtog også en mængde indskrænkninger i folkets demokratiske rettigheder provisorisk. F. eks. indførte man det forhadte gendarmerikorps, som skulle opretholde ro og orden. Denne professionelle milits var nemlig langt mere pålidelig end hærens værnepligtige. Henrik Pontoppidan udgav i 1889 den herlige novelle "Den første Gendarm". Læs den!

Da regeringens modstandere begyndte at rasle med sablerne i skytteklubberne – de såkaldte riffelforeninger – blev riffelloven vedtaget. Dens § 2 lød således: "Anskaffelse eller Uddeling af Rifler eller andre Krigsvaaben og Indøvelse i Brugen af slige Vaaben forbydes, forsaavidt saadant ikke sker i Embeds- eller Bestillings Medfør eller ifølge vedkommende Myndigheders Paabud eller Tilladelse."[9]

Censur blev også indført i og med "mundkurvscirkulæret". Lærere osv. måtte ikke udtale sig negativt om regeringen eller positivt om oppositionen. Risikoen for at ryge i fængel var overhængende. Berg, der var folketingets formand, fik rent faktisk et halvt år fængsel for affæren i Holstebro. Her skal han have fået to mænd til at bære politimesteren ned fra tribunen. At politimesteren havde sat sig dér, var netop et udslag af regeringens politik. Han skulle påse, at ingen regeringsfjendtlig ytring kom over talerens læber.
Det er klart, at et sådant misregimente vakte stor harme i befolkningen. De demokratiske foreningers faner fik næppe lov til at samle meget støv i de år. MEN store dele af befolkningen bakkede på den anden side op om regeringen. Årsagen til dette var, at mange så den faste regering som en garant for ordnede forhold. Desuden spillede regeringen dygtigt på frygten for "tysken" og fik derfor tilslutning til at bruge millioner på Københavns jævnt hen uhensigtsmæssige befæstning. Bergs støtter i Venstre gav i hvert fald ikke meget for den. Ikke fordi de var pacifister, men militarister var de heller ikke. Og så kostede det militære isenkram jo også en hulens masse penge. Bojsens moderate folk kunne på deres side ikke udholde, at intet skete. Tiden kaldte på reformer, mente de. Så de indgik forlig med Højre på livet løs. Resultatet var mere splittelse end nogen sinde.
På Koldingegnen fik de moderate imidlertid ikke ret mange ben til jorden. Berg stod stærk. I januar 1890 blev han derfor i Kolding fejret for sine 25 år i Folketinget med fakkeltog osv. Ved den lejlighed var den demokratiske fane fra Sdr. Bjert også med.[10]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Frants Henningsen: "Vandrebøgerne efterses" 1890.

Kolding får fint besøg fra Horsens

I juli 1890 inviterede Kolding Demokratiske Forening medlemmerne af byens og omegnens demokratiske foreninger til fest. Anledningen var, at Horsens Demokratiske Forening besøgte byen. Horsensianerne ankom med dampskibet "Fåborg" en søndag eftermiddag. Koldingenserne havde fået besked på at møde på havnen kl. 16. Det havde rigtig mange rettet sig efter. "Her stod en tæt Menneskemasse, Hoved ved Hoved, medens Foreningsfaner vajede, og et stort Musikkorps spillede. Et dundrende Hurra lød der ud til Skibet, da det svajede for at lægge til Bolværket, og Hurraer lød igen fra Skibet, hvor man var imponeret af den storartede Modtagelse".[11]

Det var ikke koldingensere i almindelighed, der var mødt frem på havnen. I annoncen for festen havde festudvalget gjort opmærksom på, at medlemmerne af Kolding Demokratiske Forening kunne erhverve festmærket allerede fra kl. 15 mod forevisning af medlemskort. Medlemmer af omegnens demokratiske kunne oven i købet få et festtegn, selvom de ikke havde et medlemskort.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

For enden af nordre Mole var der indrettet dampskibshavn, men da det ikke var særligt anset med en anlægsplads så langt ude, besluttede byrådet i Kolding i 1870 at dampskibene skulle anvises en plads inde i havnen. Ved dampskibenes anlægsplads ligger her den lille fjordbåd Pony, sammen med et noget større sejlskib, der formentlig på grund af dybden måtte ligge ved Nordre Mole. Foto i Kolding Stadsarkiv. B11402

De skulle bare henvende sig til et bestyrelsesmedlem. Og festtegn skulle alle have. Ellers kom man ikke ind på festpladsen.

Da gæsterne var kommet fra borde, marcherede man til denne festplads med såvel Horsens' som Koldings musikkorps i spidsen. Den Demokratiske Forening i Kolding medbragte sine to faner, banneret – som formentlig er det, Koldinghus har – og femte-juni-fanen. Foreningerne i Vonsild, Sdr. Bjert og Hjarup/Bramdrup medbragte ligeledes deres faner.

Måske er det ikke kun Sdr. Bjert-fanen, der stadig eksisterer? Den blev overdraget til Lokalhistorisk Forening for Sdr. Bjært Sogn i 2007. Indtil 1938 blev den opbevaret af fisker Ole Jensen Strandby (fra Agtrupskov), som var farfar til Sonja Hansen, der havde passet på den de seneste 24 år. Og måske ligger der protokoller el. lign. fra en demokratisk forening i et chatol et eller andet sted? Håbet er som bekendt lysegrønt. – I optoget kunne man også se Arbejdsmændenes Fagforenings nyindviede fane.

Optoget marcherede under ledelse af en af Venstres spidser – sadelmager

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

N. Hansen var sadelmager og endte som kaptajn i politikorpset. Da festen fandt sted var Hansen 62 år. Han døde i 1917. Han deltog som frivillig i krigen 1848-50 og sad 12 år i byrådet. 50 år tilbragte han i politikorpset. Foto i Kolding Stadsarkiv. B9007

Hansen, der også var premierløjtnant i det politikorps, der var dannet af en afdeling under brandkorpset efter at have udgjort Koldings Borgerbevæbning.[12] Efter turen gennem hovedgaderne ankom det til Stejlbjerg, hvor deltagerne så anlægget og nød "den prægtige Udsigt herfra, en Udsigt, de erklærede for at høre til det skjønneste, de nogen Sinde havde set."[13]

Efter opholdet på Stejlbjerg gik optoget ned til "Alleenberg" – i dagens anledning smykket med to æresporte og talrige flag – hvor festpladsen befandt sig.

Advokaten …og mange flere … holdt en tale

Der var så mange taler, at der gik et par timer med dem.

Advokat J.L. Hansen, der var formand for Kolding demokratiske Forening, udtalte, at det var kærligheden til friheden, der havde samlet festen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gårdejer E. Birk fra Nagbøl ønskede, at de danske kvinder ville drive mændene ud til kamp for friheden og til at erobre landet materielt og åndeligt.

Herefter hvilede de mange deltagere ørerne, mens de gik rundt på Stejlbjerg og i byen en times tid. Da sulten meldte sig, blev der i hast improviseret et fællesmåltid. Og her blev der også holdt taler. Redaktør Emil Bojsen (Frede og Peters bror) fra Horsens sagde: "hver Gang vi har været til Valgmandsvalg sammen, har vi i Horsens, hvor vi har slidt af alle Kræfter, al Tid været sikre paa, at fra Kolding vilde der komme Efterretning om Sejr. Skulle Kolding nogen sinde svigte ved dette Valg, saa kommer vi ikke mere for at besøge Jer, saa kommer vi herned og mørbanker Jer." Herefter var der dans til kl. 22.30. Haven var oplyst med kulørte lamper, og vejret var stadig prægtigt.

Sammensmelterne

Denne herlige fest fandt jo sted forud for det, som i Hejls blev kaldt vinterens sørgelige politik. Hvad var det dog, der var så sørgeligt?

Imellem de to møder fandt Bergs sommertourne som sædvanlig sted. På

Kolding panoramaudsigt fra Stejlbjerg 1897. Afotograferet maleri af Ludvig Schwensen, som hænger på Koldinghus. Tårnene er fra venstre: Sct. Michaels Kirke, Skt. Nikolaj Kirke, Koldinghus. Foto i Kolding Stadsarkiv. B35116

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stejlbjerganlægget ca. 1900. Fotograf P. Fangel – Middelfart. Foto i Kolding Stadsarkiv. B14983

25 dage besøgte han 25 byer. På 2 steder nær fik han stor opbakning til sin protestpolitik, der stod i skærende kontrast til Bojsens forhandlingspolitik. På en sådan tourne spillede de demokratiske foreninger formentlig en stor rolle.

Bergs succes med disse møder var måske baggrunden for, at han for alvor spillede med musklerne. Så da de moderate venstrefolk i vinteren 1890-1891 fandt sammen med Højre, kunne Berg ikke dy sig for at kalde dem for "sammensmelterne". Sådanne smædeord var Berg ikke uvant med, men de har næppe befordret samarbejdsviljen i Venstre.

Det var formentlig denne splittelse i partiet, der i Hejls fik betegnelsen "sørgelig". Splittelsen gav faktisk genlyd i Kolding, da moderate kræfter om foråret holdt møde. Men det er et godt spørgsmål, hvor meget de fik ud af det. Bergs tidligere meningsfælle, bankdirektør Busse, blev i hvert fald buhet ud på mødet. Han var nemlig blevet moderat.[14]

Samme dag som Hejlsborgerne festede, holdt Berg tale for 10.000 i København. Den voldsomme folkemængde var næppe grunden til, at Berg herefter tog sig et par sygedage. Han var jo vant til dem. Men sygdomme bevirkede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Haveparti fra gården Stavnsbjerg som ligger lidt vestlig for Bygebjerg. Også med udsigt over grænsen til Sønderjylland. På højen ses grænsesten nr. 126, som efter 1920 fik lov til at stå i haven, hvor den stadig står. Billede fra ca. 1920. Foto fra Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. B2431

Kystparti fra nordsiden af Hejlsminde Nor lige ved det sted, hvor Jep Finks anlæg lå, som nævnes ved Demokratisk Forenings møde. Billede fra ca. 1905. Foto fra Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. B088:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

under alle omstændigheder, at han ikke kunne komme til grundlovsfesten på Sdr. Vilstrup Mark søndag den 7. juni. Arrangøren var de omliggende sognes demokratiske foreninger. De sendte Berg en telegrafisk hilsen.[15]

I Hejls holdt man arrangemente selve Grundlovsdag. De 150 deltagere var "alle imod al Slags Sammensmæltningpolitik" stod der i referatet i avisen. Og så kom der et vigtig tilføjelse: "Hejls har hidtil været regnet for Højres sikre og uantastelige Domæne, om Venstres Sag end allerede i en Aarrække har haft trofaste Venner i adskillige af Byens større Gaardejere. I de sidste Aar er man imidlertid begyndt for Alvor at komme med, og der er nu et vaagnende og kraftigt politisk Liv, der borger for, at inden længe vil alt, hvad der naturligt hører hjemme i Demokratiet, være paa sin rette Plads ogsaa i Hejls."[16]

Hvad der sidenhen skete med Demokratisk Forening i Hejls og i alle de øvrige sogne, kan vi kun gætte os til. Medmindre denne artikel udvirker det mirakel, at en forhandlingsprotokol for Xkøbing demokratiske Forening dukker op.

Litteratur:

Eliassen, P.: Det gamle og nyere Kolding. 1975Kolding Avis (KA)
Kolding Folkeblad (KF)
Netdokument: http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/riffelloven-af-1885-og-lovens-tilbagetraekkelse/
Årsskrift for Lokalhistorisk Forening for Sdr. Bjært Sogn, 2008

Noter

1. KF 8-6-1891
2. KF 17-9-1877
3. KF 19-11-1877
4. KF 13-5-1878
5. KA 4-1-1879
6. KF 18-7-1890
7. KF 2-7-1883
8. Årsskrift. Dateringen er et gæt, fortæller Sonja Hansen
9. Netdokument
10. KF 31-1-1890
11. KF 21-7-1890
12. Eliassen s
13. KF 21-7-1890 har Sonja Hansen siden fortalt.
14. KF 16-5-1891
15. KA 9-6-1891
16. KF 8-6-189

Erik Voss er cand. mag. og lokalhistoriker.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nikolaj Nissen Jøkers erindringer om skoletiden og de første ungdomsår

Nikolaj Nissen Jøker (1891 – 1962) fortsætter her sine erindringer, nedskrevet fra omkring 1950 og en række år frem, om sin barndom og ungdom.
Første del blev bragt i Årbogen 2013. Her berettede han om barndommen i Dollerup Skole ved Kolding, hvor hans far var førstelærer.

Af Bente Thorsen

Elev i Dollerup skole

Mine første skoleår husker jeg tydeligt. Lærerinden kaldte mig Kavaj. Hun rykkede mig engang i øret, fordi jeg kiggede ud ad vinduet, det var helt rødt bagefter.

I mellemklassen gik jeg hos lærer Kock. Han kunne ikke holde disciplin. I et frikvarter var jeg oppe at slås med en dreng, der hed Hans Møller. Ja, egentligt slagsmål kan man vel ikke sige. Vi skændtes og truede ad hinanden, og så slog jeg først lige ind i hovedet på ham, så hans næse blødte. Han gav sig med det samme til at græde. Episoden blev indberettet til min fader, jeg undgik kløe, men fader kaldte mig en lille bølle og skammede mig meget ud.

De sidste tre år gik jeg hos min fader i "æ stue skuel", som vi kaldte den. I den periode fik jeg kløe en 3-4 gange. Den ene gang slog fader mig med en kæp over hånden, så der var en 3-4 blodunderløbne striber henover hånden. Jeg husker mor blev meget vred, da hun så dem og skændte på fader. Jeg bar ikke nag til min far, fordi han tugtede mig. Det har jeg ellers hørt nogen fortælle, at de havde vanskelige ved at glemme.

En af de drenge, jeg husker bedst fra skoletiden, var Peter Svesk. Sådan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kaldte vi ham. Han hed egentlig Peter Eskildsen og var et plejebarn. Hans forældre var landarbejdere.

Det var mig forbudt af min moder og fader at have Peter Svesk til kammerat. Han var ikke "helt rele", som man sagde. Tilnavnet Svesk havde han fået, fordi han i sin tid rapsede nogle svesker i Brugsen. Engang forsøgte han også at tage nogle penge fra en fattigbøsse, som var hængt op på jernbanestationen. Han havde altså det, at han gerne ville rapse lidt, ellers var der vidst ikke noget i vejen med ham. Nå ja, det var vidst heller ikke helt rigtigt, det, han sagde. Men hvor kunne han slå skrald med en pisk!

Det var meget spændende at komme om at se til Peter Svesk. De boede i et lille hus, det lå ind imod en bakke, der var derfor en stensætning omkring huset. Inde bag disse sten havde han lavet nogle små hulrum, hvis indgang stenen dækkede. Det var meget spændende, når han løsnede sådan en sten og tog en bold eller en kniv eller en piskesmæld ud og viste èn. Det herskede altid sådan en mystisk stemning bag ved huset, hvor Peter Svesk boede.

Men jeg var der kun kort tid, jeg vidste, jeg var på forbudte veje og måtte altid skynde mig at løbe hjem, inden mine forældre savnede mig.

Peter kom ud at tjene, da han var 10 år og tjente på forskellige gårde til han fyldte nogen-og tyve, så rejste han til Amerika.

Jeg handlede cykel med ham, før han rejste.

Som min bror Svend allerede fra barns ben vidste, i hvilken retning hans evner gik, gjorde jeg det også.

Jeg begyndte allerede i mellemklassen at handle med forskellige ting med andre drenge.

Det var til at begynde med gummibøsser, stenslynger, glaskugler, bøger o.l.

Den trang til at handle holdt sig hele skoleperioden ud, og jeg skulle sikkert have haft en handelsuddannelse for at være kommet på den rigtige hylde.

På Askov sløjdskole

Da jeg var fyldt 14 år, kom jeg på Askov Sløjdskole og blev samtidig konfirmeret i Askov Valgmenighed, hvortil fader havde løst sognebånd, fordi han ikke kunne sammen med pastor Moes dømmemoral og helvedesprædikener.

Jeg havde noget vanskeligt ved at smelte til med de andre elever til at begynde med, og jeg længtes meget hjem. Men det gik dog.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kirkebjerg, Dahlberg og Anders Nielsen på Askov Sløjdskole omkring den tid, hvor Nikolaj Jøker gik på skolen.

Imedens jeg var på skolen, blev der stjålet 2 kr. fra værelset ved siden af vores værelse. Der blev gjort et meget stort stykke arbejde af Jørgen Kirkebjerg (sådan hed forstanderen) for at finde synderen.

En dag, jeg kom gående til præsten, kom forstanderen imod mig. Da han var lige ud for mig, greb han mig i kraven og råbte mig ind i ansigtet, hvorfor jeg havde taget de 2 kr. Jeg kom naturligvis til at græde og sagde, at jeg ikke havde taget pengene. "Nej, det har du heller ikke", sagde han og så strøg han mig over kinden, og så gik han videre.

Nogle dage senere blev vi alle kaldt sammen og her oplyste forstanderen, at nu havde han fundet synderen, og den sag var ude af verden.

Vi fik aldrig at vide, hvem det var.

Når jeg var hjemme om søndagen, spurgte min fader og moder mig altid: "Nå, hvad vil du så være, Laj?"

"Jeg vil være landmand" svarede jeg altid.

Når jeg ville være landmand, tror jeg, Peter Svesk havde sin andel i denne bestemmelse. Jeg husker, når vi begyndte vinterskolen og Peter var kommet hjem fra den gård, hvor han havde tjent denne sommer. Hvor kunne han fortælle om alt, hvad der var sket – hvordan de havde redet om kap på hestene – hvordan de fyrede op, når de passede køerne og hvordan de stegte kartofler i ilden og asken.

Han havde også lært nogle sentimentale viser om ulykkelig kærlighed. Der var også en om et skib, der var i havsnød, og de kunne ingen havn finde, så de skulle ofre sig. Et af versene sluttede således:

Vi holdte et måltid og glemte at
Vi havde spist vores kammerat.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Landvæsenselev

Min fader ville have, at jeg skulle være lærer, men jeg holdt stejlt på mit landvæsen.

Det resulterede i, at jeg fik plads på Vamdrupgård 1. april 1905.

Det var alt for streng en plads. Jeg var der 1 år og voksede ikke spor i den periode.

Mit arbejde begyndte om morgenen med, at jeg gik rundt med en hest, som gennem en hestegang trak en hakkelsesmaskine. Det var begyndt kl. 3½ morgen og varede i 2 timer. Kl. 5½ gik vi ind og spiste morgenmad. Den bestod af mælk og grød. Vi spiste 2 af hver tallerken. Jeg spiste sammen med en gammel mand, som kaldtes morbror. Hans øjne var omtrent lukket af materie, og hans fuldskæg var fuld af snot. Det var mig umuligt at spise sammen med ham i lang tid, men efterhånden blev jeg så sulten, at jeg skyndte mig at sluge halvdelen af grøden. Vi fik rugbrød med sirup og te efter grøden.

Der hørte til gården 6 spand heste. Jeg fulgte det 5. spand. Hestene hed Hørlyk og Lazarus. Hørlyk var den pæneste, men den havde klumpfod. Lazarus var svajrygget og stivbenet.

Der var en forkarl, en andenkarl, en røgter og en staldkarl. Der var også en ældre landvæsenselev og en, der var på alder med mig, han hed Uffe.

Tjenestepigen hed Signe. Hun var meget rød i hovedet og buttet. Desuden var der 2 døtre, Dagny og Agnes. Signe måtte rejse til november, fordi hun skulle have en lille. Så kom der en ung pige, som hed Agnes. Det var sådan en lille spinkel èn, jeg syntes slet ikke, hun passede ind i de grove forhold og talemåder.

Der var også en daglejer, som vi kaldte København-Ole, han var en forfærdelig slagsbroder han nikkede skaller. En flok polakker var der også om sommeren. De boede på et korngulv, hvor der var rigeligt med halm på. De lå alle imellem hinanden med tæpper og sække over sig. Uffe og jeg ville gerne over at se på polakkerne, men til sidst forbød "æ mand" det. "Æ mand" kaldte vi proprietæren, som ejede gården.

Det var en drøj tid for mig på Vamdrupgård. Jeg blev overanstrengt. Det viste sig ved, at jeg blev så forfærdelig mager, og jeg voksede ikke. Jeg var den mindste konfirmand, men blev stadig ved at være lige lille. Jeg husker engang hen på sommeren, at jeg var hjemme en aften og fik skiftet undertøj. Da jeg blev nøgen, græd min moder og kaldte på fader, han skulle se, hvor mager, jeg var, og det blev aftalt, at fader skulle gå over og tale med Jakobsen, sådan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hed proprietæren. Jeg husker ikke, om der kom noget resultat ud af det, men jeg voksede i alt fald ikke i de 11 måneder, jeg var på Vamdrupgård.

Jeg har flere bestemte begivenheder, som jeg husker tydeligt fra tiden dengang.

Min broder, Hans, gik på Vamdrup Realskole. En sommerdag, da jeg arbejdede på brakmarken ned til Børstrup Sø, kom Hans og to af hans kammerater svømmende over søen til mig. Jeg husker tydeligt så overrasket jeg blev, da min broder nøgen løb mig i møde.

Et høstgilde, der foregik på Bojesens Hotel, erindrer jeg også tydeligt. Det er i særdeleshed et slagsmål i porten, der har fæstnet sig i min erindring. Byens svende trængte sig nemlig på for at komme ind og danse, men det måtte de ikke, og nogle af karlene fra gårdene skulle holde dem ude, men det kneb for dem. Men på èn gang optrådte København-Ole på arenaen. Han kom farende ind i porten og nikkede en slagtersvend, den værste af dem, en skalle, så han sank sammen som en klud. Det endte med, at alle de andre svende tog flugten, og vi fik ro hele aftenen.

Der var en del kærestehistorier, som der hviskedes om. Jeg tror ikke, det altid var lige godt for mig at høre om, ofte var det for grovkornet.

Jeg var altid så træt om aftenen, at jeg gik i seng så snart jeg havde spist min mælkegrød om aftenen. Det var gerne ved 8-tiden.

Alting får en ende, og det gjorde opholdet på Vamdrupgård også, selvom det for mig varede længe.

Søborg

Min farbror Smidt Nissen havde allerede for nogle år siden begyndt at arbejde med ørredopdræt, og det blev nu besluttet, at jeg skulle overgå til dette fag.

Smidt var oprindelig lærer på Mors. Han hyldede teosofien også med forudanelser. Han fortalte blandt andet, at mens han var på Mors, skulle hans kone have deres første barn. Nogle dage før fødslen drømte han, at hans kone havde fået et barn, og at jordemoderen kom og præsenterede en lille velskabt pige, men han lagde mærke til, at barnet havde den ene hånd knyttet. Han tog barnets hånd og åbnede den, og han så nu, at der lå en lille sættefisk i den af en ørred, som var sølverblank. Samtidig hørte han en indre stemme, der sagde "drag til Hvilested, drag til Hvilested". Denne drøm blev ved at følge ham, og var en medvirkende årsag til, at han købte fødestedet Hvilestedgård

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hvilestedgaard Fiskeri, som Nikolaj Jøkers farbror, Smidt Nissen, anlagde efter en drøm. Det var Smidt Nissen, der påbegyndte ørredproduktionen i Danmark. Postkort ca. 1910.

og blev den, der påbegyndte ørredproduktionen her i Danmark, som ikke alene fik stor betydning for slægten, men for hele landets eksport.

Min far og mine farbrødre havde allerede for nogle år siden købt Ejstrup Sø, og her kom jeg op til min halvbroder, Alfred, som var bestyrer*. Alfred var 11 år ældre end mig, var ugift og havde en husbestyrerinde, som hed Kirstine Munk.

Det var en helt ny tilværelse. Ejendommen var døbt af min fader og blev kaldt Søborg. Den bestod af en sø på ca.100 td.land, et areal bestående af 25

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

td.land agermark, opdyrket, og lige så meget hede. Så var der 2 td.land med eng og en kanal langs med den ene side af søen.

Det var tanken, at engen skulle graves op i fiskedamme, og ligeledes skulle der opdrættes ørreder i kanalen. Men der var ingen jernbane og ingen biler. Den nærmeste station var Give, og hertil var der 26 km. Det tog en hel dag, når vi skulle til stationen med hest og vogn.

Mine onkler havde store planer med bedriften, og der blev bygget luftkasteller af den anden verden, noget, der selvfølgelig aldrig blev til noget.

Et kønnere sted end Søborg kunne man vanskeligt tænke sig. Husene lå lige ned til søen på en bakke. Der var en vidunderlig udsigt over søen, som var omgivet af lyngbakker. Oppe i det ene hjørne af søen lå Ejstrupholm med møllen og kirken. Hvor var de smukke, sommeraftenerne, når det var stille vejr og kirkeklokkerne ringede solen ned i Ejstrup kirke og søen lå blank som et spejl.

På Søborg måtte jeg ikke arbejde så hårdt, og det havde til følge, at jeg begyndte at vokse, og det gik stærkt. Uha, hvor tøjet kom til at stumpe på mig. Fra at være en spirrevip, blev jeg en lang, leddeløs fyr på 180 cm. i løbet af et par år.

Kaniner var en modesag, da jeg var på Søborg, man talte om alle de penge, disse kunne indbringe. Det var en race, der hed sølvkaniner. Skindet kostede mange penge foruden kødet, der kunne spises. Jeg købte 2 hunner og 1 han for alle mine sparepenge, de var meget kostbare. I lyngbakkerne indrettede jeg kaninhuset, det blev bygget ind i bakkerne. Jeg havde store planer imedens jeg opførte dette, jeg havde regnet ud, hvor stor bedriften kunne være om 1 år og om 5 og 10 år, det antog svimlende dimensioner. Kaniner ynglede jo fantastisk hurtigt.

Det hele endte med, at farbror Peters hund brækkede ind i huset og bed alle 3 kaniner ihjel, og jeg brølede af fuld hals trods mine 16 år.

Livet på Søborg var et herligt, frit liv. Vi fiskede i søen, gik på jagt og spillede fodbold. Vi havde 4 køer og 1 hest, og vi fik gravet en halv snes damme og drev noget erhvervsfiskeri, men det hele blev ikke til ret meget. Det var i hvert fald ikke nogen lukrativ forretning for min fader og mine onkler, det kostede penge hver dag.

14 km. fra Søborg lå Harrildgård. Her boede mine fætre Smidt og Nis, og mangen søndag gik jeg til fods herover og tilbragte nogen spændende timer – for derefter at spadsere den lange vej hjem over heden i mørke. Men disse ture var jeg ikke stolt af, der var især en hulvej på vejen, hvor man fortalte,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at der i gamle dage havde fundet et overfald og et mord sted – som jeg var bange for at gå igennem. Jeg løb altid på dette stykke.

Min halvbroder Alfred blev forlovet imens jeg var deroppe. Det tog husbestyrerinden sig meget nær, og hun rejste. Vi fik en ny, som hed Ida

Her kommer jeg til at tænke på en oplevelse, jeg havde, mens jeg var der.

Jeg var alene hjemme med husbestyrerinden, Alfred var rejst til Bramminge for at blive gift. Vi skulle gøre huset i stand imens og bl.a. tapetsere en stue. Vi var ikke nået at blive færdige og måtte gå oppe den sidste nat og arbejde. Det var et forfærdeligt vejr – det stormede og regnede, så det piskede mod ruderne, det var helt uhyggeligt på det ensomme sted. Det var sådan henad ved 1 -2 –tiden, der pludselig lyder et forfærdeligt skrig lige udenfor vinduerne. Husbestyrerinden blev ligbleg, og modet hos mig gik ned i knæene. Vi stod først et lille stykke tid lamslåede og sagde ingenting, men så begyndte vi at hviske til hinanden om, hvad det var. Jeg troede, det var et dyr. "Nej, nej" sagde husbestyrerinden "det var et menneske". Medens vi stod og hviskede, kom der et endnu højere skrig, og da var ingen af os i tvivl om, at det var et menneske. Vi var lige ved at tabe mælet begge to, men inden vi kom rigtig til fatningen, rev min fætter Nis døren op med en skoggerlatter. Det viste sig, at han havde væddet med sin broder om at gå den ca. 2 mil lange vej over heden fra Harrildgård til Søborg i uvejret. Nis vandt væddemålet! Efter at have fået noget at spise, tog han afsted igen.

Det blev meget sent forår, det år, jeg var på Søborg. Langt hen i maj måned var det så koldt, at det ligefrem bed i ørerne, men så på èn dag kom varmen. Ganske pludseligt kom den sådan, at man kun gik i skjorte og bukser. Jeg husker den dag så tydeligt, for jeg gik langs med søen til Ejstrupholm.

Ovre på den anden side traf jeg Palle. Det var en mand i 70-erne, han havde en stor gård, hvis jorder grænsede ned til søen på den modsatte side. Jeg havde siddet og talt med ham mange gange, han passede fårene løse, han var noget af en original. Nå, men da jeg traf Palle på den varme majdag, gik han og passede fårene i en stor overfrakke og med et stort halstørklæde om halsen, der gik så højt op, at man snart kun så næsetippen af ham, for hans hue gik helt ned over hovedet. Han ville ikke rigtig se på mig, men jeg gik hen til ham og råbte ham i møde: "Men Palle, hvordan er det da du er pakket ind på sådan en varm dag?" Palle var imidlertid ikke oplagt til nogen diskussion Han svarede kun tilbage: "Det er på trods", og så gik han.

Det var en lykkelig tid, jeg havde på Søborg, men meget lærte jeg nu ikke.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

På Haugaard fiskeri

Men da jeg kom fra Søborg til Haugaard Fiskeri, forandrede det sig fuldstændigt.

Her var landets største fiskeri, og Munk var fiskemester. Han regnedes dengang for en kapacitet.

Vi var 5 fiskerielever, vi fik 10 kr. om måneden i løn hver. 4 af os sov i samme værelse. En af os, som hed Blicher, en original, betalte for at være der og havde selv værelse. Han var forlovet med en pige, der hed Katrine Petersen, vi kaldte hende KP. Blicher læste alle brevene, han fik, højt for os, så vi fulgte med i alle deres mere eller mindre opgør.

På Haugaard Fiskeri startede jeg mit eget foretagende. Det var et vippegarn, som min fætter Magne hjalp mig med at stille op, det kostede mig 50 kr. Jeg solgte 4 parter af det og fik 50 kr. for stykket af disse. Det var 200 kr. jeg fik ind, og så havde jeg endda selv en part.

Jeg har mange minder fra Haugaard Fiskeri, det var et sted, der skete noget for unge mennesker. Vi fiskede i åen, skød hejrer og måger og engang også en odder, og en grævling fangede vi i saks.

Jeg lærte også meget i det år, jeg var der. Munk var en dygtig læremester. Han kunne ikke rigtig lide mig, jeg tror ikke, jeg var så dygtig til at arbejde som de andre. Jeg gik en del op til min farbror Smidt, og det kunne han ikke lide.

Hjem igen, videre til Marslev og retur til Dollerup

Fra Haugaard Fiskeri kom jeg hjem og gik ½ år uden at foretage mig noget. Men hvor var det dejligt at være i Dollerup Skole, hver morgen at se skolebørnene komme og se deres leg på legepladsen.

Det var første gang, jeg var med i ungdomsforeningerne i Gelballe og Skanderup. Jeg spillede også fodbold. Men udover at arbejde i haven, bestilte jeg ikke noget.

Min fader syntes, jeg skulle have et kursus i havebrug, og det endte med, at jeg fik plads hos en havebruger, der hed Hans Rasmussen, i Marslev ca. 8 km. vest for Odense lige op ad Nyborg Landevej.

Det var på mange måder en fornøjelig tid. Den ældste søn og jeg gik til gymnastik i Aasum og jeg var også med i ungdomsforeningen der. Det var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i mange måder en mærkelig by, Aasum, det var som om beboerne der holdt sammen og dannede deres eget lille samfund kun nogle få km. fra Odense.

Da jeg kom hjem fra Marslev, købte fader et stykke jord lige udenfor skolen. Det var meningen, at jeg skulle drive fiskeri og havebrug der. Der løb nemlig en lille bæk igennem marken. Vi fik også et lille fiskeri stillet an og noget havebrug, men det lykkedes ikke, der var for lidt vand, og det gik i det hele taget ikke godt med dette stykke jord, jeg kunne heller ikke rigtig passe det. Fader arbejdede selv meget med jorden. Da min søster, Lise, blev gift, passede hun og hendes mand en tid bedriften. Der blev bygget et hus på det og stald og lade, men jeg tror ikke, fader og moder havde noget økonomisk udbytte ud af det.

De tjente på det, da de solgte det, fordi krigen 1914-18 bragte en stor stigning i jordpriserne.

På Askov Højskole, soldatertjeneste og retur til Dollerup

Da jeg var 23 år, kom jeg på Askov Højskole. Det halve år, jeg var der, var jeg ikke helt mig selv. De mange indtryk og forskellige foredrag, undervisning og diskussionsemner var ligesom for meget for mig.

Jeg kom lige fra højskolen ind som soldat. Her kaldte de mig den første tid "Askov", det har nok været af den grund, at jeg talte så meget om tiden, jeg tilbragte der.

Det var d. 25. april 1914 jeg kom ind som soldat. Rekrutskolen var en drøj tid, der var en underkorporal, som havde fået kig på mig, og han lod mig ikke i fred nogen steder. Vores premierløjtnant holdt hånden over mig.

Jeg havde ikke været inde mere end ca. 2 måneder, så blev jeg oppasser for oberstløjtnanten, kort efter blev jeg hestepasser hos obersten.

Da krigen brød ud omkring 1.august 1914, blev der delvis mobiliseret, og vi kom ind på Sølvgades Kaserne og fik bajonetterne slebne og fik nye patroner udleveret. Kompagniet var nu på ca. 500 mand, og et helt nyt afsnit af soldatertjenesten begyndte.

Jeg lå inde ca. 2 år. Det var en lang tid, og det pinte mig meget at være uvirksom. Men så begyndte jeg at handle med aviser, senere handlede jeg også med chokolade og cigaretter og tjente ikke så få penge, og det gjorde godt. I den første tid havde jeg ikke andet end de 10-ører om dagen, vi fik i løn og havde knapt råd til at ryge. Nu kunne jeg få råd til at drikke kaffe og gå i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nikolaj Jøker på Askov Højskole som 23-årig. Han står i 2. Række Nr. 2 fra højre.

biografen og teateret. Jeg købte nyt tøj og overfrakke, skjorter, undertøj, sko mm., så jeg var godt forsynet, da jeg blev hjemsendt.

Krigen havde bevirket, at så godt som alle damkulturerne var blevet nedlagt. Det var både foderet og afsætningen, det var galt med. Farbror Smidt, eller rettere sagt hans sønner på Hvilested Fiskeri, var blandt dem, der holdt længst ud, og de henvendte sig til mig, mens jeg var soldat og spurgte, om jeg ikke kunne sælge nogen portionsfisk i København. Jeg gik rundt i de fine private huse i Hellerup og solgte en del. Ordrerne blev sendt til min fætter Magne, og han ekspederede dem. Vi solgte skam ikke så få på den måde, og det forårsagede, at vi blev enige om, at jeg skulle oprette et lager med levende portionsørreder, så snart jeg blev hjemsendt.

Endnu mens jeg var inde som soldat, fik jeg lejet lokaler i en kælder i en gård i Vesterbrogade nr. 36. Jeg fik også 2 bassiner stillet op og vægte, ketcher og andet inventar anskaffet. Så det var ikke mange dage efter, jeg var hjemsendt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at jeg fik den første vognladning derover. Farbror Smidt var med i starten, men det varede ikke længe, før han rejste hjem.

Jeg havde forretningen ca. ½ år, så ebbede den ud. Dels var der ikke så mange portionsfisk mere, og nogen fortjeneste tror jeg ikke, det gav.

Jeg rejste derefter hjem til Dollerup Skole og hjalp til ved landbrug og fiskeri. Fader havde jo købt et stykke jord, som lå lige udenfor skolen, han fik aldrig noget ud af det, undtagen, da han solgte det, det var da steget sådan, at fader tjente ca. 10.000 kr. på det.

Jeg var imidlertid kommet i forhandling med mine farbrødre om forpagtning af Ejstrup Sø eller rettere Søborg, som det hele kaldtes. Det gav et stort underskud hvert år, som de skulle udrede af deres faste løn, som ikke var så forfærdelig stor. Det var derfor ikke så vanskeligt at komme tilrette med dem.

Jeg forpagtede Søborg med forkøbsret, jeg husker ikke, hvad afgiften var, men forkøbsretten var 20.000 kr.

*Lærer Nissen var tidligere gift med Ane Marie Jensen, der stammede fra Vejen. Hun døde 1882. I ægteskabet var der 2 sønner, som emigrerede til Amerika. 1884 giftede han sig med Susanne Hansen, som blev mor til bl.a. Nikolaj Jøker.

Om forfatteren

Bente Thorsen er datter af fiskeeksportør Nikolaj Jøker og Esther. Født i Esbjerg 1937 og uddannet hospitalslaborant og senere lærer. Hun er desuden cand.phil i retorik og har undervist i faget indtil pensionering.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Erindringer fra Thyregod præstegård

Præstegården med den store kulturhistorie dannede rammen om tre søstres opvækst

Af Elsebet Juul-Nyholm

Vi er tre søstre, der voksede op sidst i 1930erne og først i 40erne i Thyregod præstegård med en stor dejlig præstegårdshave, som i øvrigt var det allerførste haveanlæg i Midtjylland. Da vi var helt små, var denne have en stor, ukendt, grøn verden, men snart blev vi helt fortrolige med alle dens vidunderlige krinkelkroge.

Gårdspladsen med toppede brosten var på den ene side kantet af den tætte nøddegang, der hørte til enhver rigtig præstegårdshave. Nøddegangen dannede ret vinkel med den store aflange tørreplads, hvor vi hvert forår holdt øje med, om stedets 3-4 påskeliljer nu også kom i år. Jorden var ikke særlig frugtbar, så i de første år var der ikke mange blomster. Vintergækker og krokus var der, men ikke mange, så da vores lille nabopige en kold martsdag efter at have været på tur i vores have kun iført undertrøje, stolt kom ind til os og fremviste en håndfuld krokushoveder – havens eneste – var stemningen LIDT sørgelig!

Apropos tørrepladsen – efter sommerens mange overnattende gæster varede storvasken flere dage, og det var en kompliceret affære, men langt om længe

Urtehaven

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

endte tøjet nede på den træ – og hækomkransede tørreplads, og det var en svir at lege gemmeleg bag de mange lagner og dynebetræk.

I selve den store have var der et lidt sumpet område fuldt af store bregner, som for os små størrelser virkede som en hel regnskov. Haven havde kilometervis af gange, som vi børn med større eller mindre begejstring skulle skuffe og rive. Når vi var alene hjemme blev gangene brugt til noget mere fornøjeligt – og forbudt – væddeløbskørsel på cykel; en halsbrækkende sport, for der var farlige udadhældende kurver og skarpe sving, og man kunne sagtens få fart på ned ad de mange små bakker.

Havegangen længst mod øst var kærlighedsstien – den var tilpas mørk til sværmerier. Øverst oppe i haven stod en romantisk bænk med snørkler og gesvejsninger; derfra havde man udsigt over hele haven afsluttet af bindingsværkslængen, som var stuehus, da N.F.S. Grundtvig boede i præstegården hos præsten Laurids Feld, som forberedte ham til "den sorte skole" i Århus.

I mange år slog far græsset med le, og så lavede vi børn fuglereder i græsbunkerne ligesom i bunkerne af sammenrevne blade om efteråret. De af os, der var fugleunger, blev madet med skovsyrer, manna, bøgeblade, og hvad der ellers var af spiseligt passende til fuglenæb. Indimellem nød vi dog, at mor serverede mere menneskelig føde som ostemadder til hele fugleflokken. I øvrigt kunne man i haven alt efter årstiden forsyne sig med ærter, gulerødder, radiser, stikkelsbær, solbær, ribs, hindbær, brombær, flere slags æbler, gråpærer og nødder.

Da mor og far kom til præstegården i 1933, var der en lang pergola med roser på den bageste del af den lange, lange havegang, der gik hele vejen gennem haven, men roserne trivedes ikke rigtigt og blev senere erstattet med store, røde valmuer.

Anemonevejr

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hvad gemmer sig bag hæk?

En pryd i haven var den rododendron, som mor og far fik i en urtepotte i bryllupsgave – den voksede sig stor og flot med årene, og vores forældre fik mange år efter af det efterfølgende præstepar en aflægger af den, som blev plantet på deres sommerhusgrund. Der var også et fint birketræ på plænen. Ved en familiesammenkomst stod de og beundrede træet, der på det tidspunkt ikke var så stort, og far sagde: "Det bliver spændende at se, hvordan det ser ud som 20 år." Og min tante udbrød: "Hvordan tror du så, vi ser ud?!" Det blev et meget stort og flot træ.

Bagest i haven var en høj, som vores forældre sammen med naboerne gravede ud til beskyttelsesrum under besættelsen – heldigvis blev der ikke brug for det, men vi børn havde stor glæde af det som "rygerum" i smug; vi røg "cigaretter", der var kornstrå med en eller slags smuld i – vi kunne godt have haft brug for en skorsten! Fra taget af beskyttelsesrummet havde man en fantastisk udsigt til hele 3 stifter, Viborg, Ribe og Århus.

Engang imellem væltede et eller flere af havens store træer. Så kom Evald med sin hestetrukne store rundsav, som han anbragte på gårdspladsen, og

Så er træet fældet, kløvet og stablet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Thyregod Præstegård

så hørtes den karakteristiske save-træ-lyd i flere dage. Bagefter kløvede far træet i mindre stykker, og så lavede hele familien brændestakke sammen med konfirmanderne, som jo ikke behøvede at nøjes med åndelig føde!

Vi havde også en havemand i flere omgange – bl.a. de meget børnevenlige Peter Henriksen og Niels Peter Olsen.

Der var en fin lille dam i haven med andemad og en krans af gule iris, og ved siden af den var der en lille kæmpehøj med en fin stendysse. Her blev en af vores hunde begravet. Den var død af rottegift, og det var meget, meget sørgeligt. Begravelsestoget gik oppe fra gårdspladsen og ned til højen og bestod af hulkende børn – kun Gerda, vores legekammerat fra nabogården, gik med forstenet ansigt. Da vi kom ned til højen, sagde hun: "Jeg er så ked af det, men jeg KAN altså ikke græde." Og så hulkede hun som pisket!

Mor og far gjorde meget ud af køkkenhaven, og vi har fået masser af grøntsager i vores barndom. Far fabrikerede en mistbænk, hvori han dyrkede meloner, og han lavede et flot ophøjet aspargesbed, som Aase som 3årig lige så elegant trådte ned igen, så der blev vist ingen hvide asparges det år.

Vores forældre var begge havemennesker og plantede mange blomstrende buske og stauder i haven, og duftene fra ens barndomshave er noget helt specielt – nu mange, mange år efter opfanger jeg af og til en duft, som flytter mig tilbage til min skønne barndomshave og gør mig aldeles nostalgisk. Også duften af ananasæbler fremkalder barndomsminder – vi konsumerede uanede mængder af dem fra vores lille træ øverst i haven.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pergolaen

For børn er det jo et fantastisk privilegium at have sådan en kæmpestor have at boltre sig i – vi svingede os i gyngen i det store bøgetræ, vi klatrede højt op i det flotte lindetræ på gårdspladsen, og Inge og jeg sad deroppe på en gren og læste lektier, mens mor tog skyklapper på og prøvede at bevare roen, vi lavede spændende huler og kunne blive væk i timevis i det store eldorado.

Far var i flere år formand for ungdomsforeningen, og de unge kom til sommermøde i præstegårdshaven. Lange borde og bænke var sat op på græsplænen. Metervis af hvidt bordpapir blev dækket med kopper og tallerkener, som blev hentet i store flettede brændekurve på afholdshotellet eller kroen. Når der var sunget højskolesange, og kaffen var drukket, tog alle hinanden i hånden, og med far forrest løb vi i en lang kæde gennem haven og ud på toften, hvor der blev leget sanglege til den store guldmedalje, og de unge, som vi syntes var gamle(!), var søde til at tage os små med i legene.

Vi havde legekammerater med i haven, vi havde familiesammenkomster i haven, vi læste lektier i haven, vi lavede huler i haven, vi læste til eksamen i haven, vi drak kaffe i haven, vi tog solbad i haven, vi gumlede havens frugter og bær i os, vi havde eftermiddagssommermøder i haven, hvor vi lyttede til kloge foredragsholderes kloge ord – jamen, hvor er der blevet leget og leet og sunget og solet og arbejdet og talt meget i den kære gamle have.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forbindelsen over grænsen

Den Store Krig 1914 – 1918 og Genforeningen 1920 i et lokalhistorisk perspektiv

Af Mogens Ladegaard

Baggrund og perspektiv

For 100 år siden – lørdag den 1. august 2014 hen imod aften – begyndte alle kirkeklokker i det tyske kejserrige at ringe. Tyskland havde erklæret Rusland krig, og nu skulle alle våbenføre mænd i alderen fra 20 til 45 år mobiliseres til den tyske hær.

Siden den ulykkelige krig i 1864 havde Sønderjylland været under tysk herredømme. Derfor blev der også ringet med kirkeklokkerne i min mors fødeby, Bevtoft 20 km vest for Haderslev, med besked til alle, der stod i mobiliseringsstyrken, om at melde sig under de tyske faner.

Østrig-Ungarn havde den 28. juli erklæret Serbien krig, som følge af drabet på det Østrig-Ungarske tronfølgerpar i Sarajevo den 28. juni 1914. Allerede den 3. august var Tyskland klar til at invadere Frankrig gennem det neutrale Belgien, hvilket fik Storbritannien til at erklære Tyskland krig.

Den 1. verdenskrig var i gang. Krigen kom til at vare i 4 år og fik katastrofale følger med vidtrækkende perspektiver – ikke alene for Europa, hvor tre kejserriger bukkede under – men for hele verden!

Det er således ikke uden grund, at alle historikere benævner 1. verdenskrig fra den 1. august 1914 til den 11. november 1918 som "*Den Store Krig*". Der er også nogen i Danmark, der omtaler 1. verdenskrig som "den glemte krig". Det er absolut ikke tilfældet i Sønderjylland, hvor befolkningen kom til at mærke krigen i hele dens grufulde omfang.

Der er en direkte sammenhæng fra den såkaldte "Versailles-fred", hvor sejrherrerne fra 1. verdenskrig dikterede fredsbetingelserne, til starten på 2. verdenskrig, hvor Tyskland under Adolf Hitler for enhver pris – og den blev uhyggelig høj – ville revanchere sig.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Efter afslutningen på Den Store Krig, blev der på Versailles-konferencen tegnet et helt nyt Europa-kort – og det fik "lille Danmark" glæde af! Der blev åbnet op for en afstemning i hertugdømmerne således, at sønderjyderne den 10. februar 1920 fik mulighed for at "stemme sig tilbage til Danmark".

Men hvordan kom sønderjyderne ind i og igennem Den Store krig? Hvordan kom afstemningen og Genforeningen med Danmark i stand? Hvordan bevarede sønderjyderne håbet om en genforening med Danmark gennem de 56 år under tysk herredømme? Og hvordan var forbindelsen over grænsen til Danmark? Disse spørgsmål vil jeg søge at besvare i efterfølgende med udgang i min mors fødeby, Bevtoft, og forbindelsen til min egen fødeby, Assendrup i Engum sogn.

30.000 danskere i krig for Kejser Wilhelm

Danmark holdt sig neutral og var ikke med i 1. verdenskrig. Rigtigt! Men op til 30.000 danskere var alligevel i allerhøjeste grad med i Den Store Krig, og det endda for et land og en fyrste, Kejser Wilhelm, som de slet ikke sympatiserede med.

Tabene blev uhyggeligt store: 5.300 unge sønderjyder kom ikke hjem fra Den Store Krig, hvilket – i forhold til de 30.000 indkaldte – er et væsentligt højere tabstal end hhv. Tyskland, Østrig-Ungarn og Frankrig havde under krigen. Befolkningstallet i Sønderjylland var i 1921 på 163.622 personer. Heraf var 7.000 kommet hjem med krigsskader fra Den Store Krig, 1.500 unge kvinder var blevet enker og 5.000 børn var blevet faderløse.

Hvorfor "valgte" sønderjyderne at gå i krig for Kejser Wilhelm? Hvorfor undgik de dansksindede sønderjyder ikke indkaldelsen til den tyske hær ved at søge over grænsen til Danmark?

Det var faktisk muligt at komme over grænsen og væk fra Sønderjylland, inden krigserklæringen den 1. august 1914. I perioden fra 1864 til 1914 søgte omkring 60.000 søgte væk fra det tyske herredømme i Sønderjylland. Mange emigrerede til mulighedernes land USA, men også en del til Australien og Argentina.

Men da mobiliseringsordren kom den 1. august 1914, var der ingen der søgte over grænsen til Danmark! Og det kræver en forklaring:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

- Den danske regering var "slagen" og passiv efter nederlaget i 1864. Sønderjyderne måtte selv tage kampen op i mod det tyske herredømme og fik, trods fængselsstraffe til de aktive, indsamlet 4.000 underskrifter, der blev afleveret til Frankrigs kejser Napoleon 3. med et ønske om at få tilhørsforholdene i hertugdømmerne afgjort ved en afstemning.
- Som mægler efter krigen mellem Preussen og Østrig-Ungarn i 1866 lykkedes det for kejser Napoleon 3. at få indført en § 5 i fredsbetingelserne om, at "*befolkningen* i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når den ved fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenet med Danmark". Der stod desværre intet om, hvordan og hvornår afstemningen skulle finde sted! Men § 5 blev det "halmstrå", som de dansksindede i Sønderjylland klamrede sig til – helt frem til afstemningen i 1920!
- Selv om Tyskland og Østrig-Ungarn i 1878 blev enige om at sløjfe § 5, fastholdt sønderjyderne kravet om en afstemning ved deres repræsentant i den tyske Rigsdag i Berlin. Her blev Hans A. Kryger fra Bevtoft den store skikkelse – kendt og berømt for ordene: "Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske".
- Men de store udvandringer og det konstante pres fra de tyske myndigheder gjorde det sværere og sværere for de dansksindede at bevare håbet og fastholde kravet om en afstemning samtidigt med, at man nægtede at "lægge ed" på den Preussiske forfatning. Og med den karismatiske sønderjyske politiker H. P. Hanssen, Nørremølle i spidsen blev politikken efterhånden ændret til: "Gør din pligt, og kræv din ret".

Det blev afgørende for, at de sønderjyske mænd efterkom mobiliseringsordren til den tyske hær. Der var blandt sønderjyderne en tro på, at når man opfyldte værnepligten over for kejserriget, så ville man få mulighed for at stemme sig tilbage til Danmark.

Kampen for danskheden og afstemningen

Hans A. Kryger fra Bevtoft blev sønderjydernes store førerskikkelse fra han i 1841 blev valgt ind i Den Slesvigske Stænderforsamling og helt frem til sin død i 1881, hvor han sad i den tyske Rigsdag i Berlin. Fra 1856 og indtil krigen i 1864 sad Kryger også i Det Danske Rigsråd.

I 1866 blev Hans A. Kryger valgt ind i den tyske Rigsdag i Berlin. Her

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

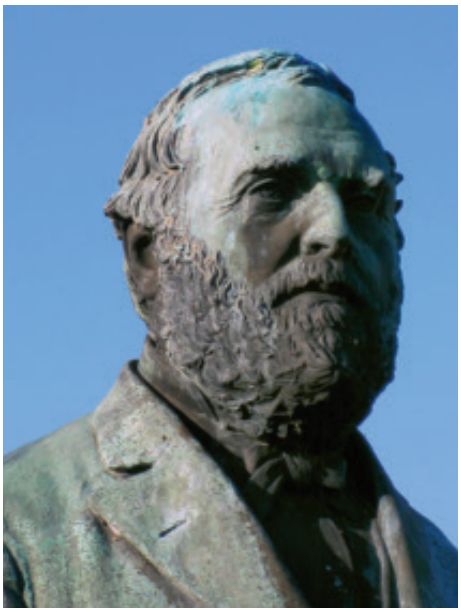

Buste af H.A. Kryger på kirkegården i Bevtoft.

Jes H. Schmidt, Vojensgård.

kæmpede han med udgang i de berømte ord: "Vi er danske, og vil vedblive at være danske" en heroisk kamp for at få tyskerne til at leve op til § 5 i Pagtfreden fra 1866 samtidigt med, at han (forgæves) appellerede til den danske regering om at lægge pres på tyskerne.

Krygers navn er indskrevet på støtten på Skamlingsbanken, og der er rejst et mindesmærke over ham i Skibelund Krat. På hans gravsted ved Bevtoft kirke er der rejst en meget vellykket og karakteristisk buste af Kryger, udført i bronze af Vilhelm Bissen, der også er kunstneren bag Absalon til hest på Højbro Plads i København.

Kampen om jorden

En anden person, der fik stor betydning for de dansksindede i Sønderjylland, var Jes Hansen Schmidt fra Vojensgård. Jes H. Schmidt var gift med min mors faster Cathrine, og det skulle – som omtalt i det senere afsnit: *Kampen på Hjemmefronten* – få meget stor betydning for min mormor, Lovise Petersen.

Jes H. Schmidt var oprindelig folkeskolelærer, men blev i 1898 afskediget i "unåde" af de tyske myndigheder, da han nægtede at deltage i "tyske fester til forherligelse af tyskheden" i Snogbæk på Sundeved.

Det skulle tyskerne nok aldrig have gjort, for nu flyttede Jes H. Schmidt og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hustru til Haderslev, og JHS gik meget aktivt ind i kampen for at bevare den sønderjyske jord på danske hænder i perioden fra 1890'erne og frem til Genforeningen. Det var i den såkaldte "Køller-tid" fra 1897 til 1901, hvor med JHS' ord: "Den tyske flodbølge truede med at skylle jorden væk under os".

I Danmark blev der rejst en bevægelse, der på kort tid indsamlede over en ½ million mark (det var mange penge på denne tid) for at "bevare dansk jord på danske hænder". JHS blev den drivende kraft i "5. oktober foreningen", der formidlede lån til de danske landmænd således, at de sønderjyske gårde ikke endte som tyske domænegårde. Fra 1899 til 1909 blev der opkøbt "dansk jord" for over 20 millioner mark.

Jes H. Schmidt havde herunder godt samarbejdede med bl.a. Jørgen Schmidt, Bevtoft, Julius Nielsen, Damager og – ikke mindst – den store sønderjyske politiker og organisator H. P. Hanssen, Nørremølle, der blev hans nære ven.

Jes H. Schmidt, der var født i 1857, døde i 1948 og ligger begravet på kirkegården ved Vojens kirke.

H. P. Hanssen blev født på gården Nørremølle på Sundeved i 1862. Han kom på Askov Højskole og studerede senere i København, Berlin og Leipzig. I 1893 købte H. P. Hanssen dagbladet *Heimdal* i Aabenraa og gjorde bladet til et stærkt dansk talerør. H. P. Hanssen blev i 1896 valgt ind i den tyske Landdag i Kiel og i 1906 i den tyske Rigsdag i Berlin, hvor han sad frem til Genforeningen i 1920.

H. P. Hanssen blev sønderjydernes talsmand (for opfyldelse af § 5), men med en ny og mere pragmatisk politik ud fra programerklæringen: "Gør din pligt, og kræv din ret". H. P. Hanssens tale den 23. oktober 1918 i Rigsdagen i Berlin, hvor han i nederlagets stund appellerede til tyskerne om at udvise storsind over for sønderjyderne, var et politisk mesterstykke og blev den begivenhed, der banede vejen for, at sønderjyderne kunne komme til at "stemme sig hjem til Danmark" den 10. februar1920.

H. P. Hanssen fik til opgave at lede afstemningen og løste på fremragende vis de problemer måtte opstå i forbindelse med Genforeningen – fra 1919 som minister for sønderjyske anliggende i Zahle-regeringen. Fra 1924 til 1926 var H. P. Hanssen folketingsmand for Venstre i Sønderjylland. Han døde i Aabenraa i 1936.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

H.P. Hanssen, Nørremølle.

Peter og Lovises børn.

Kampen om børnene

Tysklands overtagelse af Sønderjylland efter nederlaget i 1864 blev startskuddet til en kamp om sjælene – sindelaget om man vil. Den tyske politik var klar fra starten: Nu skulle de dansksindede i Sønderjylland lære både at tale tysk og elske Kejser Wilhelm. Og her kom børnene i centrum. Stortyskland var på dette tidspunkt – godt nok med Otto von Bismarck som den styrende kraft – reelt et kejserligt diktatur. Intet over, intet ved siden af Kejseren!

Det mærkede min mor da hun, som de andre børn i Bevtoft, måtte gå 7 år i *den tyske skole*. Læreren var tysksindet og al undervisning foregik på tysk og ud fra tyske lærebøger, hvori Danmark kun var omtalt med to korte sætninger: "Danmark er et lille land mod nord. Hovedstaden hedder København".

Til gengæld hang der i alle skoler et meget stort billede af Kejser Wilhelm. Ligesom kejseren var afbilledet i alle lærebøger – i hvert fald ind til han blev kradset ud! Der var en streng disciplin i den tyske skole. Ve den formastelige, som ikke fejrede kejserens fødselsdag på behørig vis. Her vankede der omgående en sveder.

Min mor, Bertha Christine Ladegaard f. Petersen, der ses til venstre på billedet med storbror Peter Christian i midten og lillesøster Marie Magdalene ved bordet, lærte at skrive og tale tysk, men tysksindet blev hun og de andre børn i den tyske skole aldrig. Ved afstemningen i 1920 stemte 97 % i Bevtoft sogn dansk.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bevtoft under Den Store Krig

Bedstefar i krig for Kejser Wilhelm

Som så mange af Bevtoft sogns mænd og familiefædre måtte min bedstefar (morfar), bagermester Peter Marius Petersen i en alder af 37 år den 4. august 1914 forlade sin kone, sine tre børn og sit erhverv for at "gå i krig for Kejser Wilhelm". Det var jo de færdiguddannede soldater i mobiliseringsstyrkerne, der først blev sendt til fronten!

Min bedstefar var i 1897-1900 blevet uddannet som dragon ved 1. eskadron i Magdeburgs Dragonregimentet nr. 6, og stod således i den tyske mobiliseringsstyrke. Som det ses på billedet var han korporal og kom under Den Store Krig til at fungere som ridende ordonnans – det første år ved Vestfronten og herefter de sidste tre år på Østfronten i krigen mod Rusland:

Bedstefar Peter som soldat.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Faster Cathrines dagbog

I 1982 blev der i et chatol på Vojensgård fundet en dagbog med titlen: "Optegnelser fra en bevæget tid". Her har min mors faster Cathrine Schmidt fra krigsudbruddet den 1. august 1914 og til sin død i januar 1916 ført en usædvanlig velskrevet og meget indsigtsfuld dagbog over, hvad Den Store Krig fik af betydning for krigsdeltagerne, herunder min morfar (hendes "bror Peter"), og ikke mindst kvinderne på hjemmefronten.

Ifølge faster Cathrines dagbog blev min bedstefar og hans regiment i første omgang sendt i krig på Vestfronten. Her kørte han den 7. september hestevogn "et stykke inde i Frankrig". I juni 1915 blev hans regiment overflyttet til kampene på Østfrontens og måtte tage en lang "rejse" gennem Polen, Slovakiet og Serbien til Østfrontens sydligste flanke ved Sortehavet i Rumænien.

Den 10. august 1915 skrev bror Peter til sin søster Cathrine, at for kugler og granater var det bedre i Polen, men meget værre med smitsomme sygdomme. Han længes efter at krigen måtte få ende. Der skulle gå 3 år mere, før den forfærdelige krig var slut.

Fra Serbien skriver bror Peter, at soldaterne lider af kulde og hunger, at Serbien er næsten tilintetgjort, og at civilbefolkningen lider forfærdeligt. En illustration af, at Serbien blev straffet meget hårdt for "skuddene i Sarajevo" den 28. juni 1914. Landet mistede 250.000 soldater og 300.000 civile under Den Store Krig.

Brev fra fronten

Som Poul Steffensens stemningsfulde litografi så smukt illustrerer, så fungerede posten i det tyske kejserrige under Den Store Krig. Soldaterne måtte hver dag sende et portofrit brev, og det blev selvfølgelig højdepunktet på hjemmefronten, når der kom brev fra far. Desværre skete det jo også, at der

"Brev fra fronten." Litografi af Poul Steffensen 1916. (Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Billede sendt til bedstefar Peter under krigen

kom et officielt brev fra Regimentet. Og det var en "tung gang" for det lokale postbud at skulle aflevere et sådant brev til den endnu tungere ramte familie.

Min kusine Gudrun Spies f. Holm har fortalt mig, at brevene til hendes morfar, købmand Niels Hansen fra Bevtoft, kom retur fra fronten, da hendes mormor, Kjestine, ville fortælle ham, at deres 4-årige søn Mads var omkommet ved en tragisk drukneulykke i Gels å ved Bevtoft.

Niels Hansen blev i løbet af 1915 meldt savnet på Vestfronten – og aldrig fundet! Hans navn står øverst på mindetavlen i Bevtoft kirke.

Der blev selvfølgelig også sendt mange breve til soldaterne ved fronten. Min mormor Lovise fik taget nedenstående billede af hende og hendes to piger Marie Magdalene og Bertha Christine (min mor). Billedet blev sendt til hendes mand Peter Marius ved fronten. Han bar billedet på sig resten af krigen og hele vejen hjem fra Sortehavet:

Kampen på hjemmefronten

Den 4. august 1914 stod min mormor, Lovise, alene med tre børn samt et bageri med to svende og to piger. Hvordan klarede hun sig igennem krigen? Og hvordan klarede alle de andre mange tusinder af kvinder i Sønderjylland "dagen og vejen" – ja, bogstaveligt, livets opretholdelse – mens deres mænd var i krig for Kejser Wilhelm?

Man hjalp hinanden! Kvinderne måtte overtage mændenes arbejde, ved

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

siden af deres eget – forstås! Børnene og de ældste hjalp også – alt hvad de kunne! Naboer hjalp naboer. Og venner hjalp venner.

En gårdmandskone fra Øster Linnet er i historiebogen: *Sønderjyderne og Den Store Krig* citeret for: "Det var lige op til høst, og man drøftede, hvordan vi bedst kunne hjælpe hinanden. Strengt vilde det jo blive, når de bedste kræfter var væk, men det gik da nok".

Mine bedsteforældre, Peter og Lovise Petersen, var bedste venner med købmandsparret i Bevtoft, Niels og Kjestine Hansen. Nu var begge mænd indkaldt til Krigen. Der har virkelig været et behov for at hjælpe og støtte hinanden, ikke mindst da Kjestine mistede både sin 4-årige søn og sin mand i 1915, og da min mormor Lovise i 1918 på tragisk vis døde af en infektionssygdom, mens hendes mand var på vej hjem fra Krigen.

Faster Cathrines dagbog fra Krigens første to år er en guldgrube, når man skal forstå forholdene på *hjemmefronten*, herunder min mormor Lovises situation med bageriet i Bevtoft, hvor brødkorn hurtigt blev den absolutte mangelvare, efter at englænderne havde blokeret de tyske havne.

Cathrine Schmidt skriver i sin dagbog om forholdet til min mormor Lovise bl.a.:

- 19. august 1914 kører Jes H. Schmidt 15. tdr. rug til Lovise i Bevtoft.
- 2. september opsøger Lovise os på Vojensgård, da hun havde problemer med "vekselpenge".
- 24. september besøger vi Lovise i Bevtoft. Hun havde hørt fra bror Peter, men havde fortsatte problemer med "pengesagerne".
- 28. oktober besøger Jes og Cathrine igen Lovise for at låne hende en hest, da "alle deres 3 heste er solgt". De havde også en malkeko med til Lovise i Bevtoft.
- 2. august 1916 opsøger en nedtrykt Lovise os på Vojensgård, da hendes svend er taget til soldat og hun skal af med sin tjenestepige, så hun nu "står ganske ene med bageriet, køerne og huset". Jes råder hende til at søge om at få hendes mand bror Peter hjem fra Krigen. Det lykkedes ikke!
- 3. september sørger Cathrine for, at en ny tjenestepige, Ane, bliver kørt ned til Lovise i Bevtoft.
- 3. oktober besøger Ane Vojensgård og fortæller om "stakkels Lovise", der ikke har fået mel til bageriet siden 16. september. Igen en illustration af, at brødkorn og mel var det helt store problem i Sønderjylland – ja, hele Tyskland, hvor man skønner at 700.000 døde af sult under Den Store Krig.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bedstefar Peters madskål.

Den 3. januar 1916 skriver Cathrine Schmidt for sidste gang i sin dagbog. Hun dør den 16. januar. Hendes mand, Jes H. Schmidt skrev i sin beretning til Ordenskapitlet den 14. januar 1920, at "krigens rædsler havde tæret for hårdt på hende".

Den røde tråd i hendes dagbog er, at hun virkeligt bekymrede sig om og tog sig af – ikke alene min mormor Lovise – men alle i hendes bekendtskab, der blev ramt af "krigens rædsler".

Hjem fra krigen på Østfronten

Den 3. marts 1918 indgik Tyskland en separat fredsaftale på Østfronten med Rusland, der havde gennemgået en revolution i 1917. Vi har ikke hørt om, at vores bedstefars regiment blev overført til Vestfronten, hvor Den Store Krig fortsatte frem til den 11. november 1918 kl. 11.00.

Vi ved, at bedstefars regiment stod ved Sortehavet, da fredsaftalen med Rusland blev indgået. Vi ved fra ham selv, at han og hans soldaterkammerater bogstaveligt måtte "arbejde sig hjem" gennem det krigshærgede Europa. Vi ved også, at han red på den samme hest til Rendsburg, hvor han som den pligtopfyldende soldat afleverede hesten på kasernen og gik de sidste 150 km hjem til Bevtoft.

Min kusine Gudrun Spies har arvet og opbevaret den madskål, som vores bedstefar Peter anvendte hele vejen hjem fra Sortehavet. At han så bagefter anvendte madskålen til fodre sine høns med, gør ikke klenodiet mindre.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tragedie på hjemmefronten

Den 8. april 1918 – 1 måned efter at krigen sluttede på Østfronten – dør min mormor Lovise på tragisk vis af en infektionssygdom efter et banalt stik – måske af en hveps. En sygdom, der sagtens kunne have været klaret med den penicillin, vi har i dag, men som *ikke* var til rådighed i 1918.

Det må have været et meget bevæget øjeblik, da min bedstefar i slutningen af 1918 kom hjem til sine tre børn og bageriet i Bevtoft – men ikke til sin hustru, der havde passet så godt på det hele, mens han i 4 år havde været i krig for Kejser Wilhelm. På familiegravstedet på Bevtoft kirkegård står der en meget smuk mindesten for Lovise Petersen f. Bennedsen.

Der sker så det glædelige, at min bedstefar Peter Marius finder sammen med Kjestine, der som tidligere omtalt mistede både sin søn og sin mand Niels Hansen i 1915. Kjestine havde sin datter Grethe med ind i ægteskabet. Sammen får de datteren Dagny Lovise, der blev min moster Visse.

Forbindelsen over grænsen

Der var forbindelse over Kongeå-grænsen til Danmark før og under Den Store Krig. Og først da krigens gru mod slutningen af 1914 gik op for de dansksindede soldater i den tyske hær, var der omkring 2.500, der flygtede til Danmark. Det medførte indskrænkelser i orloven til de "danske soldater" samt tyske vagter ved grænsen til Danmark.

Da det ved krigens slutning stod klart, at der ville komme en afstemning om Nordslesvigs (Sønderjyllands) tilhørsforhold blev der virkeligt åbnet op for forbindelsen til "gamle" Danmark. Efter 56 år under tysk herredømme, var der meget, der skulle indhentes – ikke mindst på skole- og kulturområdet, hvor tyskerne havde sat hårdt ind med en bevidst og systematisk fortyskning af den dansksindede befolkning.

Fra Assendrup skole til Bevtoft i Sønderjylland

Skolelærer Peter Johannes Petersen (PJP) var 2. lærer på skolen i min fødeby Assendrup i Engum sogn, da han i juli mdr. 1919 blev opsøgt af to mænd: En lokal gårdmand i Assendrup, Niels Elbæk, samt en gårdmand fra Bevtoft i Sønderjylland, Niels Rostgaard, som Niels Elbæk havde tjent hos i sine unge dage.

De to mænd ville gerne have PJP, der var kendt for sit nationale engagement, til at virke som både "dansk lærer" og "kulturel fører" i Bevtoft sogn,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

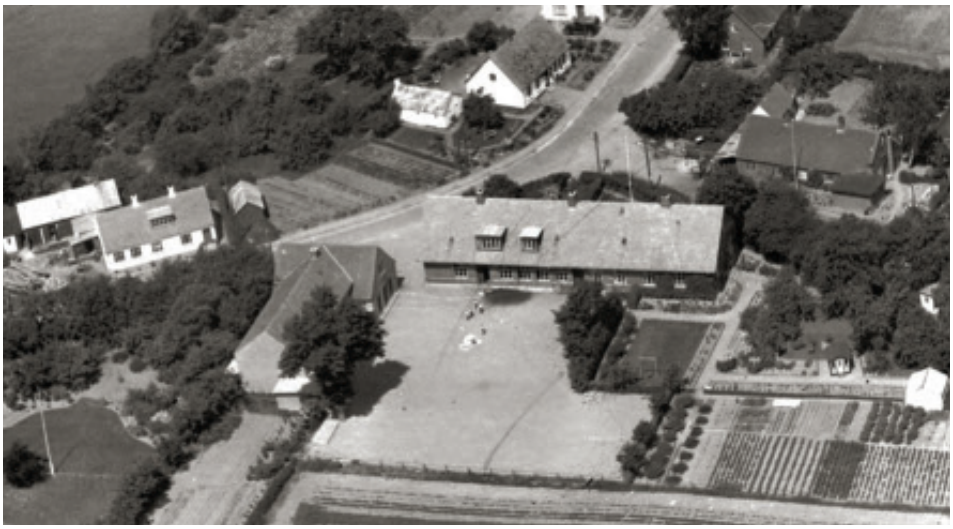

Assendrup Skole.

nu hvor det lå fast, at der ville komme en afstemning om Sønderjyllands tilhørsforhold.

PJP svarede, at han gerne ville til Sønderjylland, og at det havde været hans hensigt at tage derned for at virke som en dansk lærer. Efter et besøg i Bevtoft by, hvor PJP beså forholdene og hilste på flere af byens borgere, herunder min bedstefar bagermester Peter M. Petersen, blev det aftalt, at PJP så hurtigt som muligt skulle starte som privatlærer i en af skolens klaselokaler.

NB: Inden afrejsen til Sønderjylland, skulle PJP lige have en aftale på plads med Gudrun Justesen, søster til mejeribestyrer Schou på Bredal Andelsmejeri. De blev senere den 26. oktober 1920 gift i Langelund kirke og fik datteren Inga Agnete Schou Petersen under deres ophold i Bevtoft frem til 1931. Billedet med PJP, datteren Inga og hustruen Gudrun er fra 1930.

Skolen og P. J. Petersen som kulturcentrum

Efter visse forhindringer fra myndighedernes side kunne PJP starte sin undervisning i Bevtoft den 15. september 1919. Og det blev en glædens dag for både PJP, børnene og indbyggerne i Bevtoft sogn.

Lærer Petersen, som PJP altid blev kaldt i Bevtoft, var fra dag et på bølgelængde med både børnene og de øvrige beboere i Bevtoft by og sogn. Han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

P.J. Petersens familie.

skulle med egne ord være igangsætter og fører omkring "det folkelig og nationale arbejde i sognet med skolen som centrum". Tiden var knap, da alle forventede en afstemning om Sønderjyllands tilhørsforhold inden for et år.

Ved siden af sin lærergerning fik PJP i løbet af efteråret 1919 og vinteren 1919/20 igangsat følgende aktiviteter i Bevtoft sogn:

- Eftermiddags- og aftenundervisning omkring dansk og historie for den ungdom, der kun havde gået i tysk skole.
- Ugentlige gymnastikaftener for både karle og piger i sognet.
- Som nyvalgt formand for Ungdomsforeningen en møderække, hvor PJP ofte selv skulle forelægge og tale om danske værdier.
- En sangforening, der med over 20 mænd øvede hver uge og holdt sammen helt frem til 1931, hvor PJP søgte og fik stillingen som førstelærer på Hornstrup skole ved Vejle.

Der ud over holdt PJP utallige foredrag om dansk historie og kultur i nabosognene, ofte ledsaget af Bevtofts Sangforenings kor. Og så nåede PJP som omtalt også at blive gift med Gudrun Justesen i 1920.

Afstemningen den 10. februar

Efter mange og lange forhandlinger blev Slesvig som bekendt opdelt i afstemningszoner ved hjælp af den såkaldte: "Clausen-linje" fra syd for Tønder til nord for Flensborg. Og den afstemning, som sønderjyderne havde ventet på i 56 år, kunne endelig finde sted.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Afstemningsdagen den 10. februar 1920 i den nordlige zone 1 blev en festdag, som for altid er printet ind i sønderjydernes bevidsthed. Tænk på hvad de havde været udsat for af overgreb og udvisninger – ikke mindst i den berygtede Køller-tid fra 1897 til 1901. Tænk på det håb om en afstemning, som var blevet forsøgt slukket af Tyskland og Østrig med et pennestrøg i 1878. Tænk på de 5.300 faldne samt over 7.000 krigsskadede fra Den Store Krig. Tænk på kvindernes 4 års kamp på hjemmefronten. Og nu lykkes det, som jomfru Fanny fra Persillegade i Aabenraa havde spået, at få lov til "at stemme sig tilbage til Danmark".

Det var for Lærer P. J. Petersen, der blev hentet til Bevtoft som lærer i 1919, en næsten ubeskrivelig situation. I ALMANAK for Nordslesvig 1946 har han beskrevet den euforiske stemning, der var i Bevtoft op til og på selve afstemningsdagen den 10. februar 1920:

- Et udvalg på 4 mand skulle sørge for tilrettelæggelse af festen i Bevtoft by og i Forsamlingshuset. Granguirlander blev hængt over gaden, og der blev hængt skilte op med grev Schacks bevingede ord: "Vi vil hjem".
- Der skulle skaffes midler, herunder ikke mindst naturalier, til en aftenfest Forsamlingshuset. Der blev indsamlet 2552 mark, 56 pund smør og 525 æg til festen, som stort set alle i byen mødte op til.
- Den, der fik mest travlt, var bagermester Petersen (min bedstefar). Han skulle forælde æg, smør og mel til bagning af 65 store kringler og 111 af de berømte sønderjyske "Torter" til festen.
- Afstemningen skulle finde sted ude ved skolen. Her blev Dannebrog hejst og Flagsangen afsunget af børnene, som også var ude at synge for de ældre, der var for svagelige til at komme med til festen.
- Om aftenen var der så den store fest i det flot pyntede Forsamlingshus. Med lærer P. J. Petersens ord: "Et brus af lovsang, et væld af taler, der alle som understrøm nynnede med på Bjørnson:

  Alt, hvad fædrene har kæmpet,
  mødrene har grædt,
  har den Herre stille lempet,
  så vi vandt vor ret".

Afstemningsresultatet i Bevtoft blev meget klart: Over 97 % stemte dansk i Bevtoft sogn, hvilket sammen med nabosognene Tirslund og Agerskov var den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

højeste andel af danske stemmer i zone 1, hvor 75 % stemte dansk. I zone 2 inklusive Flensborg blev resultatet omvendt. Her stemte 80 % tysk!

Forbindelsen over grænsen i form af lærer Petersen har givetvis i både Bevtoft og nabosognene været medvirkende til den høje andel af danske stemmer. Afstemningsdagen og festen blev en begivenhed, som den lokale befolkning Bevtoft og lærer Petersen aldrig glemte.

Genforeningen med Danmark

Det hele kulminerede, da Christian den 10. juli 1920, som Jomfru Fanny også havde spået, krydsede den gamle grænse ved Frederikshøj nord for Christiansfeld på en "hvid hest".

Et symbol på, at "det gamle danske land" nu var taget i besiddelse, blev "den lille pige", som Kongen af pigens mor fik lov til at tage med op på hesten, efter at grænsen og æresporten var passeret. Det blev for sønderjyderne – og den danske befolkning som helhed – *billedet* på Genforeningen med Danmark:

Kong Christian 10. rider over grænsen i 1920.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Efterskole og genforening

Min mor, Bertha Christine var i sommeren 1920 på Skibelund Efterskole for bl.a. at indhente den danskundervisning, hun ikke fik i "den tyske skole" i Bevtoft. Skolens elever, hvoraf mange kom fra Sønderjylland, fik fri for at kunne deltage i festlighederne omkring genforeningsfesterne den 9., 10. og 11. juli 1920.

Min mor fik lov til at invitere sin veninde på skolen, Thora Madsen fra Faster ved Skjern, med til festlighederne i Bevtoft og i Haderslev by. Thora nedskrev senere sine personlige oplevelser, der blev overdraget til min familie af hendes datter og svigersøn i Varde. Hendes øjenvidneberetning er så unik, at jeg har valgt at gengive den uforkortet:

I sommeren 1920 var jeg elev på Skibelund Efterskole, der ligger lige nord for den gamle Kongeå-grænse, og derfor var jeg så heldig at komme til at opleve festlighederne omkring Genforeningen på allernærmeste hold.

Den 6. juli fik vi at vide, at selve Genforeningen skulle finde sted den 9. og 10. juli. Skolen besluttede derfor, at eleverne skulle have fri en uge, så de kunne være sammen med familien i festdagene. Nu kunne jeg godt være rejst hjem til mit hjem i Faster ved Skjern, men min veninde Bertha, som var fra Bevtoft, inviterede mig med hjem til sin familie. Og den invitation tog jeg glad imod.

Den næste morgen var vi så en flok piger, der startede cyklerne og begyndte turen til Bevtoft. Det blev en festlig tur med mange sjove oplevelse, og med både sol og regn.

Fredag den 9. juli vågnede jeg op hos Berthas forældre i bageriet i Bevtoft, hvor der var feststemning straks fra morgenstunden. Alle var festklædte. Der var gæster til morgenkaffe i lysthuset. Sangbøgerne kom frem, og der blev sunget af hjertens lyst.

Efter middag gik alle i kirke. Og selv om det nu var blevet øsende regnvejr, var det en smuk tur gennem den festklædte by, hvor der alle vegne blev flaget med Dannebrog. Også kirken var smukt pyntet. Det var pastor Koch fra Odense, som prædikede. Jeg husker, at det var en god prædiken, og at han bl.a. mindedes de faldne fra Den Store Krig, og som der er opsat en mindetavle over inde i kirken. Der var også barnedåb samme dag.

Udenfor øste vandet stadig ned, så den planlagte friluftsfest måtte flyttes til Forsamlingshuset, hvor der så var fest for børnene om eftermiddagen, og for de voksne om aftenen. Her var Forsamlingshuset fyldt til sidste plads. Der blev holdt mange taler og selvfølgelig sunget et utal af sange. Bevtoft Sangforening var mødt op og underholdte os med vores dejlige fædrelandssange.

Senere gik turen ud på en mark, hvor der blev tændt bål og affyret raketter. Den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tyske ørn, som havde "prydet" grænseovergangene, blev under hurraråb og klapsalver brændt på bålet.

Lørdag den 10. juli skulle Kong Christian 10. komme til Haderslev. Det skulle vi selvfølgelig overvære. Så der blev spændt for jumpen, og vi fik en dejlig tur til byen.

Også i Haderslev var der op til fest. Jeg tror ikke, at jeg så et eneste hus, hvor der ikke var pyntet op med blomster og flag. Der var masser af æresporte og guirlander, og langs med gaderne stod piger med blomstersmykkede kurve og drenge med flag.

Da vi endelig havde fundet en stald til vores hest, hvilket var meget svært, da alt var optaget, gik vi om i den gade, som Kongen skulle komme ned ad. Selv om vi var der en hel time før tiden, var gaden allerede stopfyldt med mennesker. Vi var dog så heldige, at Berthas forældre kendte en familie, som boede i denne gade, og fra deres altan havde vi en fin udsigt.

Endelig kl. 11.30 kom de kongelige. Kongen var til hest, medens dronningen, prinserne og prinsesserne samt hoffolkene kom kørende i fine vogne med blomster og flag. Der var også mange fine herrer med høje flotte hatte. Og der var mange faner og hvidklædte piger med blomsterbuketter. Det syn glemmer jeg aldrig.

Vi blev i Haderslev til hen på søndagen, hvorefter vi tog tilbage til Bevtoft. I Bevtoft nød vi nogle feriedage til vi om onsdagen skulle tilbage til Skibelund. For om torsdagen ville Kongen besøge skolen for bl.a. at afsløre mindesten, så vi elever skulle være med til at pynte op og gøre dagen festlig.

Kl. 14.30 var vi oppe på festpladsen iført vores fineste tøj, men vi kom til at vente længe, for Kongen var 2 time forsinket, Så da han endelig kom kl. 16.30 var vi godt sultne. Der var bygget en tribune, hvor de kongelige skulle sidde. Minister J. Appel fra Askov holdt en festtale, hvorefter kongen talte, og så sang vi: "I Danmark er jeg født".

Nu skulle mindestenen afsløres, men det fik vi elever desværre ikke tid til at overvære, for vi skulle være klar nede i skolens festsal, hvor vi skulle synge, når de kongelige kom. Kongefamilien kørte dog med det samme efter afsløringen, på grund af forsinkelsen, så I kan sikkert forstå vores store skuffelse. Der stod vi med en smuk pyntet sal, vores sange og blomsterbuketter, som skulle have været overrakt til dronningen. Vi sluttede dagen med leg i salen.

Sådan oplevede jeg i sommeren 1920 Genforeningen og en ferie i det genvundne Sønderjylland sammen med min veninde Bertha. En oplevelse jeg aldrig glemmer!

Thora Madsen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Genforeningens bedste gave

Lærer Petersen (PJP) glemte aldrig sin tid som lærer i Bevtoft i Sønderjylland – og beboerne i Bevtoft glemte aldrig ham! Samtidigt med sin lærergerning som førstelærer ved Hornstrup skole holdt han utallige foredrag og skrev mange artikler om især Sønderjylland og sønderjydernes kamp til bl.a. den lokale avis Vejle Amts Folkeblad, hvor han nærmest var fast skribent. PJP skrev også børnebøger og forfattede lokale sommerspil i Hornstrup. Peter Johannes Petersen døde den 14. august 1961 i Grejsdalen og blev begravet med et meget stort følge fra Hornstrup kirke.

Indførelsen af en dansk skole i Sønderjylland i 1920 blev af mange kaldt for "genforeningens bedste gave". Den nye *s*ønderjyske skole var inspireret af de dansksindede sønderjyders egne erfaringer i den tyske tid – herunder også erfaringerne i Bevtoft med lærer Petersen som dansk lærer og kulturel igangsætter.

Forældrene havde med direkte valg til skolekommissionen vidtgående indflydelse på den nye skole i Sønderjylland. Alle medlemmer var folkevalgt, idet der ikke som i Danmark på forhånd var reserveret pladser til præst og kommunalbestyrelse i skolekommissionerne. Den sønderjyske skole blev "folkets skole"!

Først i 1933 og 1949 blev der indført direkte valg til henholdsvis forældreråd og skolenævn i Danmark. Og først med skoleloven af 1958 blev forskellene mellem landsdelene helt ujævnet.

Refleksioner

Den nye (nuværende) grænse holdt, trods flere forsøg fra dansk side om i hvert fald at "få Flensborg med til Danmark". De tysksindede prøvede også at ændre grænsen til deres fordel, bl.a. af de tysksindede krigsdeltagere under nazi-tiden i 30'erne. Her ydede de lokale afdelinger af foreningen af Dansksindede Krigsdeltagere (DSK) en kæmpeindsats for at bevare danskheden i Sønderjylland.

Mindepladen i Bevtoft kirke

I sommeren 1952 var min storebror Jens Peder og jeg med til begravelsen af vores bedstefar, bagermester Peter Marius Petersen, fra kirken i Bevtoft.

Min bedstefar var en kendt mand i den lille by, så præstens tale har sik-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kert været god, men også lang for en 10-årig knægt. Jeg kiggede mig rundt i kirken og fik øje på en stenplade med mange navne på. Jeg kunne godt læse den korte tekst og navnene, men forstod ikke rigtig betydningen.

Til sidst måtte jeg hviskende spørge min mor, Bertha Christine Ladegaard f. Petersen, samtidigt med at jeg pegede på tavlen: "Hvad er det, mor?". Hun tyssede lidt på mig, men svarede dog: "Det er de faldne fra Krigen!". Og så blev der ikke snakket mere om det i denne omgang.

Med hjælp fra mine kære kusiner og fætre i Sønderjylland, den lokalhistoriske forening i Bevtoft, ISL Lokalhistorie i Aabenraa og museet på Sønderborg Slot har jeg nu fået udbygget svaret fra min mor omkring mindetavlen for de faldne fra Bevtoft under Den Store Krig. Herunder har jeg reflekteret over følgende spørgsmål:

- *Hvorfor "valgte" sønderjyderne at gå i krig for Tyskland i 1914?* De ville "hjem til Danmark"!
- *Hvem opretholdt forbindelsen til Danmark før og under Den Store Krig?* Det skete primært på privat basis og initiativ! Efter 1864 blev der arrangeret store sammenkomster på både Skamlingsbanken og i København. Private i Danmark donerede penge til bevarelse af de sønderjyske gårde på danske hænder. Og de, der valgte at "flygte" over Kongeå-grænsen under Den

MINDE OVER BEVTOFT SOGNS FALDNE FRA KRIGEN
BEVTOFT. 1914 — 1918. NEDER-JERSDAL.

Niels Hansen, • 14/5 1883, †/død 3/8 1915
Anton Gubi, • 5/2 1895, †/død 4/5 1915
Chr. Paulsen, • 19/2 1892, †/død 30/8 1916
Morten Jepsen, • 16/2 1894, †/død 8/7 1917
Th. Jensen, • 8/8 1891, †/død 8/8 1918
Chr. Møller, • 27/2 1895, † 7/8 1918
Henh. Sørensen, • 6/2 1896, † 30/8 1918
Max Petersen, • 2/8 1897, † /11 1917

HJARTBRO.

Karl Koch, • 6/8 1898, †/død 10/2 1917
Arthur Wittorf, • 9/7 1898, †/død 21/8 1918

HYRUP.

Chr. Bekke, • 7/8 1885, †/død 23/2 1915
Kristf. Sørensen, • 6/2 1895, †/død 25/8 1915
Marius Jensen, • 13/2 1890, †/død 20/2 1918
Peter Schmidt, • 26/2 1883, †/død 16/8 1916
Hans Giehl, • 22/8 1883, † 6/2 1917
Karl Eichhorn, • 27/8 1896, †/død 25/2 1917
Johs. Eichhorn, • 15/8 1892, † 18/2 1914

Hans Skøtt, • 17/8 1875, †/død 6/2 1917
Chr. Christensen, • 2/8 1895, †/død 26/8 1916
Julius Lønnig, • 3/5 1877, † 20/2 1918

STRANDELHJØRN.

Johan Møller, • 9/8 1891, †/død 9/8 1915
Hans Møller, • 5/2 1893, †/død 22/2 1916
Jørg. Møller, • 31/8 1887, †/død 19/8 1916
Fred. Nissen, • 22/8 1888, †/død 9/8 1915
Axel Nissen, • 20/8 1892, †/død 21/8 1917
Knud Juhl, • 24/8 1894, †/død 23/8 1917
H. Quitzinsky, • 20/8 1895, †/død 3/6 1916
Hans Knude, • 15/2 1896, †/død 23/2 1916
J. Hummelgaard, • 9/8 1884, †/død 7/2 1916
Iver Jørgensen, • 30/8 1879, †/død 26/2 1916
Fred. Perscke, • 26/2 1882, †/død 6/2 1918
M. Winterskov, • 13/2 1897, †/død 1/2 1916
Falle Kudsk, • 29/8 1888, † 1/2 1915

SAT AF BEVTOFT SOGNS BEBOERE.

Mindepladen i Bevtoft Kirke.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Store Krig, blev hjulpet af private personer og organisationer på begge sider af Kongeå-grænsen.

- *Hem sørgede for, at der kom en afstemning i 1920?* Det gjorde sønderjyderne selv med H.P. Hanssen i spidsen! De skiftende danske regeringer var – synes jeg – underligt passive, både efter krigen i 1864 og ved afslutningen på Den Store Krig i 1918.

Forbindelsen over grænsen mellem Sønderjylland og Danmark blev opretholdt, primært på grund af private initiativer på begge sider af grænsen. Specielt på skole- og kulturområdet var der mange succeser, der givetvis havde indflydelse på afstemningsresultatet i 1920, og som også har sat sit præg på den nuværende folkeskole i Danmark.

Ingen kan i dag forestille sig, at Sønderjylland *ikke* skulle være dansk. Bedst udtrykt med Henrik Pontoppidans ord fra 1918: "En røvet datter, dybt begrædt, er kommet frelst tilbage"!

Mogens Ladegaard er lokalhistoriker og arbejdsmiljørådgiver

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I Evald Tangs stue 1926

Gemt i et slægtshistorisk værk findes en åbenhjertig øjenvidneskildring af et møde med folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, der viser sider af hans væsen. Undervejs forklarer han, hvordan navneklude skal forstås. Folkemindesamleren var med til at stifte Vejle Amts Historiske Samfund i 1905.

Af J. M. Lauridsen[1)]

Så gik vejen gennem Grejsdalen og Vejle By til Møllebakken, der ligger højt over byen ved vejen syd på, der går til Fredericia. Her skulle Evald Tang Kristensen bo, men hans bolig[2)] var ikke let at finde, da den var omgivet af et noget tæt buskads, der næsten skjulte huset, som for øvrigt var ret stort. Den gamle folkemindesamler var en lille undersætsig mand med et noget bistert ansigt, indrammet af et stærk gråsprængt, noget strittende hår og skæg. Han var, da jeg kom, optaget af at lege med et par småpiger, og jeg synes, at han manglede bare den røde hue for at minde om en rigtig hyggelig gammeldags nissemand.

Jeg hilste på ham, opgav hvem jeg var og mindede ham om, at jeg engang som 14-årig dreng havde hjulpet ham med at tage aftryk af inskriptionen på min fødebys kirkeklokke.

"Ja så", sagde Evald Tang: "Ja, det er rigtig nok – det var ham Uldal, han udgav en bog om kirkeklokkerne i Danmark,[3)] og så fik han mig til at tage aftryk og beskrivelse af klokkerne i nogle af de mest afsides liggende kirker; men han gav mig ikke en øre for min ulejlighed, ikke en gang et eksemplar af bogen kunne han afse."

Evald Tang var blevet ganske arrig. Jeg søgte derfor at aflede tanken fra dette emne ved at prøve at tale om noget andet. Jeg havde lagt mærke til, at der i boghandlervinduerne i Vejle var udstillet det første ark af Vejle Bys Historie, forfattet af Evald Tang Kristensen.[4)] Jeg hentydede hertil og føjede til, at det jo var et temmelig stort arbejde for en aldrende mand.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Men det var ganske forfejlet, thi Evald Tang bruste op:

"De K…! De vil nok have mig til at skrive byens historie, men de vil ikke give mig noget for det. Nej, nu skriver jeg ikke en linje mere. Så kan de få til at skrive Vejle Bys historie, hvem de vil, det bliver ikke mig. Nu vil jeg til at skrive mine egne erindringer. Og så er det færdigt.

Jeg blev ked af mine mislykkede forsøg på at komme på talefod med Evald Tang og besluttede da at gå lige til sagen; fortalte ham, at jeg var i færd med at samle oplysninger om min slægt, og at jeg havde fået et betydeligt bidrag til efterforskningen ved hjælp af en navneklud, som jeg havde fundet hos en slægtning. Men der var adskilligt, som jeg ikke kunne tyde eller forstå, både med hensyn til navnene og til de figurer, der var syet på den. Jeg ville derfor gerne bede Evald Tang om at hjælpe mig med tydningen af disse.

Evald Tang, hvis sind jo var kommet i oprør, siger så: "Nå, det ville De, ja, her løber så mange, der vil have mig til at yde hjælp, men de vil ikke give noget for hjælpen, de synes alle, at jeg kan bruges."

Nu blev også jeg vred og sagde: "Hvad angår det med betalingen, da tænker jeg nok, vi kan komme til rette om den, men hvis jeg er kommen til ulejlighed, må De meget undskylde, hr. Evald Tang, jeg skal snart forsvinde herfra igen".

Da skete det mærkelige, at den gamle mand bliver ligeså elskværdig og indladende, som han før havde været utilnærmelig og afvisende.

"De er nok alligevel en af mine folk," sagde han: "Kom så med kluden og lad os se på den."

Da navnekluden lå udbredt på et bord, stod han lidt og så på den og sagde så: "Hvem har syet den?"

"Min kone."

"Det er løgn, Deres kone er da ikke 140 år gammel. Her står jo datoen 23. april 1786."

"Nej, men denne er en genpart, en nøjagtig kopi af originalen, der er fire gange forstørret."

"Og farverne er de også nøjagtige?"

"Ja, de er."

"Det er ingen fusker, der har lavet den, ja, jeg mener originalen."

Så måtte vi ind i de andre stuer, der for resten var hele pulterkamre, fyldt med en mangfoldighed af gamle sager. I en af stuerne fandtes adskillige navneklude, nogle ophængte i rammer, andre nedpakkede, og det var kendeligt, at der var en vis vedtagen lighed mellem kludene fra de forskellige tidsafsnit.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Navnekluden, som Evald Tang Kristensen afkodede i 1926. Affotografering: Leif Baun.

Den omhandlede navneklud fra 1786 faldt godt i overensstemmelse med de andre fra samme tid.

Da vi igen kom tilbage til den medbragte navneklud, forklarede Evald Tang den således:

Øverst til venstre ses alfabetets store bogstaver samt talrækken; øverst til højre de små bogstaver samt: "Kiærgaar den 23 april 1786." Dette sidste må være tiden og stedet, hvor kluden er syet. Derunder er syet forskellige former af kroner. Rubrikken øverst i midten indeholder forbogstaverne til familiens navne. De to øverste navne er syet med sort tråd, hvilket betyder, at de begge var døde, da kluden blev syet. Det er sandsynligvis forældrene, mens de efterfølgende bogstaver, syet med gul tråd, sikkert er børnenes navne, hvoraf vel så syersken må være den ene. Læg mærke til, at faderens forbogstav danner forbogstaverne i børnenes efternavne og S. og D. betyder henholdsvis Søn og Datter. I rubrikken til højre herfor skal billederne nok forestille blomster eller buske; mellem de to øverste ses bogstaverne C.P.B. i gul farve, og de står lige ud for den første datters navn A.L.D. ligeledes i gul farve. Det kan tyde på en forbindelse, måske ægteskab. Læg mærke til, at der nedenunder navneregistret findes bogstaverne I.M.B. i sort farve, det kan været et barn

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

af dem, som er død, og længst nede til højre findes bogstaverne G.M.B. i lyseblåt; det kan være et barn af dem, som lever. Tilsyneladende må der være en forbindelse mellem disse tre navne, der alle ender med bogstavet B. I de to kranse, hver på sin side midt på kluden, findes navnene L.L.S. og N.L.S. i lyseblåt, det kan tyde på, at faderen har været gift to gange, og at disse to drenge kun er halvsøskende til dem i navneregistret ovenfor. Det kunne også tænkes at være afdøde hel- eller halvsøskende, men så skulle navnene have været syet med sort tråd.

Indenfor kransene ses to kartoucher (sammenlignende indfatning af våbenskjolde eller lignende). De indeholder bogstaverne M.A. og M.S. med gul tråd, den øverste del af rammen er en krone lig den sidste krone i rubrikken øverst til højre med de små bogstaver. Disse cartoucher kan tyde på at indeholde navne på adelige pårørende, men sikkert er det ikke.

Figuren forneden til venstre er: Et par træer, et sejlskib, et timeglas, et par duer, en kurv med frugt og en hund, menneskets trofaste følgesvend. Det peger alt sammen hen på det timelige eller verdslige, som mennesker står i forhold til: Tid, befordring, dyr, planter og frugter. Figurerne nederst til højre peger derimod på det åndelige og evige. En kurv med blomster, og mærkelig nok igen en hund, en ligkiste, et alter med kalken og ovenover alterlysene. Den gule kronede fugl skal vel symbolisere den helligeånd, og foran denne et kronet Jesusmonogram, J.H.S. = Jesus Homonium Salvator = Menneskenes Frelser. Desuden findes et par fugle i gul farve, den ene stående på den ene cartouche og den anden hævet noget over den anden cartouche. De to bogstaver M.Ø. i sort farve kan ikke forklares. (Mon ikke Margrethe Rosenørn? Hun døde en måned efter dateringen på navnekluden. Hun har selv brugt den samme måde til antegnelse af sit navn på Vilslev Kirkes vestgavl.)

Og endelig nederst i midten af billedet en bygning, som næppe kan være andet end den herregårds hovedbygning, hvor broderiet er udført, altså Kjærgård."

Så vidt kom Evald Tang Kristensen.

Hvis det syede billede skal forestille hovedbygningen på Kjærgård, hvad man vel nok med lidt god vilje kan få det til, må det være den østlige længe set fra gårdsiden, da det underste, murværket under stråtaget har omtrent den samme skikkelse som på billedet, den dag i dag (1934).

Interessantest er over bygningen med vindfløjene og skorstenene og den påbyggede etage, kvist eller frontespice, hvad man nu skal kalde det. Ingen nulevende kan mindes, hvordan bygningens overdel har set ud, men man

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Evald Tang Kristensen og hustru i stuen i Mindebo. (Vejle Stadsarkiv)

ved, at den har været der, og at en senere borgerlig ejer lod overbygningen nedbryde. Det skete på den måde, at han lod hugge en fure hen langs nederkanten af øverste stokværk, hvorefter det lod sig gøre at vælte murene ned i voldgraven. Der fortælles, at murværket var så solidt, at det var umuligt at skille stenene ad, derfor skete nedbrydningen på denne måde.

Da der næppe findes noget billede af den gamle herregård, er det syede billede på navnekluden sikkert det eneste billede, der eksisterer af Kjærgård fra dens storhedstid.

Besøget hos Evald Tang Kristensen blev længere end påregnet, thi da han først rigtig var kommen i ånde, var der ingen ende på alt, hvad der skulle vises og fortælles. Til tider blev han gnistrende arrig for i næste øjeblik at være elskværdigheden selv. Da jeg bød ham betaling for de modtagne oplysninger, blev han vred, ville intet modtage og kaldte det en fornærmelse at byde ham penge. Men jeg fornærmede alligevel Evald Tang på min måde og tog en hjertelig afsked med ham.

Et par år senere var Evald Tang gået bag det store forhæng, der skiller mellem liv og død.[5)]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Noter

1 Teksten bygger på Jens M. Lauridsens "Min Slægtshistorie", der blev udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt i 1943. Teksten er afskrevet og tilføjet noter af Leif Baun. Jens M. Lauridsen (1871-1959) gårdejer og sognerådsmedlem i Vilslev. Hans søn Jannik Lauridsen, blev seminarielærer og sognerådsformand i Jelling. Hans slægtsforskning er ajourført af Laura Holdensen, der takkes for at have gjort opmærksom på beretningen om Evald Tang Kristensen. Laura Holdens bøger hedder: Sejstrup-slægten, Jægersminde-slægten, Slot-Farup-slægten og Knudsen-Vilslev-slægten.

2 Huset Mindebo findes stadig ved Fredericiavej i Vejle. Evald Tang Kristensen lod det bygge i 1897.

3 F. Uldall: Danmarks Middelalderlige Kirkeklokker, udkom 1906.

4 Vejle Bys Historie, redigeret af C. V. Petersen, udkom i 1927. Ideen var opstået omkring 1920 hos Evald Tang Kristensen, som skrev ud fra gamle dokumenter. Først skulle den slutte den 1826, det år hvor Vejles nyere historie begynder med åbningen af havnen. Bogen var på 800 sider. Arbejdsgruppen gik til Vejle Byråd for at høre, om det ville påtage sig risikoen ved udgivelsen. Det ville man godt, men så ville man have mere om sig selv! Sådan blev det naturligvis ikke sagt. Men man foreslog at føre bogen helt op til 1926 og skære beskrivelsen af de ældste tider kraftigt ned, så det hele alligevel kun blev til en bog på 400 sider. Måske noget af Tang Kristensens vrede over bogen kommer fra, at man godt vil bruge hans navn til at sælge bogen, men samtidig forkorter hans tekst voldsomt. Det endte med, at Evald Tang Kristensen står for 58 af de 391 sider tekst, som bogen rummer.

5 Evald Tang Kristensen døde 8. april 1929, 86 år.

Der er i 2013 udkommet en bog om det enorme indsamlingsarbejde, som den gamle folkemindesamler udførte. Den er skrevet af dr. phil. Palle O. Christiansen, og har titlen "Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark: National etnografi og folklore 1850-1920".

Om forfatterne

Jens M. Lauridsen var gårdejer og sognerådsmedlem. Leif Baun er journalist ved Vejle Amts Folkeblad og lokalhistoriker med Jellings historie som kernekompetence.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Skoleminder fra en lille skole

Af Lars Peter Lund

Den gamle Tågelund skole med kun et klasseværelse havde eksisteret i knap 200 år, da min skolegang skulle begynde i 1938. Man kan roligt sige, at det var en noget anderledes skoledag end nu om stunder. Meget er forandret til det bedre, men noget godt er også tabt undervejs, bl.a. nærværet, fortællingen, vel også barnesindets umiddelbarhed, som jeg vil hævde, vi børn dengang ejede mere af end nu om dage. Tiden var jo også en ganske anden på utallige områder og vel ingen generation har nogensinde oplevet større omvæltninger end vi børn født i begyndelsen af århundredet.

I Egtved sogn, som også var Egtved kommune indtil kommunesammenlægningen, var der førhen hele 6 skoler, nemlig foruden hovedskolen i Egtved, Bølling skole, Egtved Skov skole, Vork skole, Tågelund skole og Hjelmdrup forskole. Den sidste var nu nedlagt længe inden de andre måtte lukke i 1960'erne og 1970'erne.

De lange afstande i sognet gjorde, at så mange skoler var nødvendige, thi ellers var vejen blevet alt for lang for de små ben. Til Tågelund skoledistrikt hørte Bøgvad, Egtved Holt, Spjarup, Vollund, Nordbæk, Øster Torsted og Amhede. En skolevej op til skolen kunne godt blive 5-6 km. og det var på gåben både før og i min tid. Cykler var luksus og skolebus var et ukendt ord.

1 til 2 timer gik således let med at komme til og fra skolen, ikke hver dag, vi gik nemlig kun ca. hver anden dag i skole, fordi der som nævnt kun var et klasseværelse og een lærer som på de fleste af skolerne på landet førhen.

Tågelund lå åbenbart centralt i skoledistriktet, men bestod dengang kun af to gårde og skolen. Den var bygget i 1741 af de Lichtenberg, ejeren af bl.a. Engelsholm og Randbøldal papirfabrik samt en hel del fæstegårde og huse i Horsens. Godsejeren var på mange måder en fremsynet mand og ville det bedste for sine fæstebønder, at det så lige blev i Tågelund skolen blev placeret synes dog lidt mærkeligt, distriktet har dog nok oprindeligt været endnu større.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 1: Den gamle oprindelige skole som i min tid var udbygning

Skolens tid omkring 1860 er beskrevet af Leopold Jurgensen i Egtvedegnens museumsblad fra december 1995, derfor skal jeg ikke komme mere ind på skolens historie her, men interesserede kan stadig få eksemplarer af bladet fra dengang, hvor der fortælles om dagligdagen og livet på egnen da forholdene var endnu mere anderledes end i min skoletid for ikke at tale om levevilkårene nu om dage.

Den gamle skole eksisterede kun delvis som udhus i min tid og lå, hvor der senere blev bygget koncertsal/kursusbygning til Musikhøjskolen, der siden købte bygningerne.

Den bygning vi gik i var en rødstens-vinkelbygget skole fra 1919, solidt opført, med klasseværelse i den ene vinkel og lærerbolig i den anden. Huset benyttes den dag i dag som bolig i det kompleks af bygninger på stedet, som siden Musikhøjskolen lukkede, har haft flere ejere.

I ca. 30 år var bygningerne ramme om Musikhøjskolen i Tågelund. Virksomheden var oprindeligt grundlagt i København af S.G. Asmussen, men blev

Fig. 2: De gamle elever fra 1895

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udvidet betydeligt i Tågelund, der var ansat 10-14 medarbejdere, og her blev trykt og forhandlet noder til meget forskelligt musik, udgivet en hel del sangbøger og undervisningmateriale, senere kom der også kursusvirksomhed i en selvstændig bygning. Samtidig blev der bygget flere huse af medarbejderene og nabogården blev købt af multikunstneren Robert Jacobsen. Der skød således et helt kunstnerkvarter op i Tågelund, efter at skolen blev lukket, og det forandrede meget af den uberørte natur på stedet, som var det fremherskende træk, og som jeg husker min skoles omgivelser.

Men tilbage til skolen i 1938. Jeg husker meget godt den første skoledag, der var først i april. Skoleåret gik dengang fra og til april, fordi vi da blev konfirmeret, og var klar til at komme ud at tjene som 14 årige, og april var et passende tidspunkt på året at starte voksenlivet, da var der meget arbejde i marken og brug for alle, der kunne gå bag et spand heste, eller hvis man var pige, hjælpe madmoderen i husholdningen.

(På egnen var jo så godt som hele befolkningen beskæftiget ved landbruget helt op til afvandringen i årtierne efter 2. verdenskrig og tilsvarende var forholdene også overalt på landet).

Min far på Spjarupgård havde også travlt i marken og min mor med de små søskende, så jeg havde fået at vide, at jeg sagtens selv kunne gå op til skolen i Tågelund, jeg vidste, hvor den lå, kendte jo vejen til Torsted i forvejen, hvor et hold – af mine 3 par – bedsteforældre boede, og som vi ofte besøgte med hestevogn.

Jeg må lige indskyde at disse bedsteforældre, Marie og Carl Kristensen, var af den gamle skole. Carl var bestemt ikke landmand, han havde en gl. lastvogn og handlede en del. Han var en ægte lun jyde og kunne fortælle som få. Jeg husker en af hans historier: Med et læs kartofler var han kørt i stå midt i Odense og politiet kom for at bese situationen, bilen var ikke i alt for god stand. Men Carl snakkede som sædvanlig, og det endte med, at han solgte et par sække kartofler på stedet til lovens håndhævere, og han fik så lov at køre videre. Marie var sjællænder, lidt mere jordbunden, hun blev over hundrede år og boede på gården sammen med en søn til sin død. De ejede en meget gammeldags, men hyggelig indrettet gård. I bryggerset stod den store murede bageovn f.eks., og vand hentede man ved pumpen udenfor, staldene var noget brøstfældige, men spændende at udforske, og det var et herligt sted at komme på et par dages ferie som barn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 3: Tågelund Skole

Men det var stadig den første skoledag jeg ville berette om:

Selvfølgelig var det med betuttede miner man mødte frem, i forvejen kendte jeg kun flygtigt en af de andre elever, en dreng der hed Svend Aage, og som boede ved Nybjerg Mølle. Skolevejen var i alle mine 7 år: Op gennem markvejen fra Spjarupgård og gennem skoven hvor jeg krydsede amtsvejen til Billund, derefter ad en skolesti over Holm Jeppesens mark, stien mundede ud i Tågelundvejen nede ved "Lille Ole" i svinget, op ad bakken og så var der igen en skolesti over skolens mark.

Den mark hvor vi skolebørn, (i parentes bemærket, hjalp med høst og kartoffeloptagning de første år, inden læreren til vor tilfredshed lejede marken ud). Vi havde såmænd nok i det markarbejde, der altid ventede os derhjemme. Skolestiernes forløb gik ofte på skrå over pløjeagrene og blev derfor pløjet op om efteråret, man måtte så trampe stien fast igen, og helst inden frosten gjorde jorden alt for knoldet og ujævn.

Men igen tilbage til første skoledag. Jeg var af et andet hold bedsteforældre blevet udstyret med et fint tornyster med en flot klap af sælskind og havde også snørestøvler af læder der gik op til midt på benet. Det stak imidlertid alt for meget fra hvad de andre børn troppede op med, så jeg blev grint lidt ud i frikvarteret, måske nok af misundelse, men derfor lige slemt, især da jeg ikke havde nogen voksen at søge ly hos. De fleste havde deres mor med denne dag, og mødrene sad andægtigt på nogle stole ude ved siden og gjorde os ret anspændte. Nå, det betød, at man var nødsaget til selv at klare situationerne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lige fra begyndelsen og der var det gode ved det, at der ikke var nogen til at rette på en, de andre sad jo og skævede over til deres moder.

Vi nye blev kaldt op og stod rundt om katederet, hvor vi fik udleveret Ole Bole ABC, og snakkede om, hvordan vi nu skulle til at lære bogstaverne og senere stave, så vi kunne læse. Læreren hed Ingemann Petersen, det var nu nok kun ham der snakkede, han var først i trediverne og en udmærket og retlinet person, der havde god pædagogisk sans, erfarede jeg senere, hvilket der også var brug for med det menageri, han skulle styre. Vi var nu langtfra så urolige som børn er nu om dage. Først når der ikke var voksne i nærheden, turde vi rigtigt slå til søren, råbe op og hive og slide i de andre, som børn altid gør og har gjort.

Det gav selvsagt en del uro, når de andre klassetrin skulle arbejde selvstændigt, medens vi små stod oppe omkring læreren. Denne kunne jo umuligt opdage og straffe alle de grimasser og puf man gav hinanden nede bagerst i lokalet. Hvis det blev for slemt kunne vedkommende risikere at komme op at stå ved tavlen og regne et eller andet, dette var meget større straf end at få en ørefigen og blive sat uden for døren. Ved tavlen blev man udsat for alle børnenes opmærksomhed og hvis man så også skrev eller regnede forkert, var der ingen ende på det flove og nedværdigende ved situationen.

På skift var man duks, det betød at skrivehefter og andre af de bøger, der ikke måtte tages med hjem, skulle deles ud fra skabet i hjørnet af klasseværelset. I dette skab blev der også opbevaret en del børnebøger, som vi kunne låne med hjem, når vi behørigt havde kvitteret herfor, og ret hurtigt blev alle disse bøger en kærkommen flugt i fantasiverdenen, som vi børn tørstede efter i vores ret isolerede tilværelse. Duksen skulle også dele blækflaskerne rundt da vi blev lidt større og fik lov til at bruge penneskaft med en skrattende pen. Blæk var i øvrigt et frygteligt fluidum at have med at gøre. Der skulle ikke meget til, før det gav en klat på papiret, især ikke med de dårlige penne vi havde. Senere fik vi lov til selv at købe "patentpenne", de skrev meget blødere og kunne holde bedre på blækket, men mange små fingre har gennem tiderne været sværtet af det forbistrede sorte blæk.

Om sommeren gik Lille klasse med de 4 årgange 4 dage om ugen, men om vinteren kun to dage. Store klasse med de sidste 3 årgange gik så selvfølgelig omvendt, om sommeren var der jo mere brug for de stores arbejdskraft derhjemme hos forældrene.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I min årgang var vi 8, vi var vel så i alt ca. 25 elever i "lille klasse" og blev et par flere inden vi kom i "store klasse". Der kunne være en årgang med kun 3-4 børn og det var slet ikke morsomt at være så lille et hold, men almindeligvis var der nu ikke de store skærmydsler mellem årgangene, vi kom til at føle os som et hold, det var værre at komme op i "store klasse", der kunne man godt blive mobbet og det var ikke nær så sjovt, før vi selv blev de ældste, inden konfirmationen.

Jeg fyldte nu ikke det magiske tal for at træde ind i voksenlivet før en måned efter i det minderige år 1945, så vi var et par stykker, der måtte ansøge biskoppen om at blive lovformeligt voksen.

Ethvert skolebarn husker vel den særlige lugt af halvklamt, svedigt tøj, blandet med madkassens aroma. Ikke mindst ostemadderne kunne være slemme. Vi måtte kun sidde i klasseværelset i meget dårligt vejr, ellers var det ud i frikvartererne. Der blev fyret i kakkelovnen, dens lugt var også markant med det forskellige brænde, vi måtte anvende under krigen, og som vi ofte måtte hjælpe med til at få samlet i skoven udenfor, men der blev også fyret med tørv og en smule koks.

Krigen kom ikke til at påvirke vores skolegang væsentligt de første år. Den 9. april 1940 havde vi alle set de mange fly på vejen til skole, ja vi blev vækket af det forfærdelige spektakel, motorlarm var jo ret ukendt for os, og selvfølgelig spekulerede vi over årsagen, men det var først ved 11 tiden vi fik at vide at landet var besat og læreren gav os fri. Resten af dagen lå vi og "skød" flyvere ned bag hvert dige, men det var også de eneste tyskere, vi så i lang tid.

Vi mødte altid kl. 8 om morgenen, havde 5-10 minutters frikvarter hver time indtil kl. 12, hvor vi fik fri 1 time og havde så time igen, som regel til kl. 15.

En lang dag, jeg tror dog nok vi små i begyndelsen fik fri til middag.

Det store spisefrikvarter blev brugt til at lege i, mest ude i Paradisbakkerne eller nede ved skovsøen, ikke sjældent løb tiden fra os og det var ikke så godt. Ingemann Petersen stod da i døren og gav hver enkelt en lussing, efterhånden som vi passerede, der var ingen trængsel for at komme først, for vi vidste jo han efterhånden blev træt i hånden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Men det var så spændende at lege sammen i skoven, derhjemme var vi ikke andre end søskende til at udfordre hinanden og det var noget andet. De fleste børn havde ret langt til naboer, så alle var altid meget opsat på at komme i skole, selv i de hårde krigsvintre var skolen fyldt. Selv med megen sne, tiggede man om at komme af sted, vi løb på ski til skolen og til middag ud på de stejle bakker i "Hans Christians indhegning". Skiene var lavet af den lokale snedker i Egtved, som regel med et stykke drivrem til bindinger og træskøjter med jernmeder bundet med sejlgarn til træskostøvlerne var også brugt flittigt, vintrene var virkelig strenge i disse år.

Men om sommeren var det selvfølgeligt røver- og soldateroverfald, der var den mest populære leg.

Inden besættelsen havde egnen haft indkvartering af danske soldater det meste af efteråret og vinteren. Vi børn fulgte med stor interesse deres manøvrer, der ofte foregik i Tågelundskovene og derfor lærte vi en del om soldaterlivet. Tyskerne derimod så vi næsten intet til under resten af krigen. Dog kunne vi på amtsvejen indimellem se deres køretøjer på vej til Vandel flyveplads.

Gymnastik var et ukendt ord i Tågelund, men læreren skulle have lidt legemsøvelser med os, og da han altså afskyede gymnastiske øvelser, fik vi lov til at spille rundbold og langbold.

Selvfølgelig legede vi også Antonius, der var meget populært. Det var en leg med et hold på hver sin side af sprøjtehuset, man kastede bolden over taget og hvis man greb den, måtte man løbe om hushjørnet og råbe død. Alle

Fig. 4: Leg i frikvarteret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 5: Det gamle sprøjtehus står stadig ved Egtved Skov Skole, men er en sjældenhed i dag

skulle da stå stille, og hvis griberen kunne ramme en fra det andet hold, måtte vedkommende skifte over til griberens hold.

Et sprøjtehus med en brandsprøjte på hjul stod ved hver skole dengang, nu er der kun huset tilbage ved Egtved Skov skole. Jeg husker aldrig sprøjten i Tågelund var i brug. En gammel sprøjte fra Bredsten, magen til den vi kendte, kan stadig ses på museet Højvang.

En lidt grovkornet leg med erotiske undertoner havde vi også. Det gik ud på at man havde en gård med mennesker og husdyr, og hver havde sin rolle i legen og så skulle man lave alle de gøremål og handler som sådan en bedrift nu engang havde året igennem. Det var meget opfindsomt til tider og både piger og drenge deltog med entusiasme, dog nok mest drengene husker jeg ret.

Da vi blev ældre og kom i "store klasse" var det in at spille Whist, det foregik på loftet i det gamle skolehus, der kunne vi også ryge tobak uden at læreren opdagede det. Tobak er nu et for stærkt ord, for det var kirsebærblade eller,når det gik højt, lidt danskavlede tobaksblade, der ikke var meget bedre. Det gik også fint med både det forbudte kortspil og piberygningen, indtil Henrik en dag ikke havde fået slukket ordentligt og der gik ild i hans tøj midt i timen. Da blev der en større opstandelse, hvor vi måtte bekende opholdet på loftet og vi fik det hele konfiskeret og besked med hjem, at vi ikke havde opført os ordentligt. Det sidste var ikke så morsomt for nogle af drengene.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 6: Det gamle skolehus i Tågelund, hvor vi spillede kort på loftet.

Leg var een ting, at vi skulle lære noget bogligt var dog hovedårsagen for vores skolegang, der vel i dag kan se lidt besynderlig ud, men vi lærte nu ikke så lidt endda, hvis vi ellers selv var interesseret deri. Timerne i religion, historie og geografi var altid fælles for de forskellige alderstrin. Derimod var læsning, skrivning og regning meget individuelt, ikke alene for årgangen, men man arbejdede i sagens natur ret selvstændigt og ventede ikke på hinanden, ellers var vi måske heller ikke kommet ret langt i de forskellige fag, der var nogle elever, som var ordblinde og de fik ikke megen hjælp. Hvor skulle læreren også få den nødvendige tid dertil?

De førnævnte fællesfag var Ingemann Petersen en sand mester i at gøre levende for os.

Øjnene var blanke efter en times danmarkshistorie, hvor drabelige slag var udkæmpet, eller man var betaget og rystet over, hvordan Jesus kunne gøre sine underværker. Det må have været sand fortællekunst, ellers havde det ikke stået så stærkt i min erindring.

Ingemann Pedersen interesserede sig derimod vist ikke særligt for regning, der var vist ingen af os der drev det særligt vidt i regneopgaverne.

Og her er den største svaghed ved alle disse små skoler med kun en "degn" som eneste underviser. Æ degn var jo det navn læreren altid blev kaldt i omtale, aldrig i tiltale.

Alt for mange elever har været prisgivet denne skoleform, der har været

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 7: Tågelund skole og eleverne i "lille klasse" 1941, jeg står til højre for lærer Pedersen

i orden mange steder, men også har været for dårlig, hvor læreren ikke har magtet den alt for store opgave det i virkeligheden var, at være eneansvarlig for 50 til 80 elever. Uden kolleger eller kurser at støtte sig til, man forstår det kunne gå galt, men i Tågelund var børnene nu alt i alt godt hjulpen – måske lige regning undtaget.

Drengene og pigerne sad altid i hver sin række, hvor skolebordene stod, med to elever ved hvert bord med fælles blækhus i midten, og hvor der var plads under den skrå bordplade til bøger og madkasse på en smal hylde. Om morgenen stod vi op når læreren kom ind, og dagen begyndte altid med en morgensang og fadervor. Sang havde vi ikke så meget af, jeg husker en gang vi havde en vikar, der ville gøre lidt mere ud af sangtimen, derfor skulle vi på skift synge et vers solo og det lød ganske jammerligt for de flestes vedkommende, men til stor moro for os alle.

Der var to højdepunkter gennem året på skolen. Udflugten og juletræsfesten. Inden sommerferien skulle vi af sted, gerne med toget, sjældent med rutebil eller hestekøretøj. Som regel til et sted, hvor vi også kunne bade et par gange afsluttende med biografbesøg, det sidste var for os den helt store oplevelse, da vi yderst sjældent havde lejlighed til at se film. Madpakken var den dag noget særligt og et par sodavand var der i tasken, hvilken flothed.

Juletræet 5. juledag med "Lille Ole" som julemand og hans kone til at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bage var også noget, vi så frem til. Her havde vi lejlighed til at holde en pige i hånden under sanglegene, der blev fniset og røget lidt dansk tobak i smug, jo man var ved at blive voksen – mente vi i hvert fald, som 12-13 år.

Der var sådan set nok en begivenhed i skoleåret, nemlig når skolekommissionen kom til "eksamen" eller overhøring var det vel nærmest. Forældrene var også velkommen den dag (mine så jeg nu aldrig).

Det var nu nok mest læreren, der blev bedømt, han sørgede nu altid for at spørge dem, han vidste ville svare så nogenlunde på spørgsmålene, jeg husker ikke at vi var særlig nervøse for dagen.

Vi havde lidt pænere tøj på den dag der var eksamen – hvilket nu heller ikke gjorde den store forskel – under krigen var alt vort tøj noget omsyet og det var mere eller mindre et skrækkeligt antræk, og som regel stumpede det på ærmer og bukselængde, vi voksede jo for hurtigt og det var umuligt at få nyt.

Et par gange var der luseudbrud, og en enkelt gang fnat slap vi heller ikke for. Sæbe var der ikke for meget af, det var dog vist nok den samme familie, vi kunne takke for angrebene. Det lugtede grusomt, når man var smurt ind i den salve, der skulle udrydde skabet, og alle derhjemme måtte igennem den samme prøvelse med kogevask af alt sengelinned.

Inden vi kom ud af skolen, var de fleste drenge begyndt at gå til husflid om vinteren. Altså måtte vi af sted igen, da det var blevet mørkt om aftenen og det kunne godt være lidt uhyggeligt selv at finde vejen gennem skoven og ad stien til Tågelund. Undervisningen foregik i den gamle bygning, der oprindelig havde været skole, i det gamle klasseværelse, hvor husflidsforeningen holdt til, og hvor læreren og en gammel tømrer, Karl Eriksen, holdt justits og lærte os at save og høvle mm. Jeg tror nu de fleste kom der for adspredelsens skyld, vi havde ikke så mange andre fornøjelser. Lidt blev der dog fremstillet, husgeråd, stærekasser og småmøbler, og alt blev behørigt udstillet ved en festlighed en gang om året.

Nogle enkelte møder for de voksne var skolen også ramme om, ligeledes den kvartalsvise udlevering af rationeringsmærker under og efter krigen, som de lokale sognerådsmedlemmer stod for. Peter Styrbæk, Laurits Knudsen, Smidth Jøker og Hans Jensen var de sognerådsmedlemmer jeg husker. Også som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 8: Tågelund Skole nedlægges efter 222 år i 1963. Skolen ombygges til musikforlag i 1964

valglokale fungerede skolerne, i det hele taget var lokalbefolkningen meget kede af det, da der blev så få børn i skoledistrikterne, at der ikke var nogen vej tilbage. Afvandringen fra landbruget havde været så massiv i disse år, at der ikke var anden udvej, og dermed havde de små skoler udspillet deres flere hundredårige historie.

For at børnene kunne få en tidssvarende uddannelse måtte man nedlægge skolerne i 1960'erne, lade eleverne transportere med skolebus, og bygge en stor central skole i Egtved, der kunne tage 4-500 børn i alt, og som snart måtte udbygges til det dobbelte antal elever, da samtidig skoletiden blev forlænget og øget med overbygning og mulighed for at tage realeksamen.

Om forfatteren

Lars Peter Lund, mangeårig redaktør af Egtved Museumsforenings medlemsblad.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Klinikkens Historie

Tandlægerne Boulevardhuset

Artiklen er en nøgtern fortælling, der afspejler de sidste 100 års udvikling i et erhverv, som alle er i jævnlig berøring med livet igennem

Af Jørn Lillemark med indledning af Lars Bjørneboe

Indledning

Den 31.3. 2010 gik tandlæge Jørn Lillemark, Horsens, på pension. Lokalhistorie for Sydøstjylland har fået lov at bringe beretningen om hans tandlægeklinik, Tandlægerne Boulevardhuset, og dens historie fra 1920 til 2010. Det er en nøgtern fortælling, der afspejler de sidste små 100 års udvikling i et erhverv, som alle er i jævnlig berøring med livet igennem og som sammen med en række andre professioner og liberale erhverv(f.eks. læger, advokater, kiropraktor, bedemænd og frisører, for nu at nævne et par stykker) danner rygraden i nutidens større danske bysamfund.

Tandpine og dårlig ånde har alle dage været en menneskehedens mindre, men alligevel plagsomme vilkår. Arbejdet som tandlæge havde været igennem en lang historie indtil det i slutningen af 1800-tallet kom i mere faste rammer. I Danmark oprettedes Danske Tandlægers Forening i 1873 og Tandlægeskolen og dermed den formaliserede tandlægeuddannelse i 1888. Baggrunden var tidens mange tekniske opfindelser, der medførte at flere patienter kunne behandles på kortere tid og at behandlingen ikke længere kun handlede om tandudtrækning. Fra at være forbeholdt de absolut få blev egentlig tandbehandling nu tilgængelig for flere og flere, en udvikling som er fortsat op til vore dage.

Lige så lidt som lægegerningen var udviklingen i tandlægegerningen lige ud af landevejen. Jørn Lillemarks beretning antyder et par af vanskelighederne: de stadigt større økonomiske krav til etablering af klinikker med moderne udstyr, forholdet til og konkurrencen fra tandteknikerne (som her blev løst

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tandlægeklinik ca. 1900. Tandlægeerhvervet har sine rødder i barberfaget. Da tandlægerne skilte sig ud som et selvstændigt erhverv i slutningen af 1800- tallet, tog de barberstolen med, komplet med nakkestøtte og holder til askebægret til cigaren. På billedet er askebægret dog skiftet ud med en skylleskål. Til venstre ses det berygtede trædebor, som tandlægen selv betjente. (Foto: Dan Slott)

da Lillemarks forgænger startede sin egen tandteknik) og endelig forholdet til den offentlige (kommunale) tandpleje.

Måske kunne fortællingen om tandlægeklinikken i Horsens inspirere andre til at fortælle historien om deres profession og arbejdsplads i det sydøstjyske?

Tandlæge Niels Kristian Haahr

1920-46

Første gang tandlæge Haahr havde en annonce i Horsens Folkeblad var den 1. okt. 1920.

Haahr kom fra Randers og startede ny klinik på adressen Jessensgade 5. Familien havde privat bolig og klinik på samme adresse. Haahr var født i Hodde Sogn 28. feb. 1879. Tandlægeeksamen i Kbh. 1905. Det var i øvrigt det år, hvor man i tandlægeforeningen mente, at nu var Danmark stort set dækket med tandlæger, idet der var mindst 1 tandlæge i hver købstad. Ingen af de 3 børn blev tandlæge. Haahr var en mindre mand, og efter hvad flere af de ældre patienter har fortalt, var han ret hård i sin måde at behandle på. Haahr har sandsynligvis ejet ejendommen nr. 5, eftersom der i arkivet findes tegninger til udvidelse / ombygning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tandlægeklinik ca. 1910-20. Flere af genstandene stammer fra tandlæge Warrers klinik i Banegårdsgade i Aarhus, mens nogle dele er fra andre klinikker. Bemærk dagligstuemiljøet, som skulle markere afstanden til hospital og sygdom. Stolen har udviklet sig til et lille mekanisk vidunder. Skylleskålen er blevet et selvstændigt møbel, mens bordet med svingarmen til redskaber m.m. er dukket op. (Foto: Steno Museet, Aarhus Universitet, ©)

Engang i 1940'erne arbejdede en nevø til tandlæge Haahr på klinikken med henblik på at overtage praksis, men kemien passede ikke, så nevøen flyttede til Vejle (eller Fredericia?) og drev klinik der. I stedet kom Anker Wilmer Petersen ind i billedet og overtog praksis i 1946. Efter måske 2 års ansættelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tandlæge A. Wilmer Petersen

1946-1973

Wilmer begyndte som nyuddannet cand. odont. i 1940, kun 22 år gammel, i Randers. Han blev meget ferm til tandekstraktioner, idet han havde fået en fantastisk rutine på "blodklinikken", på onsdage, når det var torvedag. Da kom folk ind fra landet, for at få dårlige tænder fjernet. Wilmer flyttede senere til Silkeborg og fik ansættelse hos tdl. frk. Kirkegaard.

Wilmer var født i Esbjerg 1917.

Det vides ikke præcist, hvornår Wilmer kom til Horsens og om han først var assistent, inden han i 1946 blev klinikejer. Sammen med tdl. Markholdt og tdl. Kolstrup oprettede Wilmer Horsens Dental Laboratorium, som alle tandlæger kunne bruge. Som ansat tandlæge hos de 3 indehavere, SKULLE man benytte dette laboratorium. Med årene blev laboratoriet grobund for adskillige nye laboratorier både i Horsens og andre byer. Ofte startede en laboratorieleder for sig selv, når han havde fået opbygget en god kundekreds. Wilmer var mest interesseret i, at laboratoriets arbejde var af høj kvalitet, mens Markholdt gik mest op i det økonomiske, så bølgerne kunne gå højt mellem de to, dog uden at de blev uvenner.

Wilmer giftede sig i 1954 med en norsk pige. Pladsen i nr. 5 blev efterhånden for trang, 3 rum til klinik og 3 rum til privat. Klinikken flyttedes derfor i 1959 til 1. sal i Horsens Sparekasses ejendom Jessensgade nr. 1. Her indrettedes 4 helt ens nye klinikker, samt røntgenrum med klinikkens eneste røntgenapparat. Familien flyttede senere i villa ved Strandpromenaden.

Jørn Lillemark (født i Horne v. Fåborg 1943) blev ansat 9. sept. 1970 til afløsning af den ene af 2 tandlægeassistenter. Efter tandlægeeksamen i 1969 var Lillemark militærtandlæge på Varde Kaserne. Herefter flyttede han som nygift ind i en af Wilmers lejligheder. Han havde 2 i byen, som tandlægeassistenterne helst skulle leje, og det var et krav, at man skulle bo i Horsens. Som ansat tandlæge var man selvfølgelig Des med chefen, men man skulle også være Des med klinikassistenterne.

Arbejdstiden var fra kl. 9 til 17.30 med1½ times frokostpause – så man kunne nå hjem til familien. Klinikken havde åbent hver lørdag fra kl. 9 til 13, man skiftedes til arbejde hver anden lørdag. Senere blev det til en frieftermiddag i den uge, hvor der var arbejdslørdag.

Horsens Tandlægeselskab havde i mange år en vagtordning, hvor tandlæ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

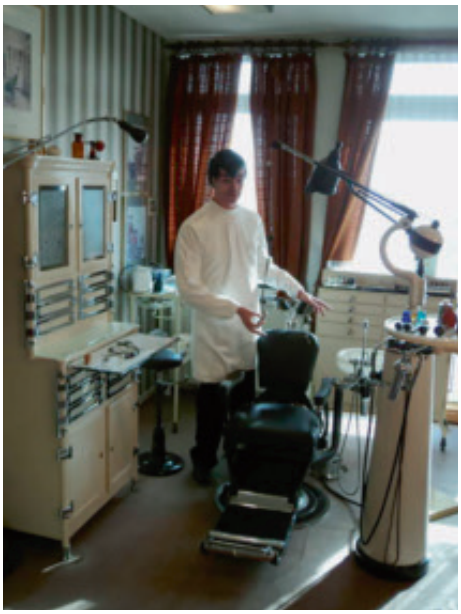

Tandlægeklinik ca. 1950. Det nye motordrevne bor dukkede op allerede omkring 1920 (som et produkt af udviklingen af den elektriske symaskine!). En række tekniske og behandlingsmæssige nyskabelser i 1930'erne og 40'erne betød, at hvervet igen nærmede sig hospitalsverdenen, der havde stor succes i disse år. Skiftet markeredes med det hvidmalede inventar og tandlægens hvide kittel. (Foto: Dan Slott)

gerne på skift behandlede nødpatienterne i weekends og på helligdage. Senere overgik vagtordningen til Vejle Amt og derpå til Regionen.

Horsens Tandlægeselskab holdt 2 forårsmøder og 2 efterårsmøder – helst. Der var en kunstcirkel. Den indkøbte kunst kørte på skift rundt blandt klinikkerne, og efter et år blev der indkaldt til spisning med damer (gule ærter) og holdt auktion over kunstværkerne. Klinikkens tandlægemøder foregik efter arbejdstid ude i byen – så var der gang i raflebægrene. 1.feb.1971 fratrådte tandlægeassistent Steffen Riis for at starte ny klinik i Assens. Riis havde taget sig af arbejdet med tandregulering, efter at have arvet det fra en tidligere assistent. Dette arbejde, 2 eftermiddage om ugen, gik nu til Lillemark –patientgruppen bestod af ca. 40 børn i alt. Nærmeste tandregulerings-specialist var i Århus, så mange forældre kunne ikke klare at rejse så langt (fri fra arbejde mv.). Wilmer havde ikke held med at få ansat en afløser før til 1. august. Der var således kun to – men meget travle tandlæger – på klinikken i et ½ år. Cand. odont. Johs. Klit Kirch blev den nye assistent – lige fra tandlægeskolen. Langt hår, fuldskæg og åben sportsvogn og godt humør. Han havde forlangt en moderne klinik til liggende patient og det fik han. Kirch sagde konsekvent "du" til alle (undtagen Wilmer). Så da blev vi alle dus med klinikassistenterne.

Wilmer var også fængselstandlæge på Horsens Statsfængsel onsdag formiddag. Andre hverdage kunne det hænde, at en fange med behov for akut

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

behandling kom på klinikken i Jessensgade, ledsaget af 1-2 betjente. En gang flygtede en fange ved at hoppe (!) ud af vinduet til bagtrappen fra toilettet, kun træskoene stod tilbage, så da fik de 2 betjente travlt. Da smitsom leverbetændelse blev almindeligt, især blandt stofmisbrugere, stoppede Wilmer på fængslet, fordi en fange påstod, at han var smittefri og krævede tandbehandling. Men kunne man nu stole på, at han var smittefri?

Wilmer Petersen og J. Lillemark

1973-1978

Efter ca. 2 års ansættelse begyndte Lillemark at se sig om efter et sted at starte egen klinik – som det var almindeligt den gang. Han havde nu fået det første barn og var blevet husejer i Stensballe. En dag beklagede Wilmer sig over det administrative arbejde, hvortil Lillemark spontant foreslog ham at sælge en af klinikkerne. Efter et par ugers overvejelser sagde han, at han var interesseret, men så skulle klinikken deles lige over. Handelen gik i orden pr.1. juli 1973 med virkning fra 1.jan. Som kompagnoner blev de også dus.

I 1976 eller 1977 begyndte vi så småt med EDB. Alle regningskopier blev sendt til LID (landbrugets ID Central), hvorefter vi fik tilsendt udskrifter og statistikker i lange EDB-baner.

I 1975 tilbød Sparekassen mere plads mod vest. En udvidelse kunne finansieres over huslejen. Klinikken fik tilføjet 2 behandlingsrum mere, samt en sterilisation, så der nu var 2, en i hver ende, et toilet mere, børneventeværelse, personalerum (hidtil havde klinikassistenterne benyttet røntgenrum og sterilisation. Tandlægeassistenterne holdt til på chefens kontor) og omklædningsrum for klinikassistenter. En fuldtidstandlæge mere blev ansat, så der nu var 4 tandlæger på klinikken. I de varme somre 1974 og1975 fik vi installeret Daikin-klimaanlæg, så vi kunne holde ud at arbejde, når det var meget varmt vejr. Alle klinikkens vinduer var sydvendte.

I efteråret 1977 døjede Wilmer med smerter – hoften – men han var sej og holdt ud. Kort efter at have fejret sin 60-års fødselsdag måtte Wilmer sidste uge i jan. 1978 lade sig indlægge på Horsens Sygehus for prostatabehandling. Efter 2- 3 uger på hospitalet indså han, at han ikke mere kunne arbejde fuldt ud – om Lillemark ikke ville overtage hele klinikken? Det ville han helst ikke, men han kendte tdl. Jens Simonsen, som boede i byen, og var ved at planlægge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tandlægeklinik ca. 1960. Den integrerede tandlægestol, en 'unit', som den hedder i fagsproget, med bor, skylleskål, lampe og arbejdsbord på svingarm er nu standard.

at starte egen klinik i Horsens. Simonsen, Wilmer og revisor Braundal fik en handelsaftale på plads. Det blev Wilmers sidste handling, han døde den næste morgen den 1. marts. Gunner Petersen (Nær bekendt af Hr. og fru Wilmer) fra Horsens Sparekasse orienterede alle på klinikken om dødsfaldet, hvorefter klinikken blev lukket resten af dagen og alle tog hjem.

Wilmer var en meget dygtig tandlæge. Han var f.eks. tidligt meget aktiv med paradentosekirurgi, og han var meget kvalitetsbevidst. Han var meget afholdt af mange patienter, bla. på grund af hans fine humor. Der blev grint meget på hans klinikker, men nogle syntes, han tog lidt hårdt fat, når der skulle laves tænder.

J. Lillemark og J. Simonsen

1978-1999

Jens Simonsen, som midlertidigt havde job i Viby ved Århus, kunne starte på klinikken allerede 1. april 1978.

I august 1979 ansattes Anne Birte Risager, nyuddannet fra Århus Tandlægehøjskole. I løbet af 1980-erne var hun på barselsorlov 4 gange. Der blev behov for en tandlæge mere, dog var alle 5 tandlæger ikke på fuld tid. I 1983 blev indehaverne opmærksomme på, at lejekontrakten snart udløb, og at den ikke var tidsubegrænset! Et møde med DK- Sparekassens direktør om forlængelse, kunne ikke accepteres, man ønskede selv at benytte lokalerne! Klinikken

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

måtte altså flyttes et andet sted hen. Der var flere muligheder, bla. klinik på to etager i nr. 5! og med dårlige P forhold. Overvejelserne endte med at tilslutte sig Orla Kjeld Bothes "Boulevardhus"- projekt, hvor et krav om elevator blev opfyldt. Sparekassen kontaktedes, om det ikke var noget værd for dem, at vi kunne rømme lokalerne 1 år før nødvendigt? Jo! De ville give et pænt beløb til hjælp til flytningen og en "vandkunst" af billedhugger Græser. Vandkunsten findes stadig i klinikkens venteværelse.

1. febr. 1986 flyttedes klinikken til Boulevardhuset nr. 5, 1. sal, hvor der stilledes 344 m2 til rådighed. 6 klinikker indrettedes, alle med røntgen, og 3 klinikker var med nye units.

Lillemark og Simonsen lagde vægt på, at klinikken alle hverdage skulle være åben for patienterne; alle lørdage og ferier arbejdede tandlægerne på skift, ligesom man deltog i byens vagtplan.

I 80'erne opstod der interesse i privat praksis (og i den kommunale tandpleje) for at gøre noget ekstra for plejehjemsbeboere. En lille kreds af byens tandlæger, hvor Lillemark var med, tilbød områdets plejehjem lysbilledforedrag for personale og beboere, vurdering af tandproblemer og visse behandlinger på plejehjemmene. Senere blev der holdt en række møder på Boulevardhusets klinik med bl.a. kommunens cheftandlæge for at få oprettet en omsorgstandpleje. I begyndelsen var planen at kommunens tandlæger skulle udføre en opsøgende og forebyggende funktion og de privatpraktiserende tandlæger den egentlige behandling. Det endte med at kommunen tog hele området.

I 80erne begyndte tandlægerne at tilbyde laboratoriefremstillede keramikindlæg til patienterne (og plastindlæg). Senere udvikledes forskellige maskiner til klinikkerne, så tandlægen selv kunne fremstille keramikindlægget, mens patienten ventede. Klinikken købte en slibemaskine, som kunne fremstille et indlæg ud af en lille klods keramik, men det krævede stor øvelse, og det kunne være meget drilagtigt. Prisen blev sat lavt for at komme i gang, så der blev fremstillet en del. Da prisen blev mere realistisk, og plastmaterialerne blev så gode, at de kunne konkurrere i holdbarhed, døde den nye metode ud, og vores ved anskaffelsen meget dyre slibemaskine er nu overdraget til den medicinhistoriske afdeling på Steno Museet i Århus.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Snart efter flytningen i 1986 blev behovet for de håndskrevne regninger så stort, at der blev behov for flere hænder i receptionen. Da besluttedes det at gå ind i computeralderen. Det skete ikke uden mange drillerier, ofte blev klokken over 18, inden dagen kunne sluttes. Med tiden anskaffedes flere computere i netværk og et tandlæge-edb-program.

I 1989 oprettede de 2 indehavere hver deres Aps. I jan 1992 etablerede en af klinikkens tandlægeassistenter egen klinik i Århus, og ny tandlægeassistent blev Jens Erik Lindegaard Madsen. Han kom fra en stilling i Ulfborg. I 1997 løb Simonsen desværre ind i flere perioder med sygdom, så sygemelding var nødvendig. Flere vikarer var ansatte i varierende perioder. Tandlæge Tina Tarp Løbner startede på klinikken som vikar for Simonsen i nov. 1997 og blev senere fast ansat på klinikken. Hun kom fra en stilling i Beder.

Sidste gang Simonsen arbejdede på klinikken var i august 1998. Han måtte fratræde ved årets udgang. Han var en dygtig og kvalitetsbevidst tandlæge og han gjorde en stor indsats i forbindelse med indføring af edb på klinikken.

Fra 1. jan. 1999 var Jørn Lillemark eneejer efter at have overtaget Jens Simonsens andel. Ingen af klinikkens øvrige tandlæger var parate til at blive klinikejere, så Lillemark påtog sig at skulle være eneadministrator, men hele personalet lovede at hjælpe.

Tandlægerne Boulevardhuset

1999-2005

Omkring årtusindskiftet kom en dansk fremstillet Laser-maskine til parodontitisbehandling på markedet. Efter et meget overbevisende kursus i Brædstrup anskaffede klinikken en sådan maskine. Men efterhånden faldt entusiasmen, nok fordi resultaterne ikke var væsentlig bedre end brug af håndinstrumenter, men ofte lidt smartere og mindre generende for patienterne. Laseren er dog endnu ikke kommet på museum!

I 1999 udvidedes behandlerteamet, der nu bestod af 5 tandlæger og 6 klinikassistenter, med en tandplejer. I efteråret 2004 var Lillemark interesseret i at få en kompagnon igen. Det forløb endte med at hele klinikken blev overtaget af 2 af klinikkens tandlæger: Anne-Birte Risager og Jens Erik Madsen, med virkning fra 1. marts 2005. Begge havde arbejdet i mange år på klinikken, 2 meget dygtige og samvittighedsfulde tandlæger.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jørn Lillemark blev 62 år i marts 2005, men fortsatte som ansat tandlægeassistent i endnu en årrække på sin gamle klinik.

Tandlægerne Boulevardhuset

2005-

Opvaskepigerne afskaffedes og en dentalopvaskemaskine indstalleredes i sterilisationen, dertil en opvaskemaskine i personalerummet.

Efter overtagelsen er fem af tandlægeklinikkerne blevet renoverede, med helt nyt udstyr, og efter en pause, er der igen en tandplejer, Eva Streit, ansat. I 2009 forlod tandlæge Jens Hartlev klinikken for at videreuddanne sig, og hans patienter er overtaget af tandlæge Jens Bang.

31. marts 2010 blev Jørn Lillemarks sidste officielle arbejdsdag før han lod sig pensionere. Et par dage mere blev dog nødvendige for at få de sidste 2 patienter helt færdige

Fredag 9. april holdtes afskedsreception med efterfølgende middag. Det var over vældende så mange mennesker der kom forbi med gaver og gode ønsker for fremtiden. Lillemarks patienter er overtaget af tandlæge Martin Svendstrup.

I næsten halvdelen af klinikkens 90 års eksistens er patienterne blevet mødt i receptionen med et glad smil og en frisk bemærkning fra klinikkens mest trofaste støtte, klinikassistent Anni Viola Laursen, til dagligt kaldet Lause. Hun har været på klinikken i 44 år, og til stor beklagelse planlægger Lause at gå på velfortjent pension i 2011. En stærk loyalitet er karakteristisk også for andre klinikassistenter. De bliver, og bliver og bliver! Flere har været på klinikken i mere end 30 år.

Jørn Lillemark var tandlæge indtil 2010.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kampen om Hjørnehuset i Horsens 1996

Få ting kan som lokalplaner bringe sindene i kog. I 1995-96 vakte det voldsomt røre i Horsens, at byrådet vedtog et forslag til en lokalplan der tillod nedrivning af nogle bygninger i midten af Horsens. Her fortælles historien om hvordan det gik til at bygningerne stadig står der hvor de hele tiden har stået!

Af Lars Bjørneboe

I 1995-96 vakte en lokalplan voldsomt røre i Horsens. Lokalplanen åbnede mulighed for, at ejeren, forsikringsselskabet Alm. Brand, kunne nedrive bygningen på hjørnet af Torvet og Kattesund, også kaldet Hjørnehuset, og en række bygninger på Kattesunds sydside. Debatten viste, hvor konfliktfyldt planlovens krav om høring kunne være, men også hvilken dynamik en heldig løsning kunne skabe. Kampen om Hjørnehuset blev skelsættende for forholdet mellem borgmester, byråd og borgere med hensyn til holdningen til byudvikling og bevaring. Endelig er debatten interessant, fordi den i særlig grad udspillede sig i Horsens Folkeblads spalter og derved blev en af de sidste store lokalpolitiske debatter i Horsens, før internettet og de sociale medier holdt deres indtog og ændrede vilkårene for den demokratiske proces.

En købstad under forvandling

Horsens var, ligesom de andre gamle købstæder i Østjylland, under forvandling i 1980erne og 90erne. Opførelsen af det nye rådhus i 1985 lukkede op for udviklingen af en hel ny bydel syd for Søndergade. Tidligere havde det meste af byens liv udspillet sig omkring Søndergade. Nu fik man øje for mulighederne syd for det gamle centrum og videre mod vest, hvor FDB i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1990-91 byggede et stort varehus OBS!. Men gamle vaner er svære at komme af med! Byens borgere opfattede stadig Søndergade, Torvet og Borgergade (Søndergades fortsættelse mod øst) som byens centrum og vigtigste handelsstrøg. Men spørgsmålet var om det ville blive ved med at være sådan. Alle var klar over at eksistensen af dagligvarebutikker ville blive afgørende. Kvickly på Søndergade lukkede i 1990 efter åbningen af OBS! og Biledgårdcentret (det nuværende Bytorv Horsens) i Søndergades vestlige ende rummede ikke dagligvarebutikker. Dermed blev Løvbjerg-centret i Borgergade og Føtex i Hospitalsgade de eneste større dagligvarebutikker i nærheden af Søndergade. Dertil kom at gaden, efter mange års debat, i 1993 omdannedes til gågade efter en omfattende opgravning og renovering.

Noget tyder på at det var her, i en situation hvor udviklingen i Horsens midtby stod relativt åben, at sagen om Hjørnehuset startede. I midten af 1980erne begyndte forsikringsselskabet Alm. Brand at opkøbe ejendomme i karreen Torvet, Kattesund, Amaliegade, Havnealle og Borgergade. Horsens kommune havde også øje for mulighederne. Kommunen havde tidligere erhvervet Raackmanns gamle fabrik i Amaliegade, fjernet bygningerne i gården og udlagt arealet til parkeringsplads. Kommunen ville også have købt stenhugger Laursens ejendom i Kattesund 8-10. Men Alm. Brand kom først og erhvervede ejendommen. I den forbindelse var der tale om at rive bygningerne ned og opføre en treetagers bygning i stedet. Nedrivningen blev godkendt af Horsens Kommune men nybyggeriet udeblev. Alm. Brand overvejede forskellige muligheder, deriblandt en butiksarkade mellem Kattesund og Borgergade med parkeringsplads og grønne områder. Indkørsel skulle ske fra Havnealle. Men i 1990 ser Alm. Brand ud til at have opgivet disse planer, formentlig på grund af de forringede økonomiske konjunkturer og flere konkurrerende centerprojekter i byen. I stedet satte man sig for at få sat skik på sine ejendomme i karreen. Siden nedrivningen af stenhuggerens ejendom i Kattesund, var der ikke sket noget. Gårdarealet så herrens ud og naboerne var begyndt at klage. I efteråret 1991 søgte Alm. Brand derfor om kommunens tilladelse til at rive ejendommene Kattesund 14, 16 og 18 og 20, samt Torvet 26 ned.

Bag den nye plan lå en forestilling om at Søndergades forestående omlægning til gågade ville give mere trafik gennem Kattesund og dermed øge interessen for ejendommene. Alm. Brand var klar over at Torvet 26 (Hjørnehuset) og tre af de nedrivningstruede ejendomme i Kattesund (14,16,18) var registreret med middel bevaringsværdi. Men som Alm. Brand så det var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stridens genstand: Hjørnehuset! Bygningen på hjørnet af Torvet og Kattesund er formentlig opført mellem 1910 og 1916 af arkitekt Johan Christian Fussing (1878-1930) i en moderat historiserende renæssancestil. Huset var fra 1917 til 1981 ejet familien Bundgaard, der havde urmagerforretning i stueetagen og selv boede i de højloftede stuer med stuk i loftet i lejlighederne på 1. og 2.sal. Øverst oppe var der, som det var skik i datidens ejendomme for det bedre borgerskab, indrettet værelser til tjenestefolkene. Bygningen blev i Kommuneatlasset for Horsens 1991 karakteriseret som middel bevaringsværdig. Foto venligst udlånt af Horsens Kommune.

Hjørnehuset meget uhensigtsmæssigt indrettet og derfor svær at få til at hænge sammen med et nyt byggeri på stedet.

Horsens Kommunes udvalg for Teknik og Miljø behandlede ansøgningen om nedrivningen i december 1991. En efterfølgende forhandling førte ikke til noget. I 1992 fik Alm. Brand afslag på sin ansøgning om at rive ejendommene ned. Bag afslaget stod et bredt flertal i byrådet.

Lokalplan 127 bliver til

Efter afslaget på nedrivning tilbød kommunen i maj 1993 Alm. Brand en forhandling med henblik på at udarbejde en lokalplan, men derefter gik sagen i stå. Først i september 1994 fremlagde Alm. Brand på et møde mellem adm. direktør Bent Knie Andersen og borgmester Vagn Ry Nielsen et helt nyt forslag til nybyggeri i stedet for Hjørneejendommen og husene i Kattesund.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der er næppe tvivl om at pausen fra maj 1993 til september 1994 havde noget at gøre med det forestående borgmesterskifte. Ved kommunalvalget i november 1993 afløste Vagn Ry Nielsen(S) Henning Jensen(S) som borgmester i Horsens. Alm. Brand ville formentlig med sit nye udspil afprøve, om den nye borgmester var mere modtagelig for ønsket om nedrivning og noget kunne tyde på at forsikringsselskabet satsede rigtigt. I hvert fald lykkedes det forsikringsselskabet at overbevise kommunen om, at der ikke kunne findes en bevarende løsning. I stedet blev man enige om, at man sammen skulle udvikle et projekt som både kommunen og forsikringsselskabet kunne gå ind for. I januar 1995 blev det besluttet at udarbejde et udkast til lokalplan, der ville tillade nedrivning og nybyggeri.

Det er på dette tidspunkt, dvs. december 1994, Horsens Folkeblad engagerer sig i sagen. Endnu i slutningen af oktober omtaler avisen Hjørnehuset som "den markante, men upraktiske hjørnebygning". To måneder senere, i slutningen af december kan avisen bringe en stort opsat artikel under et billede af postbud Peter Troelsen foran Hjørnehuset, med overskriften: "Hjørnehuset på torvet skal reddes" og "Pas på, nu vakler kommunen!" Fra og med denne artikel blev avisen en del af modstanden mod det den betegnede som "buldozer sanering", og som efter manges mening havde præget den hidtidige byudvikling i Horsens.

Men sagen gik sin gang. På en række møder i efteråret 1995 med Alm. Brand tilkendegav kommunens folk at man var positiv overfor Alm. Brands ønske om at erstatte den eksisterende bebyggelse i Kattesund med ny bebyggelse i 3½ etage. Resultatet af disse drøftelser blev fremlagt på udvalget for teknik og miljøs møde den 19.september 1995. Oplægget til beslutning beskrev forhistorien, samt at kommunen under de indledende drøftelser havde signaliseret at man var positiv overfor nybyggeri. Hjørnehuset omtaltes særskilt. Som Teknisk forvaltning så det var den isoleret set bevaringsværdig, men man var enig i at det ud fra et helhedssyn ville være vanskeligt at skabe en harmonisk bebyggelse i Kattesund, såfremt Hjørnehuset bevaredes. Teknisk Forvaltning indstillede derfor til udvalget at der

1. Udarbejdedes et lokalplanforslag der gav mulighed for nybyggeri på hjørnet af Kattesund og Torvet og i Kattesund 14-20 som ønsket af Alm. Brand
2. At der blev givet mulighed for nybyggeri i tilsvarende højde for de øvrige ejendomme til og med Kattesund nr. 24

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Plan over karreen Torvet, Kattesund, Havnealle og Borgergade med angivelse af husnumre. Nord er opad. Øverst i karreens nordvestre hjørne ses Hjørnehuset (Torvet 26 og Kattesund 2). Derefter følger "hullet" og siden de endnu bevarede huse i Kattesund (nr. 12 til 24). Derefter, midt i karreen, skifter gadenavnet til Amaliegade!

3. At der inden lokalplanforslaget blev udarbejdet et projekt til bebyggelsen med en facadeudformning af arkitektonisk høj kvalitet, som kunne godkendes af Teknisk Forvaltning og som skulle visualiseres i lokalplanen.

Udvalget for Teknik og Miljø vedtog oplægget. Kun Lone Bach fra SF stemte imod. Horsens Folkeblad kommenterede udfaldet under overskriften: "Hjørnehus på Torvet rives ned". I overensstemmelse med avisens nye linje fremhævede man, at byrådspolitikerne hidtil havde nægtet at give tilladelse til at rive ejendommen ned og havde holdt fast ved at den skulle renoveres. Med udvalgets beslutning 19. september havde et flertal givet tilladelse til, at der byggedes nyt, og at der tilmed kunne bygges op til fjerde sals højde. Byrådspolitikernes kovending skyldtes så vidt Folkebladet var informeret, et ultimatum fra grundejerne: hvis kommunen vedblev at komplicere sagen, blev der ikke noget byggeri.

Tirsdag den 9. januar 1996 vedtog byrådet at sende lokalplanen i høring fra den 24. januar og to måneder frem. Kun SFs 2 byrådsmedlemmer gik imod, med henvisning til at de ønskede Hjørnehuset bevaret. Folkebladet følger nu sagen tæt. Tonen er blevet yderligere skærpet (overskriften lyder: "Vil

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bygge i fem etager." og "Lokalplanforslag åbner for byggeri og nedrivning"). I sin gennemgang af lokalplanforslaget fremhæver avisen, at planen, udover at den giver mulighed for nedrivning af Hjørnehuset, også giver mulighed for at bygge i op til fem etager mod Kattesund. Folkebladet noterer, at der på byrådsmødet var megen ros til planen fra politikerne, men kan ikke nære sig for at nævne, at de samme politikere totalt havde glemt, at et enigt udvalg i 1992 og 1993 havde slået fast, at hjørneejendommen ikke kunne rives ned. Denne holdning kunne imidlertid ikke stå for presset fra Alm. Brand. Som artiklens forfatter ser sagen er det kun de 2 SF'ere der har haft rygrad til at stå imod. Ingen kan derfor være forbavset over, at der er protester og sikkert vil komme flere.

Underskriftindsamling og debat

Som allerede antydet kom en stor del af debatten under og efter høringsperioden til at udspille sig i Folkebladets spalter. Høringsfasen var påbudt i planloven og havde til formål at sikre, at alle indvendinger mod planen kom på bordet, så borgerne blev hørt og politikernes beslutningsgrundlag så fuldstændigt som muligt. Men, som Horsens Folkeblad formulerede det, kunne man nemt komme i tvivl om, hvorvidt politikerne allerede har truffet beslutning. Bladet kunne således oplyse at "toppolitikerne" i byrådet var enige om at Alm. Brand skulle have sin vilje. Bladet kunne citere et byrådsmedlem for en udtalelse om at "Så må det koste hjørneejendommen". Læserbrevene vidner imidlertid om, at byens borgere i hvert fald i begyndelsen opfattede høringsfristen præcis som den var tænkt, nemlig som en mulighed for at kunne give deres besyv med.

Allerede i december, dvs. inden offentliggørelsen af det endelige forslag til lokalplan, var dele af planerne blevet offentliggjort i Horsens Posten, Folkebladets husstandsomdelte gratisavis. Det havde sat gang i naboerne på Kattesunds nordside, der ville komme til at ligge i skygge af det nye byggeri. En initiativgruppe satte en underskriftindsamling i gang, der i januar 1996, dvs. allerede inden høringsfristens start, havde samlet 1400 underskrifter mod nedrivning og nybyggeri.

Denne ide blev grebet af andre. Den 17. januar 1996 bebudede Bent Hindrup, arkitekt og folketingsmedlem for Enhedslisten, at han ville bringe sagen op i Folketinget under en redegørelsesdebat om kulturmiljøer samme dag.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Som Bent Hindrup så det, blev Horsens kommune presset til at acceptere nedrivninger. På den baggrund ville Bent Hindrup lancere et forslag om en folkeafstemning i sager af den slags hvis mindst 10 % af byens borgere beder om det. Det ville i Horsens kræve 5000 underskrifter. Lykkes det ikke er der kun en udvej efter Bent Hindrup's mening: boykot Alm. Brand.

Den 25.januar kom tilhængerne til orde i form af et læserbrev fra Ole Gregersen, medlem af Horsens Byråd for Venstre. Som han ser det har Horsens her mulighed for at få byfornyet et meget stort stykke af Kattesund helt uden brug af offentlige midler. Han opfordrer folk til at gå ned på rådhuset og se på modellen og læse lokalplanforslaget. Så er han sikker på at borgerne ligesom Venstres gruppe vil gå ind for forslaget. Horsens Folkeblad følger op med en præsentation af den udstillede model på Rådhuset og sætter denne gang ord på det argument der især optog tilhængerne af forslaget, nemlig at det var godt, at der skete noget i Kattesund, der i flere år har været præget af forfald og laden stå til.

Også Bedre Bymiljø i Horsens blander sig nu i debatten. Foreningen, der var tilsluttet den landsdækkende forening Landsforeningen for Bygnings – og Landskabskultur, havde til formål at arbejde for bevaring af arkitektonisk værdifulde bygninger m.m. og havde længe arbejdet for en mere nænsom og bevarende tilgang til byfornyelsen i Horsens. Foreningen ønskede at repræsentere en professionel arkitektfaglig linje og opfattede sig som tværpolitisk og var derfor optaget af at fastholde en saglig argumenterende debat. Men formanden, Poul Wagner Sørensen, mente dog helt spontant at Hjørnehuset burde bevares og lagde sig på linje med de, der, som Bent Hindrup Andersen ønskede en klageinstans i sådanne sager.

Samtidig kom den historiske ekspertise på banen. Museumsinspektør Ole Schørring fra Horsens Museum undlod dog at tage stilling til den konkrete sag men argumenterede til gengæld for at der etableredes en bevarende bygningsregistrant for midtbyen, hvor samtlige huse klassificeredes ud fra både arkitektonisk, kulturhistorisk og helhedsværdi. En sådan registrant var kendt i en lang række andre byer, kunne han fortælle, og var her blevet et brugbart redskab for både borgere og byråd.

Protesterne, underskriftsindsamlingen, og måske især Folkebladets håndtering heraf, vakte bekymring blandt byrådets politikere. Den 1.februar 1996 kunne Folkebladet bringe et længere indlæg af en irriteret Erling Jensen (S), formand for Udvalget for Teknik og Miljø. Erling Jensen understregede for det første at Horsens Kommune indtil for nylig ikke havde været til sinds at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

give tilladelse til nedrivning. Men i 1994 blev det klart, at der ikke kunne findes en bevarende løsning. Derfor var man blevet enige med Alm. Brand om at der skulle udvikles et projekt som både kommunen og Alm. Brand kunne gå ind for. For det andet var det først med Lokalplanforslag 127 der var blevet offentliggjort den 24.januar 1996 at man havde fundet frem til et projekt som opfyldte begge parters ønsker. De planer, der var blevet offentliggjort i Horsens Posten og som havde dannet grundlag for underskriftsindsamlingen var derfor misvisende.

Det stod efterhånden klart at lokalplanforslaget delte vandene og det i en grad som ingen rigtig havde forestillet sig og at det måske var tid at køle lidt ned. Horsens Folkeblad tog kontakt til Alm. Brands direktør Bent Knie-Andersen, der var født og opvokset i Horsens, for at udforske mulighederne for et kompromis. Men her var der ingen opblødning at spore. Direktøren følte sig klemt i den offentlige debat om byggeplanerne i Kattesund, men afviste den oplagte mulighed for et kompromis, nemlig at Horsens Kommune gik ind i projektet med byfornyelsesmidler, for, som Knie-Andersen udtrykte det: "vi vil bygge vores egne ting og vi er ikke interesseret i at bygge med tilskud".

Frontlinjerne var således ved at blive trukket op. De, der gik ind for lokalplanen, gjorde meget ud af, at de hverken ønskede Hjørnehuset eller husrækken i Kattesund revet ned alene fordi de skæmmede bybilledet, men fordi Hjørnehusets indretning forhindrede en rationel udnyttelse af grunden, eller, og det var nok ligeså vigtigt, fordi de frygtede at området fortsat ville ligge brak og skæmme kvarteret og byen. Det var i hvert fald det synspunkt der kom til orde i Horsens Folkeblad 15.februar, hvor en enig detailhandel bakkede op om Alm. Brands byggeplaner. De frygtede alternativet: Hvis ikke Alm. Brand fik mulighed for at bygge, ville der let kunne gå mange år inden der igen kunne bygges i Kattesund.

24. februar prøvede den tidligere formand for Bedre Bymiljø, arkitekt Erik Wibroe, at underbygge naboernes protester ved at påvise at et byggeri på Kattesunds sydside i den tilladte højde ville formindske det sollys der faldt på ejendommene på den nordlige side af gaden. Indlægget bragte for første gang bygherren ind i debatten med et selvstændigt indlæg. Bent Knie-Andersen gjorde opmærksom på at Wibroes beregninger var behæftet med alvorlige fejl og benyttede samtidig lejligheden til at argumentere for projektet. Som han så det, var der tale om et velovervejet og gennemtænkt kvalitetsbyggeri, som har vundet gehør blandt mange Horsensborgere! Wibroe måtte nogle dage senere indrømme at hans beregninger var behæftet med fejl, men fastholdt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at den tilladte byggehøjde i Kattesund var urimelig. Indlægget vidner om, at også Alm. Brand var bekymret over den måde sagen har udviklet sig på.

I Bedre Bymiljø var man gået i gang med at finde sine ben i sagen. Foreningens forankring i fredningssagen betød at man som udgangspunkt lå på linje med modstanderne af nedrivning. På den anden side var der medlemmer, som ikke mente at Hjørnehuset var et større slagsmål værd. Et slagsmål kunne desuden forskertse foreningens muligheder for indflydelse på længere sigt ved at ødelægge det gode forhold man havde opnået ved så vidt muligt at fastholde en saglig, argumenterende linje. Man valgte at lade to arkitekter med tilknytning til foreningen gennemgå lokalplanforslaget. Deres meget kritiske vurdering af arkitekturen i Alm. Brands projekt kom til at danne grundlag for foreningens holdning og senere indsigelse.

Samtidig satte foreningens bestyrelse sig i bevægelse for at inddrage andre udenbys instanser i sagen. Poul Wagner sendte således lokalplanforslaget og kopier af presseomtalen til Skov og Naturstyrelsen, som i givet fald kunne nedlægge veto overfor planerne. Midt i marts sender han det samme materiale til formanden for Landsforeningen for Landskabs- og Bygningskultur Henrik Hoffmeyer for at sikre sig at der var enighed mellem landsforeningen og Bedre Bymiljø i Horsens. Bent Hindrup følger op på dette ved at anmode om samråd med Miljøministeren (på dette tidspunkt Svend Auken(S)) i uge 11-12, dvs. i midten af marts, inden høringsfristens udløb. Ideen var tydeligvis at gøre sagen alment kendt og bringe udsigten til et forbedret renomme for Horsens (der netop kørte en landsdækkende annoncekampagne under mottoet "Horsens Blomstrer") i spil for derigennem at lægge pres på byrådets politikere.

Mødet på Paddys lørdag 16.marts 1996

Lørdag formiddag den 16.marts havde initiativtagerne til underskriftindsamlingen i samarbejde med Bedre Bymiljø indkaldt til møde på Paddys på Torvet. Stedet var velvalgt. Paddys var en ny cafe og pub indrettet i den nedlagte Palæ-biografs foyer på det nyrenoverede torv og kunne ses som et eksempel på den mere nænsomme byfornyelse, som modstanderne stod for. Fra cafeens vinduer var der desuden direkte udsigt til stridens genstand: Hjørnehuset.

Mødet blev i Folkebladet lanceret som et forsøg på at få byrådet i tale mens lokalplanen stadig var til høring og ingenting afgjort og set med arrangører-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

"Hullet" i husrækken på Kattesunds sydside(nr. 8-10), var fremkommet ved at ejeren, Alm.Brand, lod de huse, forsikringsselskabet havde købt af stenhugger Laursen, nedrive. Hensigten var at erstatte det med et byggeri i tre etager, men planen blev først realiseret ti år senere under andre ejere. Foto venligst udlånt af Horsens Kommune.

nes øjne var der utvivlsomt tale om et godt møde. Omkring 100 mennesker (arrangørerne havde ventet 20!) deltog i det to timer lange møde. Det var også lykkedes at få borgmester Vagn Ry Nielsen til at deltage. Initiativtagerne kunne fortælle at man nu var oppe på 2300 underskrifter på protesten. Stemningen var krigerisk eller som Horsens Folkeblad formulerede det: "folkene bag protestadressen [stillede] spørgsmålet: Er det Alm. Brand eller byrådet, der bestemmer byens udseende?" Vagn Ry var da også imødekommende. Han understregede, at kommunen havde strakt sig vidt. Man havde tilbudt at købe Hjørnehuset eller byforny det. Men Alm. Brand havde afslået begge dele og som borgmesteren så det, var der derfor nu to muligheder: et nej til nedrivningen ville betyde at der intet skete. Et ja betød at der ville blive bygget og baggården med P-pladserne renoveret. Af den efterfølgende diskussion hæftede bladet sig især ved Bent Hindrup, der rådede til at udsætte afgørelsen med den begrundelse at der var lovgivning på vej der kunne sætte kommunen i stand til at forhindre nedrivning og kræve renovering. Et godt initiativ her

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kunne give mulighed for at få et planlagt byøkologisk center til Horsens. Et fælles besøg hos Svend Auken kunne måske bane vejen. Som vi skal se blev disse bemærkninger grebet og siden brugt, måske ikke så meget på grund af de lidt luftige fremtidsudsigter, som fordi de signaliserede at modstanderne lige nu ville være tilfredse med en udsættelse. Mødet mundede ud i et løfte fra borgmesteren om at tage endnu et møde med Alm. Brand. Der er ingen tvivl om at borgmesteren ved at optræde imødekommende bidrog til at mødedeltagerne skiltes i en rimelig god stemning og derved skaffede sig megen goodwill. Man må huske at dette var lokalpolitik, hvor bibeholdelsen af en høflig og fordragelig omgangsform var vigtig for mange af deltagerne.

Indsigelserne

De 21 indsigelser, kommentarer og underskrifter, kommunen havde modtaget ved fristens udløb den 24.3 kan sammenfattes under nogle overskrifter. Der var de, der som Horsens Cityforening og Bestyrelsen for de forretningsdrivende i Nørregade-Kattesund bakkede op om planen for hele karreen, fordi det var vigtigt at fastholde forretningsmiljøet hele vejen rundt om Søndergade. Seks af indsigelserne var bemærkninger af mere praktisk karakter, to handlede om trafikforhold, deriblandt køreadgang til p-pladserne i gården fra Havnealle 10b. Fem handlede om hjørneejendommen og bygningerne i Kattesund. Det gjaldt således indsigelserne fra Bedre Bymiljø, Landsforeningen for Bygnings og Landskabskultur, Andelsboligforeningen Kattesund 1-11 (dvs. naboerne på Kattesunds nordside) og Bente Skovgaard. Otte handlede udelukkende om Hjørnehuset. Endelig medtog man en indsigelse fra Skov og Naturstyrelsen, som var fremsendt efter fristens udløb.

Ingen af indsigelserne rummede nye argumenter i forhold til hvad de pågældende havde tilkendegivet gennem indlæg i Folkebladet, bortset fra ejeren af Havnegade 10b, der havde allieret sig med sin advokat, for at protestere mod at hans port skulle bruges som indkørsel til p-området i gården. Som vi skal se var han den eneste som umiddelbart blev imødekommet, idet dette element blev udtaget af lokalplanen. Indsigelserne gik især på vigtigheden af at bevare Hjørnehuset og bygningerne i Kattesund. Bedre Bymiljøs indsigelse indeholdt en sønderlemmende kritik af det foreslåede byggeri: Facaden mod torvet virkede rodet, hjørnetårnsmotivet (projektet opererede med et tårn på den nye hjørnebygning) helt misforstået og planforslagets massive bebyggelse

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mod Kattesund levede heller ikke op til de krav man måtte stille til en så markant byfornyelse. Bestræbelsen for at skabe forskellighed, der bl.a. kom til udtryk i 17 forskellige vinduesformater, gav ikke gadeforløbet den nødvendige ro. Dertil kom skyggevirkningerne overfor husene på den modsatte side af Kattesund, som følge af byggeriets højde. Bedre Bymiljø opfordrede derfor Byrådet til at tage det foreslåede projekt af bordet og i forbindelse med et nyt lokalplanforslag få lavet et arkitektonisk acceptabelt forslag, gerne med en arkitektfaglig bedømmelse.

Interessant er indsigelsen fra Skov og Naturstyrelsen. Når den blev medtaget hang det formentlig sammen med at direktøren i styrelsen 18.marts, dvs. inden fristens udløb, havde haft et møde med chefen for Teknisk forvaltning i Horsens, Knud Andersen, om lokalplanforslaget. I indsigelsen gentog styrelsens direktør den opfattelse af forslaget som han gav udtryk for på mødet, nemlig at byggeriet ville være en forringelse af områdets miljømæssige og arkitektoniske kvaliteter. I stedet støttede han et forslag udarbejdet af Horsens Kommunes tekniske forvaltning, der blot foreslog en renovering af de eksisterende huse i Kattesund og en udfyldning af hullet efter de nedrevne huse i Kattesund 4-10. Brevet er en klar udmelding fra en vigtig aktør, men altså ikke, som kontorchef Allan Tønnesen siden skrev til Poul Wagner, "noget veto".

Udsættelsen

Som planloven var skruet sammen var høringsfristen tænkt som en mulighed for at andre relevante forhold og hensyn kunne komme frem, end de, som kommunens tekniske forvaltning og politikerne kunne komme i tanke om. Problemet var, at der ikke ville være meget at komme efter, hvis ellers kommunens folk havde lavet deres arbejde ordentligt, og byrådspolitikerne var jo valgt til at træffe beslutningerne. Muligheden for at gøre indsigelse kunne skabe forventninger om at selve beslutningen, i dette tilfælde bestemmelserne i lokalplanen, kunne ændres eller helt opgives. Bestemmelsen om høring rummede en mulighed for konflikter eller som chefredaktør på Horsens Folkeblad, Mogens Ahrenkiel, formulerede det den 27.marts: "fremgangsmåden er født med indbyggede øretæver".

Høringsfristens udløb fik ikke debatten til at forstumme, tværtimod. Modstanderne var nu varmet op. Underskriftindsamlingen og Folkebladets

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

åbenlyse støtte gav dem en fornemmelse af at have bred opbakning. I Folkebladet meldte chefredaktøren sig dog nu blandt de, der godt kunne anbefale projektet som en helhedsløsning for et område som alt for længe har ligget forsømt hen. Til gengæld opfordrede en af bladets medarbejdere byrådet til at stå fast overfor Alm. Brand. Mødet hos Paddys såvel som underskriftsindsamlingen havde fået så stor tilslutning, at forsikringsselskabet og dets direktør burde rette ind. Om ikke andet så banket på plads af forsikringsselskabets bestyrelse. Han sluttede sit indlæg med at fortælle at familien netop var blevet ringet op af en telefonakkvisitør, der ville have dem til at tegne forsikring i – Alm. Brand! Af alle steder! Journalisten var ked af at det ikke var ham der tog røret!

Men det var måske nok så meget de udefra kommende kommentarer der betød noget, dels fordi de antydede, hvilket renomme byen ville få uden for bygrænsen, i det øvrige land, ved den ene eller anden afgørelse, dels fordi de rent faktisk havde magt til at forhindre den endelige vedtagelse af lokalplanen. Her så Poul Wagners brevskriveri ud til at bære frugt. 24. marts skrev Henrik Hoffmeyer, formand for landsforeningen for Bygnings- og landskabskultur, et brev til Horsens Kommune hvori han bakkede op om Bedre Bymiljøs indsigelse mod lokalplanen. Et læserbrev i Horsens Folkeblad af Viggo Grunnet, formand for Danske Arkitekters Landsforbund, gentog Bedre Bymiljøs harske kritik af Alm. Brands projekt. I de følgende dage brugte Poul Wagner dette materiale i sit fortsatte forsøg på at gøre sagen kendt på landsplan. 2. april skrev han således til Jyllandspostens arkitekturredaktion, men henvendelsen gav ikke resultat.

Indsatsen bar dog frugt i form af en artikel i Horsens Folkeblad 9.april, der omtalte Bedre Bymiljøs indsigelse mod lokalplanforslaget. 11.april fulgte Horsens Folkeblad op med citater fra Skov- og Naturstyrelsen brev, der karakteriserede Alm. Brands nye byggeri som en forringelse af området arkitektonisk og miljømæssigt. Artiklen slutter med at citere Bedre Bymiljø for en opfordring til styrelsen om at snakke med Horsens Kommune, "i håb om at stoppe den "bulldozer-renovering", som borgerne kalder det lokalplanforslag, politikerne i Horsens er indstillet på at gennemføre." 11. april kunne Folkebladet fortælle at Horsens kommune har modtaget 2285 underskrifter fra borgere i Horsens imod nedrivningen af Hjørnehuset, et tal der siden var blevet forøget med yderligere 400 underskrifter. Bladet kunne i øvrigt oplyse at de protesterende borgere ikke har givet op men overvejer at klage til Naturankenævnet.

Udvalget for teknik og miljø behandlede sagen for hermetisk lukkede døre

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den 16. april. Horsens Folkeblad noterer 17. april at "politikerne tøver" Sagen havde nu fået en sådan karakter, at byrådspolitikerne havde behov for en mere uformel drøftelse.

Alle vidste, at den endelige beslutning var lige op over og der arbejdedes intenst for at påvirke stemningen. Horsens Folkeblad spørger til vilkårene for indsigerne. Vil de blive hørt enkeltvist eller samlet? Vagn Ry finder tid til at bebude en opstramning af husejernes forpligtelser til at udleje ledige lejligheder ligesom der skal sættes en stopper for huse der forfalder og skæmmer byen. Desuden bebudes en konkret bevaringsstrategi for Horsens. Folkebladet noterer, at der nu er hen ved 3000 underskrifter på protesten. Poul Wagner Sørensen tager kontakt til Kanal 94 med henblik på en omtale af sagen og et interview. I slutningen af april kan Bent Hindrup omtale regeringens og hans egne forslag til styrkelse af arbejdet for at bevare kulturmiljøerne i landets byer. 6. maj kan Horsens Folkeblad citere Bent Hindrup Andersen for en udtalelse om at mens regeringen retter blikket mod byøkologi gør politikerne i Horsens klar til en bulldozer-sanering i Kattesund!

21. maj besluttede et stort flertal i Udvalget for Teknik og Miljø at indstille til byrådet at forslaget til lokalplan 127 vedtages, med en enkelt ændring (muligheden for ind og udkørsel i Havnealle blev frafaldet). Kun SFs repræsentant, Lone Bach, stemte imod. Horsens Folkeblad konstaterer at "ca. 4000 underskrifter rokker ikke politikerne". Efterfølgende var der møde med indsigerne hver for sig. Der var sat et kvarter af til hver indsiger, der her fik mulighed for at argumentere for deres sag og besvare opklarende spørgsmål. Formen gav alle indsigerne en mulighed for at præsentere deres vinkel på sagen, men oplevedes til gengæld som lidt af en antiklimaks, fordi udvalgets medlemmer nøjedes med at lytte.

For de protesterende oplevedes forløbet som en mangel på demokrati. Efter mødet udtalte en af dem, Bente Skovgård, at "det er jo skindemokrati. Beslutningen var truffet, og når 4000 underskrifter ikke får politikerne til at stoppe op, så forstår jeg godt, at folk ikke gider deltage i møderne om kommuneplanen og at nogle lider af politikerlede." 23. maj giver Horsens Folkeblad spalteplads til Bent Hindrup, der synes, at Horsens Byråd mangler rygrad, når et kapitalstærkt firma som Alm. Brand kan presse sine ønsker igennem mod befolkningens ønsker. Folkebladet følger op på synspunktet ved at minde om, at byrådspolitikerne indtil efteråret 1995 havde stået fast på at Hjørnehuset ikke måtte rives ned, men at et ultimatum fra Alm. Brand havde fået dem til at skifte mening. Bladet har dog også sans for at sagen kunne opfattes an-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derledes og citerer Vagn Ry for at "demokrati ikke er retten til at få ret, men muligheden for at få ret".

I slutningen af maj skærpedes tonen yderligere. 28. maj kan Folkebladet fortælle at initiativtagerne til underskriftsindsamlingen nu skriver til hele bestyrelsen for Alm. Brand. De regner med at de nu 4500 underskrifter inden det afgørende byrådsmøde vil blive til 5000. Samtidig er direktøren for Alm. Brand, Bent Knie Andersen, iflg. DR/Kanal 94, ude med en påstand om at der blandt underskrifterne var mange der havde skrevet under to gange eller kom udenbys fra og at 2-3000 underskrifter ikke var udtryk for holdningen i Horsens. Bladet kan dog fortælle at Horsens Kommunes Byplanafdeling afviser at der er så mange fejl: Man har undersøgt 2300 underskrifter og kun fundet 20 fejl. 30. maj går Bedre Bymiljø ind i indsamlingen af underskrifter. I begyndelsen af juni lancerer foreningen desuden et postkort med tegning af Hjørnehuset og en tekst: Bevar smukke huse /Hjørnehuset/Kattesund Horsens. Tanken var at få folk til at sende kortene til politikerne og direktøren i Alm.Brand. Den 8. juni interviewer Folkebladet Hans Bundgaard og hans hustru, hvis familie har drevet urmagerforretning fra Hjørnehuset fra 1917 til 1981 og får dermed sat ord på bygningen som en del af byens liv og historie.

Tiden for det afgørende byrådsmøde nærmede sig. 14. juni oplyses det at byrådet har planen på dagsordenen den 25. juni og at en nedrivning vil begynde med det samme og i de næste par uger er der indlæg i Folkebladet stort set hver dag. Folkebladet kan samtidig fortælle at underskriftindsamlingen nu er nået op på over 5500 og stadig kører og at Bedre Bymiljø er gået i gang med at trykke en ny portion postkort efter at den første er så godt som solgt. Men bladet må samtidig konstatere at 23 ud af byrådets medlemmer stadig er klar til at vedtage lokalplanen og nedrivningen.

Vagn Ry Nielsen (1938 – 2013) var født og opvokset i Horsens og arbejdede som lærer ved Horsens Handelsskole. Fra 1978-93var han medlem af Vejle Amtsråd for Socialdemokratiet, fra 1982 viceamtsborgmester. Fra 1994 til 2006 borgmester i Horsens. Foto Martin Ravn, Horsens Folkeblad

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagen efter forsøger arkitekt Erik Wibroe at sætte trumf på ved at rejse tvivl om indstillingen af Horsens Kommune til Nordisk Råds Miljøpris. Indstillingen var begrundet med at kommunen havde gjort meget ud af at inddrage borgerne i kommunens planlægning. Wibroe fandt indstillingen problematisk i lyset af den måde kommunen håndterede borgerinddragelsen omkring lokalplan 127. Af Poul Wagners papirer fremgår, at Bedre Bymiljø faktisk forsøgte at overtale Danmarks Naturfredningsforening til at trække sin indstilling tilbage. Naturfredningsforeningen ønskede dog, trods stor sympati for sagen om Hjørnehuset, at holde fast i sin beslutning.

18.juni går borgmesteren selv ind i debatten i Folkebladets spalter med en redegørelse for byrådets beslutningsgrundlag. Som Vagn Ry ser det har borgerne engageret sig på en måde som ikke kan overhøres. Men man må gøre sig klart at Alm. Brand trods flere henvendelser har afslået at sælge ejendommen til Horsens Kommune eller at byforny Hjørnehuset og husene i Kattesund. Miljøministeriet gør ikke indsigelser. Hjørneejendommen er altså ikke så værdifuld at ministeriet kræver den bevaret. På den baggrund har byrådet reelt tre alternativer, nemlig at godkende lokalplanen, at forkaste den, eller at gennemføre en "tvangsbyfornyelse". Da det sidste alternativ vil blive urimelig dyrt står kommunens valg derfor reelt mellem at give tilladelse til nedrivning og nybyggeri eller acceptere at området kommer til at ligge brak lang tid fremover.

Torsdag den 20.juni 1996 har Folkebladet en artikel der fylder en halv side og rummer et billede af Hjørnehuset (der nu lidt nostalgisk omtales som "Gardin Jensens gamle bygning") en oversigt over sagen fra 4.juli 1995 til 17 juni 1996 samt en kommentar der viderebringer en række uofficielle og stærkt byrådsfjendtlige udtalelser. Antallet af underskrifter skulle nu være oppe på 8000. 22. juni har Folkebladet været hele vejen rundt i byrådet og kan fortælle, at kun to ud 25 folkevalgte har ændret mening siden de i januar sendte lokalplanen til høring. Antallet af underskrifter angives dog nu til 6000.

Folkebladet bringer mandag den 24. juni en udmelding fra SID formændene i Horsens der opfordrer borgmesteren til at lytte til borgerne og redde Hjørneejendommen. Argumentet er, udover de 6000 underskrifter, en forventning om at en af forskellene på et byråd ledet af Vagn Ry og et borgerligt flertal er, at det er borgerne og ikke forsikringsselskaber eller banker der styrer udviklingen. Brevet er skrevet af Ivan Hersland, formand for SID afd.A. Han bakkes op af de tre andre fagforeningsformænd i SID-huset. Ivan Hersland er oprørt over at byrådet ikke vil lytte og noterer specielt at Eigil Kristensen, som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ellers opfattes som SIDs mand i byrådssalen, ikke har lyttet. Som Hersland ser det, støtter han forsikringsselskaberne imod borgerne.

Debatten er nu blevet så voldsom, at selv Jyllandsposten er parat til at finde plads til en notits under den fængende overskrift: "Strid i Horsens om gammelt hus". Bladet noterer at mellem 6000 til 8000 underskrifter på en protest mod specielt nedrivningen af en hjørneejendom som Horsens Kommune selv har betegnet som bevaringsværdig, har fået byrådets økonomiudvalg til at vente med sin indstilling til i dag, selvom byrådet skal træffe den endelige afgørelse tirsdag aften. Borgmesteren ønsker til det sidste at finde en alternativ løsning. Jyllandsposten vurderer dog at mulighederne for et kompromis er små. Et stort flertal i byrådet går ind for at give forsikringsselskabet lov til at gennemføre projektet og rive ejendommen på hjørnet ned. Forsikringsselskabet betragter ikke bygningen som bevaringsværdig, men den voldsomme befolkningsreaktion har naturligvis gjort stort indtryk. Jyllandsposten kan dog citere direktør Bent Knie-Andersen for, at den bebudede postkortprotest kun har udmøntet sig i 10 postkort til Alm. Brand.

Som Jyllandsposten antyder, havde Vagn Ry forsøgt at lægge pres på Alm. Brand for at få selskabet til at acceptere en bevarelse af Hjørnehuset, evt. med byfornyelsespenge, eller med boligforbedringsstøtte. 11. maj havde han et møde med Bent Knie Andersen, hvor han havde gjort opmærksom på at Alm. Brand selv tidligere havde arbejdet med en plan om en renovering af Hjørnehuset, men Bent Knie-Andersen svarede at det formodentlig drejede sig om en medarbejders uautoriserede arbejde med projektet. 22. maj. fremsendte Vagn Rye en kopi af et konkret projekt fra nov. 1992. hvor Alm. Brand tilsyneladende gik ind for en bevarelse af huset. 31. maj skrev Vagn Rye igen til Alm. Brand, denne gang til bestyrelsen, nu med en understregning af at der er lovgivning på vej. Bestyrelsesformandens svar den 12. juni er endnu en afvisning af muligheden for offentlig støtte til byggeriet. 21. juni gentager Vagn Rye endnu engang tilbuddet om byfornyelse og/eller boligforbedringsstøtte, og henviser til at såvel miljø- som boligministeren havde udtrykt betænkelighed med projektet. Umiddelbart før det afgørende møde i økonomiudvalget den 24. juni svarede Bent-Knie telefonisk med en ny afvisning af muligheden for et kompromis, en afvisning som gentages skriftligt 26. juni.

Sent mandag den 24. juni besluttede økonomiudvalget så at udsætte sagen til efter sommerferien, ifølge Folkebladet fordi borgmesteren ønskede at bruge tiden til at informere borgerne om alternativerne til en nedrivning. Der var ellers lagt op til både demonstration og protestmøde i forbindelse med byrådets

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

møde tirsdag. Underskriftindsamlerne kaldte udsættelsen en halv sejr, mens Jyllandsposten 26. juni taler om at Horsens byråd og borgmester har valgt "at gå på kattepoter" i sagen om Hjørnehuset, i lyset af 6700 protestunderskrifter, den megen presseomtale og en stribe indsigelser fra sagkyndige.

Signaler i sommerens løb

De mange mundtlige og skriftlige kontakter mellem kommunen og Alm. Brand i maj og juni måned havde ikke givet håb om en løsning der indebar en bevaring af Hjørnehuset og det er svært at se hvad borgmesteren og byrådet ville vinde ved at trække sagen i langdrag henover sommeren, udover muligheden for at informere borgerne om byrådets valgmuligheder, hvilket dog næppe, efter den megen debat om sagen, ville flytte ret meget. Derimod kan man forestille sig at en udsættelse af sagen ville gøre indtryk på Alm. Brand ved at antyde at borgmester og byråd var parat til at lade hele sagen falde og acceptere, at arbejdet omkring karreen kom til at ligge brak i en årrække. Borgmesteren og hans embedsmænd ser dog ud til midt i juli at have arbejdet med en pressemeddelelse, der i fortsættelse af borgmesterens brev til borgerne i juni linede mulighederne op: En bevarelse af Hjørnehuset kan komme til at koste kommunen hen ved 10. mill. Overfor det står Alm. Brands projekt der ikke vil koste kommunen en krone. Han tvivler på at modstanderne af nedrivningen af Hjørnehuset har gjort sig dette klart. Pressemeddelelsen ser dog ikke ud til at være udsendt, men kan tages som et udtryk for at borgmesteren på dette tidspunkt havde svært ved at se andre muligheder end en nedrivning, hvis der vel at mærke skulle ske noget og det mente han fortsat der burde.

Udsættelsen betød at debatten om Hjørnehuset stilnede af. Sommeren og ferien tog over. Blandt modstanderne af lokalplanforslaget var man dog godt klar over, at der kun var tale om en udsættelse og at det kunne være vigtigt at fastholde presset. Bedre Bymiljø søgte at opmuntre byrådet til at fastholde den nye og mere tænksomme linje og at bestræbe sig på at levere skyts til de forhandlinger, man vidste, ville komme mellem kommunen og Alm.Brand. 26. juli bringer Folkebladet et brev fra Bedre Bymiljø til borgmesteren, hvor man dels udtrykker glæde over udsættelsen, dels opfordrer kommunen til at sikre sig at det, medmindre der opnås enighed med Alm. Brand om bevaring af Hjørnehuset, gøres til en betingelse at der fremlægges nye projektforslag i stedet for det fremlagte som de karakteriserer som kedeligt og ordinært.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Samme dag efterlyser Vilhelm Aamand Hansen (V), formand for Vejle Amts Teknik og Miljøudvalg, et kompromisforslag i debatten om hjørnehuset og foreslår at man nøjes med at renovere facaden på hjørnehuset gennem midler fra Byfornyelsesfonden. Det vil være billigere for kommunen end at byforny området og Alm. Brand ville blive holdt skadesløs. Han er i øvrigt overbevist om at en folkeafstemning i Horsens ville give flertal for at bevare Hjørnehuset. Folkebladet har forelagt ideen for Bent Knie-Andersen, som afviser den. Den er for dyr og falder ikke i tråd med Alm. Brands ønske om at man selv vil betale sine byggerier. Det er et princip der udspringer af en erfaring om at det ofte giver problemer på længere sigt hvis at byggeri ikke er økonomisk bæredygtigt. Indlægget er vigtigt fordi det signaliserer til Alm. Brand at også borgerlige politikere accepterer underskrifterne som et udtryk for at et flertal af byens borgere går ind for at bevare Hjørnehuset.

Det er måske årsagen til at forsikringsselskabet iværksætter sin egen undersøgelse af borgernes holdning via Vilstrups Analyseinstitut. 2. august fortæller Folkebladet på forsiden at Alm. Brand spørger borgerne, men bladet kan samtidig fortælle, at svaret skal være hemmeligt, ifølge Bent Knie-Andersen for at undgå at resultatet påvirker byrådets beslutning. Undersøgelsen er iflg. direktøren udelukkende til eget brug og vil ikke blive offentliggjort, uanset resultatet. Undersøgelsen har til formål at bekræfte selskabets fornemmelse af, at de har et godt projekt og at borgerne er enige med selskabet heri. Han ønsker dog ikke at svare på hvor mange der spørges og fortæller at spørgsmålene er kædet sammen med andre spørgsmål som selskabet plejer at stille for at få indtryk af sit marked.

Aftalen med Alm. Brand

6. august 1996 kan Folkebladet bringe nyheden på forsiden: Hjørnehuset overlever. Avisen kan fortælle at borgmester Vagn Ry torsdag den 1.august havde forhandlet en aftale på plads med Alm.Brand om at bevare og renovere Hjørneejendommen på forsikringsselskabets bekostning. Til gengæld får Alm. Brand mulighed for at rive ned og bygge nyt langs Kattesund. Alm. Brand får også mulighed for at bygge ind i karreen og dermed skaffe sig kompensation for de kvadratmeter, der går tabt fordi hjørneejendommen er mindre end det planlagte erstatningsbyggeri. Desuden vil man forsøge at sænke højden mod Kattesund, også her mod kompensation. Borgmesteren konstaterer at man

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

27. august 1996, en lille måned efter aftalen med Alm. Brand, kom Folketingets miljø- og planlægningsudvalg sammen med miljøminister Svend Auken på besøg i Horsens for at lære noget om byudvikling og -bevaring. Undervejs gennem byen kunne Vagn Ry nu fremvise det bevarede Hjørnehus og som den gode lærer, han også var, sætte det op imod en anden bygning lige rundt om hjørnet i Skolegade, hvor det tidligere hjemmebageri fremstod som et eksempel på hvordan en bevaringsværdig bygning kunne få lov til at forfalde, så kun en nedrivning stod tilbage.

dermed er i stand til at bevare Hjørnehuset og renovere P-pladsen uden at det kommer til at koste kommunen noget. Af de øvrige medlemmer i økonomiudvalget stemte Lone Bach(SF) dog imod, fordi hun ønskede en byfornyelse for hele området. Jørgen Bang (C) udtaler at han kunne acceptere både bevaring og nedrivning, idet det vigtige for ham var at det ikke kom til at koste kommunen byfornyelsespenge.

Bygningernes højde i Kattesund var altså stadig til diskussion. I et udkast til en indstilling fra Økonomiudvalget til Byrådet lægges der op til, at Kattesund 4 ("hullet") bebygges med fire etager mod 5 i lokalplanforslaget, Kattesund 12 bebygges med 3½ etage mod 4½ i lokalplanforslaget, mens Kattesund 14-20 uændret bebygges med 3½ etage. Alm. Brand skulle have kompensation for denne sænkning af højden i form af den ovenfor nævnte sidebygning ind i karreen, bag den nye bygning i "hullet". Disse ændringer ville sammen med bevarelsen af Hjørneejendommen imødekomme stort set alle indsigelserne. Men i et brev til borgmesteren dateret 6.august og faxet samme dag ønsker Bent Knie Andersen at understrege at aftalen kun indebærer en delvis bevarelse

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

af Hjørnehuset. Der bør være mulighed for at bygge i 4-4½ etage i Kattesund 2-4 ("hullet") og den endelige lokalplan bør sikre kommunen størst muligt råderum, da der endnu ikke er udarbejdet et projekt efter de nye bestemmelser. På byrådsmødet 13.august stemte 23 af byrådets 25 medlemmer for den ændrede lokalplan 127. Debatten kom til at dreje sig om de forbehold Alm. Brand havde givet udtryk for her i sidste øjeblik. Flertallet inklusive borgmesteren valgte imidlertid at have tillid til forsikringsselskabets gode vilje.

Folkebladet ser aftalen som en sejr ikke blot for Horsens borgerne, men også for borgmester Vagn Ry Nielsen, der får ros for sin evne til at forhandle sagen igennem på en måde som har skabt tilfredshed hele vejen rundt. Alm. Brand og dets direktør ønskede ikke at udtale sig.

Det er ikke helt lige til at forklare, hvorfor sagen fik dette udfald. Både før og efter debatten om Hjørnehuset var der lignende sager, hvor borgere protesterede og samlede underskrifter mod nybyggeri uden at det fik indflydelse på byrådets holdning. At det gik som det gik i sagen om Hjørnehuset skyldtes formentlig at Teknisk Forvaltning og byrådets socialdemokratiske flertal fra starten ikke brød sig om en nedrivning og kun nødtvungent lod sig presse til at opgive det standpunkt, under indtryk af det udbredte ønske om at få gjort noget ved ejendommene på Torvet og Kattesund og karreens gård. Den afgørende faktor var formentlig bredden i protesterne. Alliancen mellem naboerne, de mere moderate kræfter som Bedre Bymiljø, og folk fra SF og Enhedslisten blev understøttet af tidens stigende interesse for en mere nænsom byfornyelse. Men at det lykkedes at skabe og holde sammen på alliancen skyldes dog nok selve Alm. Brands projekt. Det er svært at afvise muligheden af, at Alm. Brand ville have klaret sig bedre hvis man havde valgt at satse lidt mere og havde fået et landskendt, anerkendt arkitektfirma til at tegne et ordentligt projekt. Bedre Bymiljø ville næppe have sat sig imod en nedrivning med samme overbevisning hvis det havde været tilfældet. Det samme gælder formentlig Folkebladets åbenlyse engagement på de protesterendes side, der skabte en vigtig platform for protesterne. Beslutningen om at fortsætte underskriftsindsamlingen lige til det sidste gav desuden avisen noget konkret at skrive om og bidrog i øvrigt til at synliggøre alliancens stigende styrke.

Set fra borgmesterens side kunne en fastholdelse af nedrivningen nemt blive et symbol, der i lang tid fremover ville forsure samarbejdet mellem politikere og græsrødder i byen og dermed fjerne gnisten i det arbejde, der var i fuld gang for at genskabe byens dynamik. Men en løsning ville ikke være gratis. At give tilladelse til en udbygning ind mod gården i Kattesund til gengæld for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en bibeholdelse af Hjørnehuset var oplagt, selvom den ud fra en arkitektonisk synsvinkel ikke var heldig. Samtidig var udskydelsen af beslutningen fra juni til august et vigtigt signal til bygherren, der antydede at kommunen ikke var utilbøjelig til at lade hele projektet falde og acceptere at hullet i husrækken i Kattesund kunne komme til at ligge ubebygget i mange år fremover. Endelig har Vagn Ry formentlig haft øje for den prestige og forøgede dynamik en mindelig løsning kunne give en nyvalgt borgmester. Der var meget at tabe, men også meget at vinde i en sådan situation.

De, der i dag besøger Horsens, vil ved selvsyn kunne konstatere at Hjørnehuset og husrækken i Kattesund stadig står. Hullet i husrækken er, efter videresalg og et par konkurser i kølvandet på krisen i 2007-8, blevet fyldt ud (dog uden at udnytte muligheden for at udvide bygningen ind mod gården). Men forretningerne i såvel det nye byggeri som Hjørnehuset står tomme og karreens gård ser stadig herrens ud. Dette lidt mistrøstige resultat skyldes at kommunen og Alm. Brand da det kom til stykket ikke kunne enes om et projekt for bebyggelsen i Kattesund og at Alm. Brand derfor i 1997 valgte at stille hele projektet i bero og siden frasælge ejendommene. Siden kom så krisen. Men bagved ligger formentlig også den kendsgerning at Horsens midtbys rolle i byens liv ikke er blevet mere afklaret i de forløbne år, snarere tværtimod. Et helt nyt kvarter med et nyt Bilka, Sundhedshus og p-hus syd for Rådhuset har skabt tvivl om Søndergades fremtidige rolle. Selvom gaden endnu klarer sig, vidner tomme butikker i gaderne omkring byens hovedstrøg om, at det kniber med kundegrundlaget. Men det er en anden historie.

Noter

1 Ovenstående skildring bygger på et materiale bestående af en samling avisudklip og noter stillet til rådighed af Poul Wagner Sørensen, den daværende formand for Bedre Bymiljø i Horsens, samt dokumenter i Horsens Kommunes Borgmesterkontor og Byplanafdeling. Forfatteren vil i den forbindelse gerne takke Poul Wagner Sørensen, arkitekt Lene Krogh og arkivmedarbejder Pernille Gamborg Espensen for hjælp og vejledning.

Lars Bjørneboe er historiker, PhD. Han har udarbejdet undervisningsmateriale, artikler og bøger om et bredt udvalg af historiske emner, både tidsmæssigt og geografisk. For tiden forsker han i forholdet mellem Europa og Det osmanniske Rige i 1600- og 1700-tallet og datidens kommunikation herom.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nyt fra historien

I et af årbogens faste indslag fortæller foreninger, museer og arkiver om nogle af deres aktiviteter i årets løb. Det sker på opfordring fra Historisk Samfund for Sydøstjylland, der sætter stor pris på disse beretninger. I de nye storkommuner har lokalområder ofte ekstra brug for huskekraften blandt de lokalhistorisk interesserede.

Afsnittet indledes med kontaktoplysninger på de bidragydere, vi har modtaget stof fra, efterfulgt af en sidehenvisning til, hvor omtalen begynder.

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening
Tinghuset, Østergade 9, 8740 Brædstrup
www.braedstruparkiv.dk
email: hjemstavn@mail.dk
Side 155

Egtved Museumsforening
Højvang Museum
Aftensang 1, 6040 Egtved
inger@lehmann.gl tlf. 75 55 13 48
www.hoejvangmuseum.dk
Side 157

Give-Egnens Museum,
Donneruplundvej 2, 7323 Give
www.gem.dk tlf.: 75739375
mail: gem@gem.dk
Side 160

Grejsdal Lokalhistoriske Arkiv
Grejsdal Skole, Skrædderbakken 8 kld.
Grejsdalsvej 456
7100 Vejle
E-mail: grejsdallokalarkiv@gmail.com (arkivet)
lokalhistoriske.arkiv@grejsdalen.dk (formanden)
Side 164

Hjortsvang Museum
Bækvej 20, Hjortsvang
7160 Tørring
tlf. 75676455
www.hjortsvangmuseum.dk
mail: kontakt@hjortsvangmuseum.dk
Side 165

Lokalhistorisk Arkiv i Jelling
Møllegade 10, 7300 Jelling.
Hjemmeside: www.jellingarkiv.dk.
Mailadresse: karco@vejle.dk
Side 168

Genforenings- og Grænsemuseet
Koldingvej 52, Frederikshøj, 6070 Christiansfeld
Tlf.: 7557 3003
E-post: info@genforeningsmuseet.dk
Hjemmeside: www.genforeningsmuseet.dk
Side 170

Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening
Sognegårdsvej 3, Lindved, 7100 Vejle
www.sindbjerg-lokalarkiv.dk/
Formand: Ida Hansen, email: arne-ida@dlgtele.dk
Arkivbestyrer: Henry Breinbjerg.
email: hbr@fiberpost.dk
Side 172

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Smidstrup & Omegns Museum og Arkiv
Præstegårdsvej 74, 7000 Fredericia.
hjemmeside: www.smidstrupmuseum.dk
E-mail: smidstrupoma@gmail.com
Side 174

Dansk Sygeplejehistorisk Museum
Fjordvej 152, 6000 Kolding
www.dshm.dk
E-mail: los@dshm.dk
Side 177

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn
Vesterløkke 10, kld., 6091 Bjert
Telefon nr. 75526091
hjemmeside: www.bjert-lokalarkiv.dk
E-mail: bjert-lokalarkiv@mail.dk
Side 179

Vejle Stadsarkiv
Enghavevej 2, 7100 Vejle
tlf. 76 81 20 00
hjemmeside: www.vejlestadsarkiv.dk
E-mail: vba@vejle.dk
Side 181

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Også 2013 blev et aktivt år for foreningen, der består af lokalhistorisk arkiv, Frihedssamlingen med dens effekter fra 2. verdenskrig – begge med adresse på Det gamle Tinghus, Brædstrup, samt gårdmuseet Stjernholm i Nim – 3 vidt forskellige interessegrupper med hver deres store antal frivillige hjælpere. Lokalarkivet holder til i de gamle historiske Ting- og arresthus fra slutningen af 1840'erne. Fra folketællingen i 1850 ses arrestforvareren og hans familie nævnt, ligesom 6 arrestanter, heraf de 3 er en familie med far, mor og en voksen søn! Disse vægge rummer nu en fredelig ramme om vores arkiv, som befinder sig på lofter, i de gamle celler, i tidligere retskontorer samt ikke mindst i det gamle retslokale, som nu er vores læsesal. I 2013 kom Arne Rosenkvist til vores generalforsamling og holdt sit spændende foredrag om kong Volmer og hans ridt fra Skanderborg til Ribe.

Foreningen sluttede sig i efteråret sammen med flere andre foreninger om et foredrag af Magne Lund, som fortalte om arbejdet med at indsamle slægtsdetaljer til brug ved en bogudgivelse i 2014. Det var om soldater fra det gamle Skanderborg Amt som deltog i krigen i 1864. Beretning om de sårede, døde eller tilfangetagne soldater og deres skæbne efter krigens afslutning.

Frivillige hjælpere registrerer, sorterer og arkiverer vores samlinger. 2 gange årligt udsendes et nyhedsbrev, og vores årsskriftudvalg udgav endnu et årsskrift i samlingen, som startede i 1987. Dette år strakte fortællingerne sig over følgende emner fra Brædstrup-området: Brædstrups 4 tidligere borgmestre – Ødegården "Kathrinelyst" på Træden Hede – Min barndom og ungdom med sporten i Brædstrup – Nim-dreng og senere købmand samme sted i mere end 50 år – Landboliv i Træden – Herredsfuldmægtig i Brædstrup Anton Sophus Warthoe og hans mindesten fra 1913 – Historier og anekdoter fra Højlundvej tilbage i 1950'erne (Voervadsbro) – En "kagemand" fra Brædstrup – Vejen mellem husene omkring Voervadsbro – Otto, en aktiv ung mand fra Åstruplund – og endnu engang har lokalredaktør Anya Wissendorff, Brædstrup Avis og Horsens Folkeblad, sammenfattet nogle af årets begivenheder, og borgmester Peter Sørensen, Horsens, skrev forordet.

Arkivet holder åbent for publikum hver torsdag, undtagen helligdage, fra kl. 13.30-18.00.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

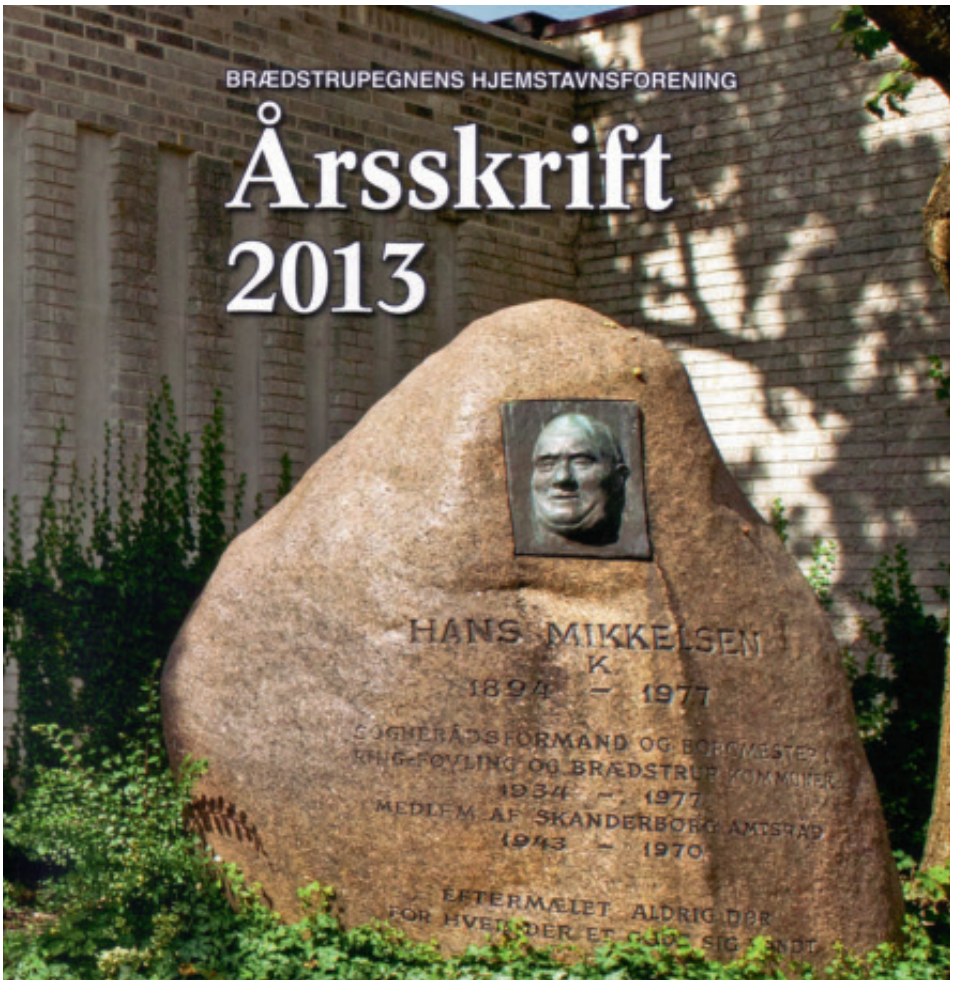

Frihedssamlingens åbningstider er den første torsdag i hver måned fra kl. 13.30-17.00 – og ellers efter aftale. Her kan man studere de mange effekter fra 2. verdenskrig, som samlingen rummer.

Gårdmuseet Stjernholm åbner traditionen tro sæsonen med Valborg-blus, således også i 2013, og efterfølgende har der været arrangementer som tidligere, f.eks. friluftsgudstjeneste, levende sommersøndage i juli, saftfremstilling, nat på Stjernholm med sang og musik, og museumsjul som afslutning på sæsonen.

Venlig hilsen
Else Bundgaard, sekretær

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Brudekiste og sparekassehistorie

En gammel brudekiste

Den 9. juli 2013 fik Egtved Museumsforening foræret en gammel brudekiste.

Giveren er Else Marie Overgård fra Nyborg.

Kisten er fra 1793 og har været i hendes families eje lang tilbage i tiden.

Det interessante er, at sidste gang kisten blev malet, var i 1921 af kunstmaler Elise Konstantin-Hansen.

Egtved Museumsforening havde i 1983 og igen i 2001 udstillinger af hendes malerier. Der var i september 2013 en udstilling i Kolding, hvor flere af Museumsforeningens medlemmer var inviteret til åbningen.

Hvem var Elise Konstantin-Hansen?

Elise Konstantin-Hansen var født i København den 4. maj 1858 og døde den 24. februar 1946 i sit hjem "Bag Hækken" (nuværende adresse Bramdrupvej 141, Aagaard, 6040 Egtved).

Hun var datter af Magdalene Barbara Købke og maleren Carl Christian Constantin Hansen, som bl. a. er kendt for det store maleri af "Den Grundlovgivende Rigsforsamling".

Elise Konstantin-Hansen beundrede sin fars kunst meget, men hun skabte sin helt egen stil. Hun var vist nok den første i Danmark, der malede fuglebilleder. I 1935 skrev hun sine erindringer "Små kapitler af et langt liv" fra Venø og Limfjorden, som hun lærte at kende midt i 1880'erne og siden år efter år vendte tilbage til.

Elise K.-H. boede i en årrække på gården "Nørskov" hver sommer. Da Elise K-H.fornyede malingen af brudekisten i 1921 var det, da kisten stod i Ingeborg og JensVestergaards stue på gården "Nørskov" på Venø.

Elise K.-H. var også meget optaget af højskoletanken. Hun havde bl.a. ophold på Askov Højskole i 1886-87. I 1899 blev hun tilknyttet folkehøjskolen i Aagaard som lærer, hvor hun underviste i tegning og kunst- historie indtil 1916. I 1918 flyttede hun ind i det lille stråtækte hus, som var navngivet "Bag Hækken".

I en alder af næsten 55 år fik Elise K.-H. en plejedatter, Ellen, som hun havde hentet på Børnely i Rungsted.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sparekasseskiltet og uret blev hængt op i "Egtvedrummet" på Højvang Museum.

Plejedatteren var Ellen Bak, der var gift med Niels Bak, og som boede Søndergade 17 i Egtved i mange år.

Den 5. maj 1943 havde Vejle Amts Folkeblad en artikel i avisen om Elise Konstantin-Hansens 85 års fødselsdag.

Gammelt sparekasseskilt og ur

I august måned 2013 fik Egtved Museumsforening overdraget et gammelt skilt og et ur, som var fra Egtved Sparekasses tid.

Lidt om sparekassens historie:

Den 2. marts 1885 indbød en kreds af fremsynede mænd i Egtved Sogn til en stiftende generalforsamling, hvor sognets sparekasse blev oprettet.

Den 1. april 1885 blev den første kontordag. Det var hos gårdejer Rasmus Eriksen "Højvanggaard", som var udnævnt til formand for sparekassens bestyrelse. I sparekassens første 20 år havde den lokaler hos formanden gårdejer Rasmus Eriksen.

Fra 1905 til 1912 var kontordagen hos den næste formand, som var skolelærer S. Madsen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I perioden 1912 til 1950 var kontoret på Egtved Højskolehjem.

Den 1. oktober 1950 flyttede Egtved Sparekasse i egen nyopførte bygning, Søndergade 16, Egtved. Det fremgår af det gamle "Sparekasseskilt", at kontortiden var mandag og torsdag fra kl. 2 til 4 (kl. 14 til 16).

Pr. 1. juni 1959 fik sparekassen for første gang en sparekassedirektør. Det var Kristian Jensen, som fra 1. oktober 1958 havde været ansat som sparekassekasserer.

Det var en god gave, at få det gamle skilt og det gamle ur med det karateristiske egetræ i midten, især da første sted sparekasse havde kontor, var på "Højvanggaard", der hvor museet har til huse, og at det var farfaren til gårdens sidste ejer, som også hed Rasmus Eriksen, der var sparekassebestyrer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mulighedernes tid!

En hverdag fuld af spændende opgaver, blandt mennesker med forskellig tilgang til livet og hverdagen. Faglighed med det formål, at enhver – uanset baggrund og ressourceniveau – gennem nærvær skal gives muligheden for at forstå deres fortid. Mennesker skal forstå fortidens betydning for deres egen dagligdag, for deres selvforståelse og hele den verden, de lever i. Give-egnens historie med de mange danmarkshistoriske elementer – pest, svenskerkrige, enevælde, hedeopdyrkning, stationsbyens udvikling etc. – er essentiel at kende for at forstå den mentalitet og identitet som endnu synes at præge egnen og dens mennesker.

Give-Egnens Museum står midt i et væld af muligheder. Gennem indsamling af egnens genstande og arkivalier, gennem grundig dokumentering og bevaring af disse samt gennem forskning og formidling har museet muligheden for at gøre historien nærværende og relevant.

Hver uge modtager museet henvendelse med tilbud omoverdragelse af genstande og arkivalier. Hver gang laver museet en grundig vurdering af, hvorvidt elementerne er relevante – om de kan anvendes i forskning eller formidling. Som foreningsejet og – drevet museum er der et stærkt bånd og et ejerskab mellem givere og museum, hvilket formodentlig giver museet flere henvendelser end et museum drevet på anden vis. Tilliden fra befolkningen har stor betydning i forbindelse med indsamlingen. I 2013 indtog museet flere unikke genstande, der fremadrettet kan være med til at fortælle egnens historie.

I forhold til bevaring af genstande har museet ligeledes flere muligheder. Indtil 2013 har genstandene primært været bevaret på museets nærmagasin. For at sikre bedre bevaringsforhold for de sarteste genstande har man imidlertid valgt, at flytte 500 m^3 til Fælles Museumsmagasiner i Vejle. Denne flytning er foregået hen over årsskiftet 2013/14. Museet har mulighed for at leje yderligere plads i Fælles Museumsmagasiner, dog kræver leje af fjernmagasin store økonomiske ressourcer. I stedet vil der forhåbentlig på sigt blive mulighed for at vurdere, hvorvidt dele af museets nærmagasin kan opgraderes.

I forbindelse med flytning af genstande har museet en oplagt mulighed for at gennemtjekke genstandenes registreringer. Kravene til registreringer har som mange andre elementer ændret sig gennem årene og der bliver i stadig stigende grad lagt vægt på sikring af genstandenes proveniens, deres

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

historie. Også på arkivet har museet en oplagt mulighed for at bedre registreringerne. Lokalarkivernes registreringssystem Arkibas, gennemgår netop nu forbedringer og vil i løbet af det næste år give mulighed for online søgning i det registrerede materiale. Give-Egnens Museum vil gennem en prioritering af digital registrering blive en del af det ny Arkibas.dk. Mange af kilderne til museets forskning ligger i arkivalierne, og det er essentielt af have overblik over materialet og at have en systemisk indgang til søgning i materialet.

Forskning er essentiel for kvalificeret formidling, og også på dette område står museet midt i mulighederne. I løbet af de seneste år har der flere gange været rettet henvendelse til museet om deltagelse i forskningsprojekter i samarbejde med andre museer og forskningsinstitutioner. Museets nuværende forskningsarbejde sker i samarbejde med Syddansk Universitet – hvor dels et samfinansieret ph.d. projekt, og dels et forskningsprojekt om forbrugsvaner og indkøbsmønstre er i gang. Fremadrettet arbejdes der for også at etablere et samarbejde med Aarhus Universitet på forskningsområdet.

Desuden har museets samarbejde med Billund Museum og University College Lillebælt om projekt "Elevdesign" givet mulighed for at udvikle sig til et projekt med forskning på højt niveau. Der arbejdes således for at afholde en international konference – med både forsknings- og formidlingsspor – hvor didaktik og pædagogik i forhold til museumsformidling behandles.

På formidlingsområdet har museet traditionel haft rigtig mange gode samarbejder med foreninger, institutioner, erhvervsliv og kommune. Samarbej-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der giver spændende muligheder, særligt interessant er det, når der mellem museum og samarbejdspartner udvikles helt nye aktiviteter og arrangementer – hvilket også er sket gennem det seneste år. Høst- og plantemarkedet i sensommeren 2013 arrangeret i samarbejde med Give Havekreds er et eksempel. Et andet er markering af 150 året for Niels Kjeldsens dødsdag den 28. februar 2014. I samarbejde med Vejle Kommune omgjordes Give by til en militærzone fyldt med kampvogne, fly, heste og soldater – både fra nutid og fortid. Det lokale erhvervsliv bakkede aktivt op om arrangementet, der tiltrak rigtig mange mennesker. Vejle Kommune havde Give i fokus.

Samtidig er to store formidlingsaktiviteter, støttet af Kulturstyrelsen, i gang. Projekt "Elevdesign", hvor folkeskoleelever og ungdomsuddannelseselever har været med til at udvikle undervisningsforløb med udgangspunkt i læreplaner for de enkelte områder og niveauer, er etableret og gennemført i samarbejde med Billund Museum og University College Lillebælt. Projektet har været meget lærerigt, og museerne håber, som ovenfor beskrevet, at kunne dele resultaterne med interessenter fra andre museer, forsknings- og undervisningsinstitutioner gennem en international konference.

Det andet projekt "1864NU" bygger på ønsket om at tiltrække nye brugergrupper til museet – i denne sammenhæng unge mellem 15-30 år. "1864NU" er en audioudstilling med tilhørende internetbårne formidlingstilbud. Der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

er samarbejdet med Syddansk Universitet og lydmontageproducent Third Ear. Formidlingsprojektet bærer gennem Syddansk Universitet forskning i museumsformidling ind i projektet.

Museets mange traditionsbundne formidlingsaktiviteter f.eks. sommerskole, juleudstilling og juleweekender, foredrag og naturoplevelser er gennemført og gennemføres fortsat med så stor emnevariation, at det er muligt for enhver at finde mulighed for deltagelse.

Det er mulighedernes tid for Give-Egnens Museum – og museet vil søge at aktualisere det store potentiale.

Af museumsleder Anne Margrethe Provst Skinnerup

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Samarbejde med skolen om lokalhistorie

Som nyt tiltag i Grejsdal Lokalhistoriske Arkiv, har vi indledt et samarbejde med personalet på Grejsdal skole, hvor arkivet har lokaler i kælderetagen.

I det kommende skoleår skal elever i mindre grupper ned i arkivet og lære om Grejsdalens lokale historie og se på arkivalier og høre beretninger fra en svunden tid.

Børnene på billedet er elever fra 4 kl. Grejsdal skole.

Åbningstider: Åbent på onsdage fra kl. 14^{00} – 16^{00}, dog ikke den 8. okt. 2014, samt december måned og i skolernes ferier. Åbningstiderne er fra oktober til maj.

Er der behov for andre åbningstider, kan der ske henvendelse til formanden Mette Holm Sørensen på tlf. 23 33 21 33.

Fra venstre: Kristian Hegnet Petersen – Victor Thanapong Olesen – Mathilde Ejsing Gotborg.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vor gamle degn – eller bruddet med den sociale arv

Hjortsvang Museum 2014

Dette år fejres Folkeskolens 200-års jubilæum i Danmark. Ved den lejlighed hører man på møder, seminarer og ved læsning af til lejligheden udarbejdet litteratur ofte navnet Severin Weiersøe omtalt. Navnet i sig selv er jo formentlig ikke kendt af særligt mange mennesker, men for Hjortsvang Museum er navnet knyttet til en begivenhedsrig periode under 3-års krigen 1848 – 1850 samt den kendsgerning, at Weiersøe var tilknyttet Hjortsvang Skole som lærer i perioden 1840 – 1850, i øvrigt som den første seminarieuddannede lærer ved skolen.

Han blev født i Borbjerg Sogn 11. september1814 søn af Jens Olesen, der var husmand, tømrer og snedker. Fødetidspunktet indikerer således at Severin Jensen, der var hans dåbsnavn, blev født i første generation efter landboreformerne i slutningen af 1700-tallet samt den store skolereform 1814. Faderen, der selv havde gode evner, var meget ambitiøs på sønnens vegne, og insisterede på, at han skulle være den bedste i skolen. Det var ikke altid behageligt for den lille Severin, der allerede i en alder af 9 år påbegyndte en dagbog, der strækker sig over perioden fra 1824 til 1838, og i dagbogens første notat den 7. februar 1824 skriver: "Min Fader holder stærkt Huus med mig, at jeg skal stræbe, jeg kan blive den bedste. Jeg skal altid høre, jeg er dovn – men jeg har heller ingen Lyst til Regningen, naar han staaer ved mig, for jeg faar tidt en Ørefigen, og saa bliver jeg leed deraf". Dagbogen forsøger drengen at holde skjult for sin far, som han var bange for ville synes, at sligt var spild af godt papir.

Dagbogen beskriver nu fremdeles, som han skriver "hvorvidt jeg kommer i min Lærdom og andet Vigtigt, hvad der passerer". Drengen gør sig tidligt tanker om sin fremtid, som han dog måske frygter bliver ved snedkergerningen. Han må i hjemmet hjælpe ved landbruget men også ved snedkerarbejdet. Faderen er dog mere optaget af sønnens fremtid end denne aner, og ser i drengens evner en mulighed for, at han kan slippe fri af den usikre fremtid ved landbruget. Den fremsynede far ser muligheden for et brud med den sociale arv og tilskynder fremdeles drengen til at udvikle sine boglige evner.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Faderen dør i 1827, men det lykkes for drengen ved hårdt slid og ved hjælp fra den lokale degn i Borbjerg Holger Schou (der tilfældigvis tidligere har været skoleholder i Hjortsvang og født i nabobyen Aale) at opnå muligheden for at komme på seminarium bl. andet ved arbejde som huslærer hos proprietærfamilier i Seibæk, på gården Klausholm og senere i Øgelstrup.

Weiersøe uddannes på Lyngby Seminarium ved Grenå. Inden optagelsen skal han dog bestå en prøveeksamen, og turen til denne prøveeksamen foretager han til fods fra Øgelstrup til Lyngby. 5 dage og 165 km. investerede den unge mand i sin fremtid, og med succes. Han optages på seminariet, og for delvist at financiere studiet, blev han ved en seminarielærers hjælp skoleholder i landsbyen Allelev i nærheden af Lyngby. Jobbet klarede han således ved siden af studierne på seminariet.

Ved stor flid og skæbnens gunst bestod Weiersøe i 1835 sin lærereksamen og forlod med stor glæde Lyngby for at blive skoleholder i Fregerslev og senere Skanderborg Ladegårde. Efter et ulykkeligt kærlighedsforhold søgte han nye græsgange, og i 1840 fik han sit første rigtige lærerembede ved skolen i Hjortsvang. Til embedet fulgte ud over pligterne også den forrige afdøde lærers 3 børn og 43-årige enke Christiane, som Weiersøe giftede sig med den 28. november 1840.

Weiersøe var en dygtig underviser og kirkesanger. Han var vellidt i sognet, selvom nogle beboere synes han trakterede tampen lovligt meget over eleverne. I 1848 bliver hustruen syg, og ved 3-årskrigens udbrud er hun meget svagelig og formentlig døende. Den 29. marts 1848 (i eftertiden kaldt "den gale onsdag") opstod det rygte, at de slesvigske oprørere havde løsladt fangerne ved straffeanstalten i Rendsborg, og at disse såkaldte "slaver" nu drog hærgende op gennem Jylland. Rygtet forårsagede mobilisering, således også i Hjortsvang, hvor alle våbenføre mænd – herunder Weiersøe – blev udskrevet af sognefogeden til at møde hos herredsfogeden i Brædstrup. Weiersøe måtte forlade sin syge kone, der dog lovede at holde sig i live, til manden vendte hjem fra krigen. Hun holdt ord, idet Weiersøe vendte tilbage allerede samme dag, da det viste sig, at rygtet om slaverne var falskt. Weiersøe har senere i sin eneste udgivelse i bogform "Fra Slavekrigen i 1848" berettet om den dramatiske hændelse. Christiane døde herefter den 2. maj 1848.

Efter Christianes død engagerede Weiersøe husholdersken Ida Birgitte Hansdatter fra Klovborg til at varetage sin husførelse, men efter hustruens død var intet som før. Weiersøe kunne ikke længere finde sig til rette i Hjortsvang. Han forlod embedet i 1850, og flyttede sammen med Ida til Storring ved

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Århus, hvor de giftede sig den 17. marts 1861. Embedet i Storring forlod han 1. maj 1878 for at tilbringe sine sidste år i Aarhus som pensionist. Severin Weiersøe døde den 3. oktober 1897.

Severin Weiersøes livshistorie er en opbyggelig historie. Gennem hans dagbog opleves en drengs opgør med almuens sociale normer og erhvervsmæssige arv. En dramatisk og poetisk historie med elementer af lighed med Blichers "En landsbydegns dagbog", skrevet af en dreng og ung mand, der aldrig selv blev digter, trods et sprogbrug illustreret i de sidste dagbogsnotater af høj kvalitet. Det synes retfærdiggjort, at den gamle lærer ved Hjortsvang Skole får sit navn sammenkædet med folkeskolejubilæet 2014.

Verner Markussen
Lokalarkivet Hjortsvang Museum

Kilder:

En landsbydrengs og –degns dagbog 1824-38.
Povl Schmidt. Syddansk Universitetsforlag 2003.

Severin Weiersøe – En landsbydegns historie.
Knud Sørensen. Gyldendal 2005.

Hjortsvang Skole – Degne og lærere fra 1743 – 1973.
Hæfte nr. 10. Hjortsvang Museum.

Dansk Skolehistorie 2 "Da skolen tog form 1780 – 1850"
Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonne. Aarhus Universitetsforlag 2014

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nye muligheder for lokalhistorie på de sociale medier

Arkivet i Jelling må konstatere, at den moderne tidsalder for alvor har gjort sit indtog. Muligheden for formidlingen af den lokale historie på de sociale medier og på arkivets hjemmeside har åbnet dørene til helt nye målgrupper.

I 2014 har arkivet arbejdet en del med en helt særlig historie: fortællingen om Anders Hermansen, der rykker fra fattige kår i Vestjylland, slår sig ned i Jelling-området og ender i den grundlovgivende forsamling i 1848. Det var en gruppe af arkivets frivillige, der fik øje på historien, og så gik vi i gang med en aktiv indsamling. Vi fik fat i et barnebarn til Anders Hermansen, som havde en masse breve og i øvrigt en hel del gode erindringer, der udbyggede og krydrede historien. Vi er stadig i fuld gang med at komplettere fortællingen og har løbende holdt vores Facebook-venner orienteret. (På FB hedder vi "Lokalhistorisk Arkiv i Jelling").

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Arkivet har et berigende samarbejde med Lokalhistorisk Forening for Jelling, Kollerup-Vindelev og Hvejsel sogne fortsætter. Foreningen arbejder året igennem med udgivelsen af årsskriftet "Svundne Tider" og står for flere lokalhistoriske arrangementer. I februar var vi for eksempel til fortælleaften i Hvejsel Præstegård, hvor der blev fortalt skønne anekdoter fra Hvejsel og Bjerlev. Omtrent 100 mennesker mødte op og kunne forlade præstegården efter en særdeles underholdende aften.

Arkivet i Jelling har fast åbningstid om tirsdagen og hver uge er der gæster på arkivet med forskellige ærinder. Mange kommer naturligvis med lokalhistoriske forespørgsler og mange kommer for at aflevere arkivalsk materiale. På trods af vores digitale tidsalder fylder håndteringen af det analoge materiale stadig væsentligt mere end den digitale del.

I 2013 overgik driften af arkivet fra Jelling Bibliotek til Vejle Stadsarkiv. Samtidig var der et lederskifte, da Margit Hansen gik på efterløn og arkivar Karin Conradsen tog over.

Hjemmeside: www.jellingarkiv.dk. På FB hedder vi "Lokalhistorisk Arkiv i Jelling".
Mailadresse: karco@vejle.dk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Konge-egen

Genforenings- og Grænsemuseet

Året er 1940. Danmark er besat. På Aller skole besluttede lærere og børn at markere danskheden ved at plante et træ for **Kong Christian den X, som jo altid har været "sønderjydernes konge"**. Herom vidner bl.a. den udstilling om kongen, som kan ses på Genforenings- og Grænsemuseet.
Nogle af skolens større drenge fik lov til at hente et passende stort og flot egetræ nede i skoven. Træet blev plantet på kongens 70-års fødselsdag den 26. september 1940 – og det foregik således:
Om morgenen mødtes alle elever og lærere i skolegården. Flaget blev hejst og de fremmødte sang første vers af "Vift stolt på Kodans bølge" – efterfulgt af tre hurra-råb.

Derefter gik alle på række og geled – elever og lærere – ned til Aller by – svingede til højre på den nye vej mod Christiansfeld. Cirka 500 meter gik de, før mindepladsen blev nået. Humøret var højt og man sang danske sange. Spaden og det nye egetræ var læsset på en trækvogn, som skolens to ældste drenge trak. Lille Christian Thomsen (senere karetmager i Aller) fik lov til at køre med.

Vel ankommet til mindepladsen stillede børnene op i rundkreds og en af de store drenge gravede hullet til træet. Der blev lagt en forseglet flaske ned i hullet. I flasken var lagt et brev med en beskrivelse af baggrunden for plantningen. Alt imens jorden blev stampet om træet, sang man bl.a."Kong Kristian stod ved højen mast", "I alle de riger og lande" m.fl.

Derefter tilbage til skolen, hvor der i dagens anledning blev serveret konditorkager og sodavand. Resten af dagen fridag. Kongen havde jo fødselsdag.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I mange år efter var det tradition at samles ved egen den 26.09 for at mindes.

Mange medbragte flotte hjemmelavede rød-hvide buketter og så blev der sunget igen. Masser af danske sange. Det var en stor dag for de små.

Årene gik og træet blev skjult af andre træer og gik næsten i glemmebogen, men i 2000 var der nogle tidligere elever og andre af byens beboere – blandt andet førnævnte Chr. Thomsen – som kunne huske begivenheden og så blev der lavet en forening til bevarelse af stedet. Træerne omkring egetræet blev fældet og til syne kom en hæk og græsplæne. Græs og hæk blev i tiden efter slået og klippet jævnligt og der sattes en lille mindesten med kongens fødselsdato og hvem, der har plantet træet. Også en "eftertænksomhedsbænk" er der nu sat op. Foreningen optager gerne nye medlemmer, så alle kan hjælpe med at holde stedet pænt og ordentligt. Man mødes hvert år den 26.9. og der er naturligvis mødepligt for foreningens medlemmer. Her mindes man Kongen, Fædrelandet og initiativtagerne. Traditionen byder, at der trakteres med stegt flæsk og persille sovs og passende drikkevarer.
Mindestedet med Kongeegen et smukt lille område

Genforenings- og Grænsemuseet modtog i 2014 Kolding kommunes Kulturpris

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ingen gad høre Olsens pølsesnak!

Hvem er denne Olsen og hvad drejer historien sig om. Vi er i den første halvdel af 1800 årstallet, hvor der var åndelige og kirkelige rørelser kaldet "de gudelige vækkelser" med rod i pietismen. Almuen, som var i social og økonomisk opgang, kom efterhånden i modsætningsforhold til præsterne, som i overvejende grad var af rationalistisk observans. Her på egnen mellem Horsens og Vejle blev bevægelsen senere kaldet "De Stærke Jyder."

Ole Olsen, født i Fredericia i 1765, præst i Grejs-Sindbjerg 1823-1856. Formelt var Ole Olsen sognepræst til han døde som 90-årig.

Pastor Olsen var præget af oplysningstiden og rationalismen.

Biskop Muller Ribe betegnede ved en visitats hans prædiken som "tautologisk og triviel, (tautologisk = med mange gentagelser) og Olsen talte om utaknemmelighed og berørte ikke kristendommen. Desuden er han gammel og svag."

I vinteren 1834-1835 blev E. Mau indsat som hjælpepræst. Mau har skrevet sådan om sin tid som hjælpepeæst i sognene: "Den korte tid jeg var der, prædikede jeg næsten hver Søndag, og medens Kirkerne plejede at stå næsten tomme, fordi ingen gad høre Olsens Pølsesnak -- strømmede Folk i hundredvis til Kirkerne for at høre det levende Guds Ord at forkyndes således at jeg de 2 sidste Søndage i begge Kirker tilsammen havde over 1000 Mennesker, og det fra 13 forskellige Sogne".

Efter hans bortrejse var der ca 50 vakte i Grejs og Sindbjerg.

Fra 1835 og fremad var der et åndeligt og kirkeligt røre i sognene. Den ledende skikkelse var gårdmand Jens Jørgensen søn af Jørgen Jensen Uldum (kaldet lillekongen af Uldum).

Jens Jørgensen havde holdt møder med den fynske lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg. Det blev de idømt bøder for, foranlediget af pastor Olsen, og bøderne var henholdsvis 10 og 20 rbd. Et anseeligt beløb i samtiden. Fra omkring 1840 var der især to stridsspørgsmål i sognene. Det første var genindførelse af Pontoppidans katekismus i stedet for Balles lærebog,og det andet genindførelse af Kingos salmebog i stedet for den Evangelisk – Kristelige salmebog. Navnlig striden om salmebogen fik et dramatisk forløb. Den begyndte i 1842 med to andragender om genindførelse af Kingos salmebog.

Kirkesangerne ønskede ikke Kingos salmebog, fordi salmerne her var svæ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rere at synge end salmerne i den nyere salmebog, og en del af menigheden var enige heri, mens de "stærke jyder" ønskede Kingos salmebog. På en given søndag besluttede "Kingos" tilhængere at møde talstærkt op til gudstjenesten. Da det blev kendt, mødte modstanderne lige så talstærkt op. Kirkesangeren lærer Baggesgaard havde hentet hjælp fra lærer Lebech, kirkesanger i Grejs. De to grupper sang af fuld kraft efter hver sin salmebog, men oprøret mod den autoriserede salmebog vakte så megen harme blandt de fleste af de evangelisk-kristelige, at de forlod kirken inden prædikenen. Kingos salmebog blev herefter den officielle salmebog i Sindbjerg.

Et lignende forløb foregik senere på sommeren i Grejs kirke to søndage i træk. Præst, provst og biskop anbefalede kirkegængernes ønske, men kancelliet sagde stop og ansøgningen blev her afvist. De "vakte" i Grejs gav herefter op, så Kingos Salmebog blev ikke indført i Grejs.

Sidst i 1850erne ville præsten Winstrup (1857 – 76) indføre Roskilde Konvents salmebog (der indeholdt mange grundtvigsalmer.) Modstanden i Sindbjerg anførtes af kredsen omkring Christen Pedersen, som havde bygget privatskolen i Sindbjerg. Da den nye salmebog skulle indføres, samlede han 16 af sine venner "der kunne synge," og de sang ufortrødent de samme salmer efter Kingos salmebog med andre ord og flere vers. Dette gentog sig 3 søndage i træk og man beholdt Kingos salmebog.

I 1899 udkom en ny autoriseret salmebog "Psalmebog for Kirke og Hjem". Herefter bliver der gradvist i Sindbjerg skiftet mellem Kingos og den nye salmebog. Først i 1939 blev man enige om at lægge Kingos salmebog helt på hylden.

Men helt frem til midt i 1980'erne stod der på salmebogshylden i kirken nogle af Kingos salmebøger dog med et bånd om, så man ikke kunne tage dem med hen på kirkebænken. De stod der til minde om dengang den salmebog havde en stærk betydning.

Salmebøgerne er i dag forsvarligt gemt i Graverhuset.

Torkild Jacobsen Ulkær

Kilder:

"Dansk Præste-og sognehistorie" af A. Pontoppidan Thyssen
Sindbjerg Sogns Lokalarkiv

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jubilæumsåret 2014 fejres i Smidstrup

I 2014 er det 10 år siden Smidstrup & Omegns Museum åbnede.
Det blev fejret ved sæsonåbningen den 4. maj med rigtig stor deltagelse.

Spejderjubilæum

Det er i år 50 år siden, der blev etableret en KFUM spejdergruppe i Smidstrup. Spejderne har lavet en stor udstilling med mange artikler og billeder. En spændende udstilling,der giver et fint billede af spejdernes aktiviteter gennem de 50 år. Det er et besøg værd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De nationale jubilæer er:

Krigen i 1864

Museet har valgt at sætte fokus på krigen i 1864 med en udstilling og et lysbilledforedrag.

Foredraget kommer til at handle om, hvad der lå til grund for krigen, og hvilke følger har krigen haft, for nogle af de personer fra lokalområdet der deltog, og om deres liv og skæbne.

200 Året for undervisningspligt i danmark

Det er i år 200 året for undervisningspligt i Danmark. Det har vi en udstilling med i form af gamle skrivehæfter. Et af de ældste er fra 1838. I dette hefte har Mette Kirstine Hans Datter på 14 år, i en stil takket sine forældre for at hun måtte få lov komme i skole. Den tids skolebøger, håndarbejdsting fra århundrede skiftet osv. er udstillet.

Flere af udstillingerne kan også ses i 2015.

LOKALARKIVET er blevet en selvstændig afdeling for at gøre det lokalhistoriske arbejde mere synlig.

I den forbindelse er foreningen blevet medlem af SLA.(Sammenslutningen af Lokalarkiver).

Det indebærer at der er 2 medarbejdere, der har ansvar for arkivarbejdet, samtidig skal de to medarbejdere gennemgå de obligatoriske kurser for arkivarbejde.

Det betyder også at vi har åbent d. 2. tirsdag i måneden fra 15-17 i hele året, eller efter aftale på mail:

Ingerskov@mail.dk eller willye.jensen@gmail.com

Vi har stadig meget praktisk arbejde på museet efter overdragelsen af Egnsmindesamlingen i 2012. Desuden er Lokalarkivet i Børkop flyttet til nye loka-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ler. I den forbindelse var der bl.a. et bødkerværksted og et skomagerværksted de ikke kunne få plads til. De to "værksteder" indgår nu i vores udstilling.

Der er mange der spørger, hvor ligger Smidstrup Museum?

Vi er nok også tilbøjelige til at sige "kom og besøg vores "lille" museum"! Når så de besøgende har været hos os, oplever vi ofte, at de er fulde af forundring over så mange forskellige genstande vi har, og de mange kvadratmeter museet råder over. Ja, og så har vi endda ikke plads til de store landbrugsmaskiner, som indtil videre er deponeret på Nørrevang 101, og kan ses ved vores traditionelle høstdag, der hvert år finder sted på Nørrevang 101 fredag i uge 31.

Høstdagen 2013 var med på TV Syds udsendelser omkring byfesten i Smidstrup.

Det har været en god P.R. for Smidstrup & Omegns Museum.

Museets åbningstid: 1.maj – 1.okt. Søndage og torsdage 14 til 17, eller efter aftale.

Arkivet åbningstid: Hele året 2. tirsdag i måneden fra kl. 15 til 17.

Metha Lange.

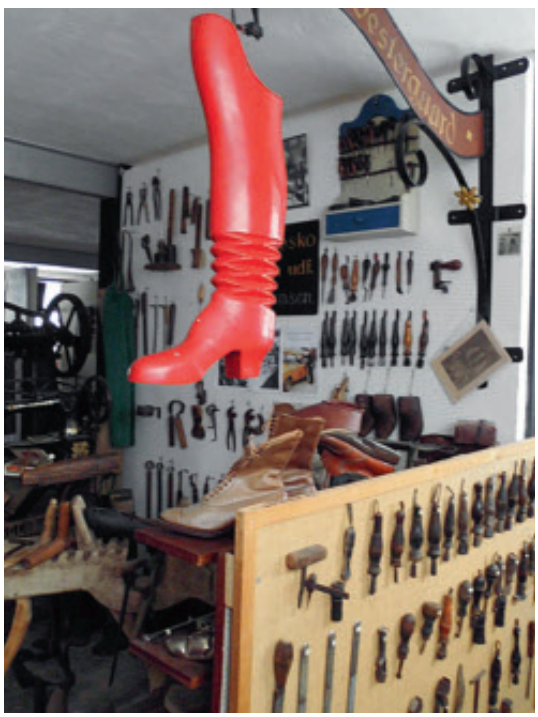

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fremtidens sygepleje på museum

Nye visioner. Igennem de sidste par år har Dansk Sygeplejehistorisk Museums bestyrelse arbejdet på en ny udviklingsretning for museet.

Målsætningen er at give den helt unikke historiske samling om sygeplejens udviklingshistorie et fremadrettet perspektiv og skabe formidling af de mange store ændringer, der sker indenfor sundhed og sygeplejens fag i disse år.

Blandt andet medfører samfundets godt 40 mia. kroners investering i nye hospitalsbyggerier både markante ændringer for fremtidens patienter og for sundhedspersonalet. Husene bygges med mange nye teknologiske og IT-mæssige løsninger, som skal støtte og forbedre de behandlinger, sundhedsvæsnet kan tilbyde borgerne. Samtidig vil teknologien også skabe mange ændringer i arbejdsgange, rutiner og ansvarsområder for personalet.

Laboratorie for sygepleje

Hvad dét betyder i praksis, og hvad det er for nogle sundheds- og velfærdsteknologiske løsninger, vi vil møde i fremtiden, er ét af de områder, som Museet i Kolding vil arbejde på at formidle i de kommende år.

Ud over at skabe en nutidig udstilling, hvor man kan afprøve og stifte bekendtskab med de nye teknologier, så er det også målsætningen at gøre Museet til en ramme om aktiviteter, hvor den velfærdsteknologiske udvikling kan debatteres med førende udviklere, forskere og klinikere.

Fakta om Museet

Viser sygeplejens historiske udvikling fra middelalderen
I den faste udstilling ses blandt andet en enestue fra 1930'erne
Eller se hvordan en patient mødte sygehuset for 90 år siden
Sygeplejens historie er også en kulturhistorie om datidens livsvilkår
Sygeplejersker rejser i dag ud med "Læger uden grænser"

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Datidens sygeplejersker rejste også ud i verden med deres fag

Se nærmere om åbningstider og muligheder på hjemmesiden:
www.dshm.dk

Museets adresse: **Fjordvej 152, 6000 Kolding**

Museet ligger naturskønt ud til Koldingfjord omgivet af skov. Begge dele gør Museet til et oplagt udflugtsmål.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn

Første arrangement i sæsonen 2013/14 i Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn var en filmaften.

Lars Gregers Hansen, tidligere chefredaktør på Kolding Folkeblad, viste sin egen DVD-film om Kolding i 1930-erne. Lars Gregers Hansen har bearbejdet nogle gamle sort/hvide smalfilm. Optagelserne i den færdige film er nu forsynet med tale og lyd samt suppleret med aktuelle optagelser, der viser de samme virksomheder og steder i 2013. Efter denne film viste Lars Gregers Hansen sin egen DVD-film om opbygningen og tilblivelsen af Kolding Miniby i Geografisk Have i Kolding.

På Lokalarkivernes dag præsenteredes traditionen tro foreningens kalender. Bjert-Kalender 2014 havde som årets tema valgt stemningsbilleder fra Sønder Bjært Sogn. Samtidig med præsentationen af kalenderen havde foreningen lavet en ny plancheudstilling om brugsbevægelsen i sognet. Udstillingen omfatter 20 plancher med mange billeder og tekster om de tre selvstændige brugsforeninger, der gennem tiden har været i Sønder Bjært Sogn – Brugsforeningen Vesterlykke, Agtrupskov Brugsforening og Sdr. Bjært Strand og Mark Brugsforening, hvoraf kun førstnævnte er tilbage. Den er omdøbt til Daglig-Brugsen og ejes af Vonsild Brugs.

I januar 2014 havde foreningen igen et meget velbesøgt arrangement. Det var et foredrag om Karen Blixens "gamle Knudsen", som omtales i Den Afrikanske Farm. "Gamle Knudsen", hvis rigtige navn er Peter M. Aarup, var fra Agtrupvig. Peter M. Aarup var iværksætter og startede produktioner af fiskenet og både. Han arrangerede jagter på flodheste og andre vilde dyr. Han har bl.a. været jagtleder for den amerikanske præsident Roosevelt. Peter M. Aarups oldebarn, Lars Therkelsen, fortalte levende og entusiastisk om, hvordan hans oldefar forlod sin 3-årige datter og pigens mor i København for at tage til Afrika, hvor han fik et eventyrligt og dramatisk liv. Peter M. Aarup døde som en fattig mand på Karen Blixens farm i Kenya. Arrangementet kom i stand på en pudsig måde, idet Lars Therkelsen rettede henvendelse til arkivet i sin søgen efter oplysninger om oldefaderen. Det medførte mange telefonsamtaler og mails, og som en tak til arkivet tilbød Lars Therkelsen at holde et foredrag

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

om hans oldefar og oldefaderens eventyrlige liv.

I forbindelse med foreningens generalforsamling fortalte Vivi Jensen, tidligere museumsinspektør på Koldinghus, om Skamlingbanke-selskabets historie. Vivi Jensen fortalte levende om, hvordan obelisken blev rejst i 1863 og sprængt af prøjserne 1864, men genrejst i 1866, idet egnens bønder m.fl. efter sprængningen havde købt de store sten, som i mellemtiden var forsvarligt opbevaret.

Sæsonens sidste arrangement var et besøg med rundvisning på Landbomuseet Brødsgaard i Harte, hvor vi så ca. 2000 numre af velbevarede og istandsatte redskaber og effekter med tilknytning til landbruget gennem tiderne.

Ud over de forannævnte arrangementer har foreningen igen i år haft stor succes med en byvandring for Sdr. Bjert Centralskoles 5-klasser. Efterfølgende gentages turen, hvor eleverne fortæller forældrene om deres iagttagelser.

Af Steen Andersen og Christian Holdt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Highlights fra Vejle Stadsarkiv

2013 startede med **æsker i lange baner**, da vi flyttede arkivalier ind i den nye tilbygning til Fællesmagasinerne i Vejle. Arkivalier fra de kommunale tekniske forvaltninger kom først på plads. Derefter fulgte opstillingen af de mange sognekommunale arkivalier, vi har registreret de forløbne år. Sidste fredag i maj blev udvidelsen af Fællesmagasinerne, med den moderne bæredygtige nybygning indeholdende magasinplads til mængder af arkivalier og genstande, officielt indviet. Af de i alt fem hyldekilometer vi råder over, blev små to taget i brug i løbet af 2013.

Lørdag d. 1. juni gik det løs med fede billeder, skæve vinkler, godt selskab og fortællinger om Vejle bys historie. Den dag var der mulighed for at deltage i den første **Vejle Photowalk** arrangeret af Vejle Stadsarkiv. Opfordringen lød på at gribe sit kamera, og følge med to af husets arkivarer ud på en spændende og motivrig tur i Vejle. Ruten var små 4 kilometer og førte gennem byens gamle kvarterer og centrum, baggårde, kirkegårde og ikke mindst industri- og lystbådehavnen. Vejret var heldigvis strålende med gode muligheder for, at skyde løs fra alle linser. Efterfølgende modtog vi hundredvis af fotos fra dagen som nu indgår i vores righoldige billedsamling.

Den første Photowalk var så stor en succes, at arrangementet blev gentaget

Billede fra photo walk, fotograf Vibeke Østergaard, Vejle Stadsarkiv

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fotograf Frank Bache Andersen, Vejle Stadsarkiv.

lørdag d. 5. oktober. Den dag gik turen til et klassisk arbejderkvarter i Vejle, som således blev foreviget anno 2013.

Som opfølgning på årets to Photowalks var der fotoaften på arkivet i oktober, hvor der blev vist fotos fra turene, og til sammenligning historiske fotos fra vores billedsamling. Det er bestemt ikke sidste gang, at vi har afholdt Photowalk, som i høj grad lægger op til dialog og brugerinddragelse.

Et par gange om året er vi vært for et fagligt arrangement for lokalarkiverne i Vejle Kommune. Den såkaldte **faglige fredag** er tænkt som inspiration til og kompetenceudvikling af de lokalhistoriske medarbejdere. I 2012 handlede det om etiske overvejelser og lovgivning for formidling af billeder på hjemmesider. I 2013 var temaet et helt andet! Vi mødtes på Konserveringscentret, hvor vi fik en rundvisning i de forskellige værksteder og de nye magasiner blev vist frem.

Frivilligområdet har desuden været et af Vejle Stadsarkivs store satsningsområder i 2013, og i midten af juni var der indbudt til orienteringsmøde om at blive frivillig på arkivet. Alle interesserede havde mulighed for at komme og høre hvad frivillige laver hos os, og hvad vi fremadrettet kan bruge ekstra hænder til. Hele 35 vejlensere dukkede op, og da mødet sluttede, meldte otte personer sig allerede klar. Siden er styrken vokset støt, og ved udgangen af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

2013 var der små 40 frivillige tilknyttet arkivet. Interessen for at hjælpe har således vist sig at være rigtig stor.

I oktober var der så vagtskifte i Jelling, da vi overtog driften af Jelling Lokalhistoriske Arkiv. Rammerne er fortsat Byens Hus i Jelling, og ordningen ligner modellen fra Børkop og Egtved, hvor byens arkiv og bibliotek også er placeret sammen i kulturhuse.

Hvis du er interesseret i mere, kan du kigge med på vores hjemmeside www.vejlestadsarkiv.dk, hvor du finder vores nyhedsbreve og følge os på blandt andet Facebook. Du kan også blive klogere på vores digitale lokalhistoriske opslagsværk www.vejlewiki.dk.

Vejle Stadsarkiv
Mail: vba@vejle.dk
Tlf.: 76 81 20 00
Hjemmeside: www.vejlestadsarkiv.dk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Referat af Historisk Samfunds årsmøde 2014

På årsmødet den lørdag den 3. maj 2014 på Give-Egnens Museum i Give kom formanden Erik Toftgaard for Historisk Selskab for Sydøstjylland sin årsberetning.

Af John Juhler Hansen

Formand Erik Toftgaard aflagde bestyrelsens beretning for arbejdet i det forløbne år.

Sommerudflugt 2013 gik den 24. august til Middelfart, hvor deltagerne fik tre gode oplevelser: Vi så det Psykiatriske Museum på det tidligere Statshospital, hvor museumsleder Majken Nørup viste rundt. Derefter førte den kyndige arkitekt og lokalhistorisk interesserede Axel Høyer deltagerne på en byvandring igennem de ældste dele af købstaden. Til sidst drak vi kaffe på Holms Hotel, en af byens ældste huse fra 1584.

Receptionen ved præsentation af Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2013 foregik den 3. oktober på Vejle Kunstmuseum. Der var mange medlemmer mødt frem. Redaktionsudvalget og mange af årets forfatter deltog ligeledes. Lokalet var smukt og velegnet til formålet, dog kneb det lidt for deltagerne at høre. Vi vil i 2014 samme sted få opsat et højttaleranlæg, så alle kan høre. Igen i 2013 en flot årbog, som redaktionsudvalg og forfattere blev takket for. Eller sagt på en anden måde: Årbogen er foreningens flagskib. Uden årbog: Intet Historisk Samfund. Og redaktionsudvalget har nu en god ny årbog på bedding. Den præsenteres ved en reception på Vejle Kunstmuseum den 9. oktober 2014.

Lokalhistorisk Inspirationsdag 2014 blev afholdt 22.02. i Roberthus i Egtved og 36 deltog. Temaerne var hjemstavnshistorie og skolehistorie – i lokalhistorien. Dermed markerede Historisk Samfund for Sydøstjylland også 200 års jubilæet for indførelsen af undervisningspligten. Om formiddagen holdt museumsinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland et godt foredrag om

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lokalhistorien og de forskellige arbejdsformer og synsvinkler for lokalhistorikeren og faghistorikeren. Lokalhistorien beskæftiger sig i sagens natur med det meget nære og gerne med, hvad der er inden for "mands minde". Mens faghistorikeren gerne vil beskrive udviklingslinjer og forløb i større sammenhænge.

Om eftermiddagen fortalte professor Ning de Coninck-Smith om dansk skolehistorie – metoder og udfordringer. Hun fortalte inspirerende om skolernes historie og havde nogle spændende eksempler om forskellige forløb og hændelser.

Historisk Samfund for Sydøstjylland har arrangeret eller været medarrangør af 6 foredrag i den forløbne vinter 2013 / 2014. Ved et møde i Horsens 24.10.13 fortalte forfatteren Kjeld Hansen om landskabets historie og udvikling fra 1760 og frem til i dag. Her var 50 deltagere, og mødet var arrangeret i samarbejde med Horsens kulturhistoriske Forening, Danmarks Naturfredningsforening og Horsens Museum.

I Brædstrup var der 30.10.13 foredrag, hvor Magne Lund fortalte om soldaterskæbner 1864. Flere end 100 deltagere, og arrangørerne var HSSO, Brædstrup Bibliotek, Brædstrup Aftenskole og Brædstrupegnens Hjemstavnsforening.

Der var også mange deltagere i Kolding 15.01.14, hvor Jørgen Houmann fortalte om GORI. Her var arrangørerne HSSO og Lokalhistorisk Forening for Kolding. Ligeledes var der fuldt hus på Museet Højvand i Egtved til det årlige møde på afstemningsdagen 10. februar, genforeningsafstemningen i Sønderjylland 1920. Her talte museumsinspektør René Rasmussen, Sønderborg Slot, om udviklingen i Sydslesvig fra 1864 til 1920. Titlen var "Fra slagtebænk til genforening", og deltagerne høre om valgresultater i perioder samt en båndoptagelse af en tale med H.P. Hansen.

Den 04.02.14 var der møde i Fredericia, hvor forfatteren Erik Ingemann Sørensen talte om sin bog: "1864 – en guide i krigens fodspor." Der var 24 tilhørere og HSSO samt Fredericia Museums Venner var arrangører. Den 08.04.14 var der foredrag på Vejle Bibliotek, hvor Vigand Rasmussen og John Juhler Hansen talte om De danske Bomuldsspinderier og Vejle Dampvæveri. De få tilhørere fik et godt foredrag, men da der havde været for lidt presseomtale, var der kun få tilhørere. Mødet var et samarbejde med HSSO og Vejle Museum; sidstnævnte glimrede ved deres fravær og arrangementet var pudsigt nok heller ikke omtalt i deres kvartalsoversigt over arrangementer!

Planlægning af møder sker helst og bedst i samarbejde med lokale samar-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bejdspartnere. Så det er vigtigt for os at have gode samarbejdspartnere. Det kan være lokalhistoriske foreninger, et lokalarkiv og / eller det lokale bibliotek. Og så har vi et godt samarbejde med Grænseforeningen om det årlige arrangement den 10. februar. Lørdag den 04.10.14 vil vi netop i samarbejde med dem tilbyde en udflugt til Dybbøl og Museum Sønderjylland Sønderborg Slot.

Vi udsender også nyhedsbreve elektronisk. Det står vores bestyrelsesmedlem Erik Voss for, som indsamler oplysninger og får det sat op og af sted til de mail-adresser, vi har. Brevet udsendes til alle interesserede. Nyhedsbrevet anvendes til at give en "påmindelse" om nært forestående arrangementer, som nu dette årsmøde. Vi vil også i det kommende år udsende nyhedsbrevet regelmæssigt og med oplysning om både egne arrangementer og om andre foreninger / museers arrangementer, af interesse for vores medlemmer. Vi vil gerne have mailadressen for helst alle medlemmer, så vi kan få nyhedsbrevet ud til så mange medlemmer og andre interesserede som muligt.

Vores hjemmeside kører med en webmaster, der foretager de nødvendige ændringer hurtigt. Det er Erik Voss og Erik Toftgaard fra foreningens bestyrelse, der giver ham besked og dermed sørger de tre personer for den stadige opdatering.

Foreningens økonomi ser sund ud, ikke mindst fordi et privat fond i regnskabsåret 2013 har ydet os et tilskud på 25.000 kr. Det er vi meget taknemmelige for. Endvidere har vi modtaget tilskud fra kommuner til inspirationsdagen. Det siger vi også tak for. Vi er meget påpasselige med udgifterne. Vi sparer også en hel del portoudgifter, da bestyrelsesmedlemmerne sørger for at udbringe en stor del af årbøgerne hvert efterår.

Der har i det forløbne år været afholdt seks bestyrelsesmøder. Vi siger tak til dem der har lagt lokaler til. Der har i bestyrelsen været gode drøftelser om både de mere aktuelle spørgsmål samt af principiel karakter. Derfor vil jeg gerne takke bestyrelsen for både et godt fremmøde og gode drøftelser.

Vi modtog i 2013 kontingent fra 428 betalende medlemmer. Der er nu udsendt indbetalingskort for 2014. Som altid er der både ind- og udmeldelser i løbet af et regnskabsår. Det er nok realistisk at tro, at medlemstallet i 2014 vil lande omkring 415 betalende medlemmer. Vi er glade for de medlemmer, der holder ved, og vi byder nye medlemmer velkomne. Vi håber, at vi med en god årbog, reception og arrangementer samt foredrag i årets løb og ikke mindst sommerudflugten, kan fastholde det nuværende medlemstal og tiltrække nogle nye medlemmer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Regnskab

Regnskab for Historisk Samfund for Sydøstjylland

Driftsregnskab	2013	2012
Tilskud	8.000,00	30.806,39
Gaver fra fonde	25.000,00	20.000,00
Kontingent	96.300,00	105.050,00
Deltagerbetaling	2.700,00	3.056,00
Salg af DVD	-	-
Salg af bøger	10.661,95	7.102,00
Renter	48,66	564,06
**** Indtægter i alt**	**142.710,61**	**166.578,45**
Fremstilling af årbog	81.860,00	85.432,90
Udsendelse af årbog	6.751,70	6.082,00
Digitalisering af årbøger	-	22.500,00
Bestyrelsesmøder/møder	6.013,40	2.871,81
Administration	16.446,13	20.217,66
Medlemsmøder/arrangementer	33.242,58	27.752,62
****Udgifter i alt**	**144.313,81**	**164.856,99**
Årets resultat	**(1.603,20)**	**1.721,46**

Status

Aktiver		
Kasse		
Servicekonto Den Jyske Sparekasse	125.054,64	126.657,84
Kontingentkonto Den Jyske Sparekasse	-	-
Beholdninger ialt	**125.054,64**	**126.657,84**
Passiver		
Egenkapital:		
Beholdning primo	126.657,84	124.936,38
Årets resultat	(1.603,20)	1.721,46
Beholdning ultimo	**125.054,64**	**126.657,84**

Fredericia den 16. januar 2014

Peter Bjørn Larsen
Kasserer

Revisionspåtegning:
Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførslerne fra året før er kontrolleret.

Fredericia, den 20. marts 2014

Bjørn Købsted
Revisor

Regnar Staugaard
Revisor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bestyrelsen 2014/2015

Erik Toftgaard, formand
Strandvejen 92A, Bredballestrand
7120 Vejle Ø
Tlf.: 75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Benny Andersen, næstformand
Egevang 3
8740 Brædstrup
Tlf.: 75 75 13 90
benny.andersen@teliamail.com

Peter Bjørn Larsen, kasserer
Søndre Dybbølvej 35
7000 Fredericia
Tlf.: 40 73 54 79
ulpe7000@hotmail.com

John Juhler Hansen, sekretær
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
Tlf.: 40 41 60 80
john@juhlerhansen.dk

Conni Ramskov
Sanderumvej 131
5250 Odense
Tlf.: 51 19 93 33
cr@koldinghus.dk

Erik Voss
Clemensgade 31
6000 Kolding
Tlf.: 51 62 72 11
vosserik@gmail.com

Arne Bendixen
Vorslundevej 4
7323 Give
Tlf.: 75 73 13 08
a.bendixen@get2net.dk

Vigand Rasmussen
Svanholmsgade 5
7100 Vejle
Tlf.: 75 82 26 56
viganddann@gmail.com

Astrid Fristoft Wandel
Trannisvej 29
6040 Egtved
Tlf.: 75 55 20 14
ajwandel@turbopost.dk

Palle Bruus
Bybækvej 9
7120 Vejle Ø
Tlf.: 75 83 21 13
bruus@museth.dk

Ulla Kellermann
Bjerregade 28 st.
8700 Horsens
Tlf.: 75 67 62 22/60 63 81 28
ulla.kellermann@gmail.com

Metha Lange
Tiufkærvej 104, Tiufkær
7000 Fredericia
Tlf.: 23 86 51 42
maognj@gmail.com

Karsten Merrald Sørensen
Holbergsvej 23
7000 Fredericia
Tlf.: 50 72 32 10
karsten.sorensen@fredericia.dk

Hanne Hybschmann Thellesen
Obovej 8
8700 Horsens
Tlf.: 75 64 56 40
hanne.hybschmann@thellesen.com

Peter Matthesen
Borlevvej 57
6040 Egtved
Tlf.: 75 55 14 61
p.l.matthesen@gmail.com

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK